

MINNESMERKER ETTER TERRORANGREP OG MASSAKRER
- plassering, symbolisme og landskapets rolle i utformingen

MEMORIALIZING TERROR AND MASSACRES
- placement, symbolism and the role of landscape in
memorial design

ISELIN BENNICK BENUM

UNIVERSITETET FOR MILJØ- OG BIOVITTENSKAP
INSTITUTT FOR LANDSKAPSPLANLEGGING
MASTEROPPGAVE 30 STP. 2013

BIBLIOTEKSIDE

Tittel: Minnesmerker etter terrorangrep og massakrer
- plassering, symbolisme og landskapets rolle i
utformingen

Title: Memorializing terror and massacres
- placement, symbolism and the role of landscape in
memorial design

Forfatter: Iselin Bennick Benum

Veileder: Annegreth Dietze-Schirdewahn

Sideantall: 111

Format: A4 stående (297mm x 210mm)

Opplag: 5 stk

Emneord: Minnesmerker, terrorangrep, massakrer,
plassering, symbolisme, landskap

Keywords: Memorials, terror, massacre, placement,
symbolism, landscape

MINNESMERKER ETTER TERRORANGREP OG MASSAKRER

- PLASSERING, SYMBOLISME
OG LANDSKAPETS ROLLE I
UTFORMINGEN

FORORD

Denne masteroppgaven markerer slutten på mitt studie i landskapsarkitektur ved Institutt for landskapsplanlegging på Universitetet for miljø- og biovitenskap. Oppgaven er skrevet våren 2013 og utgjør 30 studiepoeng.

Oppgaven tar for seg minnesmerker etter terrorangrep og massakrer og hvordan plassering, symbolisme og landskap brukes i utformingen av slike minnesmerker.

Ideen til tema for masteroppgaven kom da jeg i løpet av en backpackerreise våren 2012 besøkte forskjellige minnesmerker i USA. Etter å ha opplevd ødeleggende jordskjelv i New Zealand og 22.juli-tragedien i Norge var jeg interessert i hvordan utforming av minnesmerker kan bidra til helbredelsesprosessen, og ønsket å fordype meg i det.

Å skrive masteroppgave har vært en spennende og utfordrende prosess, og utrolig lærerikt. Det har vært noen frustrerende stunder, men for det meste har det vært morsomt å se hvordan den lille tanken jeg hadde mens jeg var ute og reiste har formet seg til å bli en ferdig oppgave.

Jeg vil takke veilederen min, Annegreth Dietze-Schirdewahn for all veiledning, hjelp og oppmuntring.

Tusen takk til mamma og pappa, Anne Bennick og Geir Olav Benum, for korrekturlesing og støtte.

Takk til Henrik som alltid er der med støtte og oppmuntring når det trengs, uten deg ville denne oppgaven aldri blitt ferdig.

Sist, men ikke minst vil jeg takke alle medstudenter, både fra studiet og fra Sangkoret Noe Ganske Annet, som har gjort årene på Ås uforglemmelige.

Ås, 15. Mai 2013
Iselin Bennick Benum

SAMMENDRAG

Oppgaven tar for seg utforming av minnesmerker etter terrorangrep og massakrer, med hovedfokus på bruk av plassering, symbolisme og landskap. I dagens samfunn er det mye fokus på terrorangrep og massakrer, og minnesmerker etter slike hendelser har blitt mer vanlig.

De siste 30 årene har utforming av minnesmerker endret seg. Tidligere bestod minnesmerker hovedsakelig av et monument, men etter åpningen av Vietnam Veterans Memorial i 1982 har utformingen av minnesmerker blitt mer abstrakt. Monumentet er blitt byttet ut med et minnested der landskapet brukes som et element i utformingen.

I del 3 er seks casestudier presentert. De tre første er minnesmerker etter terrorangrep; Oklahoma City National Memorial, dedikert til minne om bombeangrepet i Oklahoma City i 1995, 9/11 Memorial i New York, dedikert til minne om terrorangrepene mot USA 11. september 2001 og 7th July Memorial, dedikert til minne om terrorangrepene i London i 2005. Deretter presenteres tre casestudier med minnesmerker etter massakrer; Port Arthur Memorial Garden, dedikert til ofrene for massakren på Port Arthur Historic Site i Tasmania i 1996, Columbine Memorial, dedikert til ofrene for massakren på Columbine High School i Colorado i 1999, og Forward, Together Forward Memorial, dedikert til ofrene for massakren på Northern Illinois University i 2008. Bruk av plassering, symbolisme og landskap i utformingen av disse minnesmerkene er vurdert hver for seg, før funnene oppsummeres og sammenlignes.

Selv om minnesmerkene er forskjellige, kan man se flere likhetstrekk mellom dem. Casestudiene viser at plasseringen av minnesmerket er viktig. Som regel plasseres de på hendelsens åsted eller rett ved. Der dette ikke er mulig er det brukt alternativer som er profilerte og sentrale. Hendelsenes omfang og minnesmerkene størrelse og utforming varierer, men studiene viser at noen elementer og symboler går igjen. Symbolene brukes for å fremkalle stemninger og følelser hos de besøkende og for å fortelle minnesmerkets historie. Casestudiene viser også at symbolikken noen ganger kan bli for abstrakt og komplisert, hvilket kan gjøre det vanskelig for de besøkende å forstå minnesmerkets budskap. Også landskapet ilegges noen ganger en symbolsk betydning, men som regel utnyttes det for utsikten og evnen til å skjerme eller skjule minnesmerkene fra omgivelsene.

Målet med oppgaven har vært å se på gjeldende tendenser innen utforming av minnesmerker, og lage en oppgave som kan være et hjelpemiddel til utforming av minnesmerker i fremtiden.

ABSTRACT

In this thesis the design of memorials dedicated to the terrorist attacks and massacres is discussed with focus on the use of placement, symbolism and landscape. Terrorist attacks and massacres receive a lot of attention in modern society, and memorials dedicated to such events are becoming increasingly common.

In the last 30 years, memorial design has changed. Historically, memorials normally consisted of a monument, but after the dedication of the Vietnam Veterans Memorial in 1982, memorials have become more abstract. The monument has been replaced by a memorial landscape, where features of the landscape are used as part of the design.

In part 3 six case studies are presented. The first three memorials commemorate terrorist attacks; Oklahoma City National Memorial, commemorating the bombing in Oklahoma City in 1995, 9/11 Memorial in New York, commemorating the terrorist attacks against the US on 11. September 2001 and 7th July Memorial, commemorating the terrorist attacks in London in 2005. Then three case studies commemorating massacres are presented; Port Arthur Memorial Garden, commemorating the massacre at Port Arthur Historic Site in Tasmania in 1996, the Columbine Memorial, commemorating the massacre at Columbine High School in Colorado in 1999, and Forward, Together Forward Memorial, commemorating the massacre at Northern Illinois University in 2008. Use of placement, symbolism and landscape in the memorial design is considered separately, before the findings are summarized and compared.

Although the presented memorials are different, it is possible to see many similarities. The case studies show that placement of the memorial is important. As a rule they are placed at or nearby the site of the event. Where this is not possible, central and profiled alternatives are used instead. The impact of the event and the size and design of the memorials varies, but some elements and symbols are recurring in several case studies. Symbolism is used to evoke specific moods and emotions with the visitors and to communicate the memorial's story. The case studies also illustrate how abstract and complex symbolism might make it difficult for visitors to interpret the memorials message. Occasionally the landscape was given a symbolic meaning, but mostly it was used for the view and the ability to shield or hide the memorial from its surroundings.

The aim of this thesis was to examine current trends in memorial design and produce a thesis that might be a helpful tool when designing memorials in the future.

INNHALDSFORTEGNELSE

Forord	7
Sammendrag	8
Abstract	9
Innholdsfortegnelse	10
DEL 1: INTRODUKSJON	12
Innledning	14
Problemstilling	15
Oppgavens Avgrensing	16
Metode	17
Oppgavens Oppbygning	18
Definisjoner	19
DEL 2: BAKGRUNN	22
Historisk Bakgrunn	24
Fra monument til minnelandskap	25
Minimalismens inntog	25
Spontane minnesmerker	27
Eksempler på forskjellige typer minnesmerker	28
Tidsperspektiv	30
Medvirkning	32
DEL 3: CASESTUDIER	34
Oklahoma City National Memorial	36
Hendelsesforløp	37
Om minnesmerket	37
Plassering	39
Symbolisme	40
Landskap	44
9/11 Memorial	46
Hendelsesforløp	47
Om minnesmerket	47
Plassering	49
Symbolisme	50
Landskap	54

7th July Memorial	56
Hendelsesforløp	57
Om minnesmerket	57
Plassering	58
Symbolisme	59
Landskap	60
Port Arthur Memorial Garden	62
Hendelsesforløp	63
Om minnesmerket	63
Plassering	65
Symbolisme	66
Landskap	69
Columbine Memorial	70
Hendelsesforløp	71
Om minnesmerket	71
Plassering	73
Symbolisme	74
Landskap	76
Forward, Together Forward Memorial	78
Hendelsesforløp	79
Om minnesmerket	79
Plassering	80
Symbolisme	81
Landskap	83
Oppsummering	84
Om minnesmerkene	84
Plassering	88
Symbolisme	90
Landskap	94
DEL 4: AVSLUTNING	96
Konklusjon	98
Litteraturliste	101
Bøker, artikler og publikasjoner	101
Internettsider	103
Bidelleste	107

DEL 1: INTRODUKSJON

INNLEDNING

“Døden er hverdagslig og universell, samtidig som den er en stor hendelse i livet til de berørte”. Slik innleder redaktørene av “Deathscapes: Spaces for Death, Dying, Mourning and Remembrance” boken sin (Maddrell & Sidaway 2010, s.1). Død er dypt forankret til sted, og bidrar til å fremheve meningen vi iligger dette stedet. Steder som forbindes med døden har evnen til å vekke dype minner og sterke følelser (Kong 2010, s. xv). Noen steder forbindes mer med død og sorg enn andre, som for eksempel åsteder etter ulykker, tragedier og voldshandlinger (Maddrell & Sidaway 2010, s.2). Dette er grunnen til at det ofte ligger en symbolsk betydning bak plasseringen av minnesmerker (Kong 2010, s. xv). Stedet blir gitt en betydning og blir ansett som hellig, et hellig minne om de som døde. I dagens samfunn er måten man minnes på og minnesmerkets form og plassering blitt mindre begrenset. Hverdagslige landskap er blitt tatt i bruk til minnesmerker og forvandles dermed til minnelandskap. Minnesmerket er blitt et sted der personlig og privat sorg oppleves og uttrykkes i offentlighet og fellesskap (Maddrell & Sidaway 2010, s.2-4).

Minnesmerker etter hendelser forbundet med død og grusomhet er ansett som nødvendige. De reflekterer samfunnets behov for å hedre de som døde og anerkjenne de som overlevde, samtidig som de fungerer som en påminnelse om å være på vakt i fremtiden. Slike minnesmerker må bevares ikke bare for overlevende og pårørende, men også for fremtiden (Frew 2012, s.45).

Arkitekten Davis Buckley, som har designet National Japanese American Memorial, har sagt at alle minnesmerker egentlig er et symbol. Uansett om minnesmerket er abstrakt eller figurativt, et objekt eller et landskap, tekstbasert eller grafisk eller en kombinasjon av disse elementene, så representerer det noe større enn seg selv, og har ofte stor betydning for enkeltpersoner eller samfunnet som helhet (Hammatt 2002, s.70).

Målet med et minnesmerke er å få folk til å snakke om hendelsen slik at minnene holdes i live også i fremtiden (Kimmelman 2002). Et effektivt minnesmerke feirer det behovet vi har for å både huske og glemme, åpne og lukke minnene våre (Berger 2000, s.124). I tillegg til å være forsonende og helbredende, skal et minnesmerke også fortelle en historie (Kimmelman 2002).

I sin introduksjon siterer Maddrell og Sidaway boken "Survival City: Adventures Among the Ruins of Atomic America" (2002) der forfatteren Vandebilt hevder at "alle kriger ender i turisme" (Maddrell & Sidaway 2010, s.5). Denne typen turisme har blitt kalt "dark tourism". Dette er ikke et nytt fenomen, men er blitt stadig mer populært i dagens samfunn. Dette skyldes blant annet folks nysgjerrighet og fascinasjon rundt temaet, og et behov for faktiske eller symbolske møter med døden (Frew 2012, s.34). I en tid der terrorangrep og massakrer får mye fokus i hverdagen, blir dette ekstra tydelig. De fleste terrorangrep og massakrer blir etterfulgt av minnesmerker som hedrer ofrene, og mange blir raskt en turistattraksjon. Et eksempel er minnesmerket etter terrorangrepet 11. september, der det er forventet et årlig besøkstall på 5 til 6 millioner mennesker (Brekke 2011). Det er tydelig at det ikke bare er kriger som ender i turisme, det samme gjelder også terrorangrep og massakrer.

PROBLEMSTILLING

Hvilken rolle spiller plassering, symbolisme og landskap i utformingen av minnesmerker etter terrorhandlinger og massakrer?

OPPGAVENS AVGRENSING

Selv om kombinasjonen av minnesmerker og landskapsarkitektur er et relativt smalt tema, er det likevel nødvendig å gjøre noen avgrensinger for å begrense oppgavens omfang:

TEMATISK

Minnesmerker utformes forskjellig og tar i bruk ulike virkemidler alt etter hva slags hendelse eller person som minnes. Det kan derfor være vanskelig å generalisere for alle typer minnesmerker. Oppgaven starter med en kort presentasjon av noen typer minnesmerker i bakgrunnsdelen, og fokuserer deretter på to typer minnesmerker i hoveddelen. Jeg har valgt å jobbe med minnesmerker etter terrorangrep og massakrer, siden dette er veldig aktuelle minnesmerker i verden i dag, og ikke minst i Norge etter 22/07-11.

NIVÅ

Oppgaven tar for seg temaet fra et teoretisk perspektiv, og reflekterer rundt utvalgte typer hendelser og hvordan slike hendelser minnes. Det har ikke vært et mål å lage et konkret forslag til utforming eller plassering av et minnesmerke, da dette er en lang prosess der mange hensyn må tas. Oppgaven kan i stedet være et hjelpemiddel i prosessen med å utforme minnesmerker etter terrorhandlinger og massakrer.

HISTORISK

Minnesmerker og minnekultur har eksistert lenge, men i denne oppgaven blir det historiske kun introdusert kort innledningsvis. Av to grunner vil hovedfokuset i den historiske delen være på de siste 30 årene. For det første, ble byggingen av Vietnam Veterans Memorial i 1982 et vendepunkt i måten man utformet minnesmerker på. For det andre, er det først i de senere årene at minnesmerker etter terrorangrep og massakrer har blitt vanlig.

CASESTUDIER

Alle minnesmerkene i casestudie-delen er hentet fra de siste 20 årene. I analysen av de utvalgte casestudiene er det gitt en kort generell innføring i hendelsene og utforming av anleggene, ellers fokuserer analysen hovedsakelig på momenter som er relevante for å svare på oppgavens problemstilling.

METODE

For å finne den informasjonen jeg trengte for å kunne svare på problemstillingen min, har jeg brukt følgende verktøy:

Innhenting av informasjon: Det er i hovedsak brukt skriftlige kilder som bøker, tidsskrifter og internettsider. Disse er funnet gjennom søk i databaser som BIBSYS, Article1st og Google. Jeg har også funnet noen kilder i litteraturlisten i masteroppgaven til Lita Cecile Flesland Sylta, da hennes oppgave omhandler det samme temaet som oppgaven min.

Litteraturstudie: En litteraturstudie er gjennomført der den relevante litteraturen ble gjennomgått. Dette har dannet grunnlaget for bakgrunnsdelen i oppgaven, og har gitt en verdifull innføring i det historiske aspektet av minnekulturen før fordypningen i casestudiene.

Casestudier: Gjennom søk i databaser og på internett er det valgt ut 6 eksisterende minnesmerker etter terrorangrep og massakrer. Disse forbildene brukes som casestudier og presenteres i del 3. Registrering og analyse av disse minnesmerkene er gjort på grunnlag av planer, bilder og tekster som omhandler anleggene. I tillegg besøkte jeg 9/11 memorial i mai 2012. Etter en kort introduksjon til hendelsene og anleggene, fokuserer registreringen av minnesmerkene hovedsakelig på rollen symbolisme, landskap og plassering har hatt i utformingen, siden dette er mest relevant til oppgavens problemstilling.

OPPGAVENS OPPBYGNING

Opgaven er delt inn i 4 deler:

DEL 1: INTRODUKSJON

I del 1 introduseres oppgaven med innledning og problemstilling, før oppgavens avgrensing beskriver hva som er tatt med og hva som er utelatt fra oppgaven. Deretter presenteres metode og oppgavens oppbygning, som forklarer hvordan oppgaven er lagt opp. I tillegg presenteres nødvendige definisjoner av begreper som brukes gjennom oppgaven.

DEL 2: BAKGRUNN

I del 2 presenteres et historisk tilbakeblikk på minnesmerker og monumenter og hvordan disse har endret seg gjennom tidene, før forskjellige kategorier av minnesmerker presenteres kort. Deretter diskuteres innvirkningen tid og medvirkning har på utforming av minnesmerker.

DEL 3: CASESTUDIER

I del 3 presenteres de 6 casestudiene som er valgt ut med en kort innføring i hendelsene og utforming av anleggene, før bruk av plassering, symbolisme og landskap i utformingen vurderes. Til slutt kommer en oppsummering.

Først presenteres minnesmerkene etter terrorangrep i kronologisk rekkefølge, deretter minnesmerkene etter massakrer i kronologisk rekkefølge.

Minnesmerkene som presenteres i del 3 er:

- Oklahoma City National Memorial, bombeangrepene mot Alfred P. Murrah Federal Building i Oklahoma City
- 9/11 Memorial, angrepene mot World Trade Center i New York
- 7th July Memorial. bombeangrepene mot kollektivtrafikken i London
- Port Arthur Memorial Garden, massakren ved Port Arthur Historic Site
- Columbine Memorial, massakren ved Columbine High School
- Forward, Together Forward Memorial, massakren ved Northern Illinois University

DEL 4: AVSLUTNING

Del 4 er den avsluttende delen der konklusjonen presenteres. I tillegg kommer en litteraturliste og bildeliste. Bilder som ikke er inkludert i bildelisten er tatt av forfatteren selv.

DEFINISJONER

DARK TOURISM - Når områder forbundet med død, katastrofe og grusomhet blir turistattraksjoner. Det kan være kirkegårder, slagmarker etter krig eller åsteder etter for eksempel mord, ulykker, naturkatastrofer, massakrer, folkemord eller terrorangrep (Frew 2012, s.33-34).

HELLIG - Når ordet hellig brukes i denne oppgaven betyr ikke dette at området er hellig i religiøs sammenheng. Definisjonen av hellig tar utgangspunkt i en definisjon gitt av Henry Glassie i et foredrag i 1997. Han mente at et hellig sted er et avgrenset område som er dedikert til et spesielt formål. Etter denne psykologiske definisjonen kan minnelandskap bli sett på som et hellig sted. Dette er et sted som formidler samfunnets historie og validerer heroiske handlinger (Wasserman 1998, s.43).

LANDSKAP - Riksantikvaren definerer landskap slik: "Landskap er en samlebetegnelse på våre utendørs omgivelser, både det naturgitte og det menneskeskapte. Landskapet er formet av samspillet mellom mennesket og naturen." (Riksantikvaren 2013). Når begrepet landskap brukes i denne oppgaven tar det utgangspunkt i denne definisjonen, med fokus på det fysiske landskapet og dets relevans til hendelsene som minnes der.

MASSAKRE - Oppgaven tar for seg minnesmerker etter massakrer. I utvelgelsen av minnesmerker er det tatt utgangspunkt i følgende definisjon på massakrer: En massakre er en hendelse der en eller flere personer bevisst dreper et større antall mennesker vilkårlig og uten nåde (Collins Dictionary u.å.; Wikipedia u.å.-b). Handlingene er som regel uventet og skjer ofte på plasser der mange folk er samlet på et lite, avgrenset område. Ofrene for massakrene er tilfeldige, og handlingene behøver ikke ha noe underliggende budskap.

MEDVIRKNING – Planlovutvalgets definisjon av medvirkning lyder "Med medvirkning menes enkeltpersoners og gruppers rett til å kunne delta i og påvirke beslutningsprosesser. Medvirkning betyr at innbyggerne i et samfunn er med på selv å planlegge sin fremtid." (Wøhni 2007, s.15)

MINNESMERKE - Et minnesmerke har som formål å bevare minnet etter et individ, en gruppe mennesker eller en hendelse (Wolschke-Bulmahn 2001, s.2). Tradisjonelt har minnesmerke vært brukt om en konkret struktur, som en skulptur, en bauta eller en plakett. Nå brukes også ordet minnesmerke om parker og plasser dedikert til minne om personer eller hendelser (Wikipedia u.å.-c).

MINNESTED - Et minnested er "...et sted som er tilrettelagt for å minnes og reflektere en hendelse." (KORO 2012) Minnestedet består av et større område tilrettelagt for refleksjon og savn, men kan også inneholde et konkret minnesmerke, som et monument eller en statue. I tillegg til å minnes hendelsen stedet er dedikert til, kan minnestedet ha flere funksjoner, som bruk til opphold og rekreasjon. (KORO 2012)

MINNESMERKE ELLER MINNESTED? - I denne oppgaven har jeg hovedsakelig valgt å bruke ordet minnesmerke fordi dette begrepet omfatter både bruk av konkrete monumenter og utforming av større områder til å minne personer og hendelser. I tillegg til monumenter faller dermed minnesteder også under definisjonen av minnesmerke. Unntaket er når begrepene minnested og minnelandskap brukes i oppgaven for å vektlegge at det er snakk om landskapets funksjon i minnesmerket eller for å illustrere forskjeller fra monumenter som minnesmerker.

SPONTANE MINNESMERKER - Spontane minnesmerker er en uformell, rask og figurativ respons til tragedier (Maddrell & Sidaway 2010, s.11). Spontane minnesmerker består som regel av bilder, lys, blomster og andre effekter nedlagt ved åstedene etter trafikkulykker, mord, katastrofer eller terrorangrep for å minnes de som mistet livet i hendelsen (Petersson 2010, s.141). I de tilfeller der ulykkesstedet ikke er tilgjengelig, kan ofte steder som gir assosiasjoner til ulykken eller de som døde også bli brukt til spontane minnesmerker (Schøien 2008, s.50).

SYMBOLISME - Symbolisme er når en gjenstand eller et objekt ilegges en symbolsk betydning. Ved å knytte en overført betydning eller dypere mening til et objekt, forteller dette objektet om underliggende tanker gjennom assosiasjoner og egenskaper. Det kan blant annet være en fremstilling av noe abstrakt og uhåndgripelig på en konkret og begripelig måte, som for eksempel et anker som tradisjonelt symboliserer håp (Svendsen u.å.).

TERRORHANDLINGER - Oppgaven tar også for seg minnesmerker etter terrorhandlinger. For å avklare hvilke hendelser som regnes som terrorhandlinger er det tatt utgangspunkt i definisjonen brukt i norsk lov:

"...ulovlig bruk av, eller trussel om bruk av, makt eller vold mot personer eller eiendom, i et forsøk på å legge press på landets myndigheter eller befolkning eller samfunnet for øvrig for å oppnå politiske, religiøse eller ideologiske mål." (Sikkerhetsloven 1998)

I boken "What Terrorists Want: Understanding the Enemy, Containing the Treat" nevner forfatter Louise Richardson flere viktige kjennetegn ved terrorhandlinger: Terrorisme omfatter bruk av vold for å få oppmerksomhet rundt en sak. Målet er ikke å overvinne fienden, men å sende et budskap. Det er den underlegne parten som tyr til terrorisme. Både målet og handlingen har ofte en symbolsk betydning. Ofrene for terrorismen er vanligvis ikke de samme som budskapet er rettet mot, da terrorhandlinger som regel går ut over uskyldige sivile (Kamiya 2006).

DEL 2: BAKGRUNN

HISTORISK BAKGRUNN

Mennesket har alltid hatt et behov for å etablere minnesteder som en reaksjon på dets flyktige tilværelse. Minnesmerker har vært en del av kulturminnene våre opp gjennom historien, og det er tydelig at de har en vesentlig funksjon i hverdagen vår. I likhet med religiøse ritualer, bidrar minnesmerker til å gi oss en forklaring på det uforklarlige. De trøster, helbreder og fornyer (Wasserman 1998 s.43-44).

Før i tiden ble kunst laget for kongelige, aristokrater og kirken, og den offisielle smaken var synonym med høykunst. Dette endret seg med demokratiets ankomst (Kimmelman 2002). I boken "Landscape Design: A Cultural and Architectural History" beskriver forfatteren Elizabeth Barlow Rogers hvordan kongerike, kirke og aristokratiet stadig mistet makt og prestisje i løpet av 1800-tallet som et resultat av vitenskapens fremtog under den vitenskapelige revolusjon (Rogers 2001, s.311). Dette resulterte i at også monumentene som tidligere hadde understreket deres overlegenhet, mistet mye av sin betydning. Etterhvert som et mer demokratisk samfunn vokste frem oppstod det et behov for å hedre ikoner, som revolusjonære helter og konstitusjonelle monarker, fremfor konger og religiøse figurer som man tidligere hadde gjort (Rogers 2001, s.330).

I løpet av 1800-tallet ble det i stedet populært å minnes nasjonale helter. Dette ble gjort med permanente monumenter på offentlige steder. Monumentene skulle bidra til institusjonaliseringen av nyformede regjeringer og glorifisering militære aksjoner i utlandet. Plasser som allerede var viktige i samfunnet ble utsmykket med monumenter og gitt nye navn. Et eksempel på dette er Trafalgar Square i London (se bilde 2.1) (Rogers 2001, s.331). Et norsk eksempel er Wedelmonumentet, som i 1845 ble plassert på Bygdøy som en av severdighetene i Christianias nye folkepark (Norsk Folkemuseum u.å.).

I følge Rogers fikk dette skiftet i samfunnsstrukturen også konsekvenser for hvordan man så på landskapet. De guddommelige, ideologiske verdiene som landskapene tidligere reflekterte, ble byttet ut med estetiske verdier. Gjennom etableringen av kommersielle planteskoler og introduksjonen av offentlige parker oppnådde man en demokratisering av landskapet der folk flest fikk tilgang til designet landskap (Rogers 2001, s.312-313).

Historiske minnesmerker bestod som regel av et monument (Wasserman 1998, s.42). Minnesmerkene brukte ofte en figur eller en gruppe figurer som en idealisert fremstilling av en person eller en hendelse. Dyrefigurer ble også brukt

Bilde 2.1 (over): Monument til minne om Lord Nelson på Trafalgar Square i London, oppkalt etter slaget ved Trafalgar i 1805 (Berg & Tvedt u.å.).

Bilde 2.2 (over): Washington Memorial i Washington, DC, består av en obelisk og er til minne om George Washington. Han var USAs første president og ledet den kontinentale hær til serier mot de overlegne britiske styrkene (National Park Service u.å.).

Bilde 2.3 (over): Nazimonument med flagg og hakekors i Berlin.

for å gi skildringen av hendelsen en bestemt stemning. Et annet sentralt element i historiske minnesmerker var arkitektoniske elementer. I USA brukte man ofte detaljer fra klassisk romersk arkitektur i krigsminnesmerker. Noen eksempler er søyler, pedimenter og obelisker (se bilde 2.2). Obeliskene var opprinnelig et romersk krigsbytte fra Afrika og Midtøsten, og det ultimate symbolet på romernes erobringer. Denne henvisningen til romernes glorifisering av krig og deres heroiske innsats på slagmarken ga falne amerikanske soldater en symbolsk del av romernes heder og heltestatus (Wasserman 1998, s.51-53).

Under andre verdenskrig brukte nazistene og russerne monumenter for å fremme sin totalitære tankegang (bilde 2.3) (Kimmelman 2002). Likevel ble mesteparten av minnesmerkene i mellomkrigstida og etter andre verdenskrig utført i klassisk stil. Dette var et tydelig formspråk, noe det var et behov for på den tiden. Denne tilnærmingen til utforming av minnesmerker var ledende frem til 1982, da åpningen av et minnesmerke i Washington, DC, dedikert til Vietnamkrigen, førte til et nytt syn på design av minnesmerker (Long 2008, s.139-140).

FRA MONUMENT TIL MINNELANDSKAP

Bilde 2.4 (over): Vietnam Veterans Memorial sett fra luften med den rettvinklede granittveggen som skjærer seg ned i landskapet.

MINIMALISMENS INNTOG

Vietnam Veterans Memorial (bilde 2.4) i Washington, DC, ble åpnet 13. november 1982 (Vietnam Veterans Memorial Fund u.å.). Minnesmerket er designet av Maya Lin og var det første minnesmerket som tok i bruk virkemidler fra minimalistisk kunst. Maya Lin brukte ikke søyler, buer, emblemer eller andre klassiske virkemidler, bare en rettvinklet granittvegg nedsenket i terrenget påskrevet navnene på soldatene som døde under krigen (Long 2008, s.140). Da minnesmerket åpnet ble det gjenstand for mye diskusjon på grunn av sin ukonvensjonelle form og et budskap som innrømmet tvil. I stedet for å glorifisere krig, valgte Lin å hedre de døde med et minnesmerke som ikke bare fortalte én historie, men som var åpent for flere tolkninger (Sorvig 2008, s.159).

Selv om minnesmerkets utforming forårsaket mye debatt i starten, ble det raskt populært. En av grunnene til dette var bruken av soldatenes navn. I stedet for å bruke en statue av en soldat som en generell representant for de døde, ble hver enkelt person presentert ved navn (bilde 2.5). Dermed kunne besøkende lese og ta på navnene og etterlate blomster og bilder ved siden av dem. Hun kombinerte det teatraliske og tvetydige ved minimalismen med et veldig bokstavelig og beskrivende element, en liste (Kimmelman 2002).

I artikkelen "Designing Memories...of What?" forteller Carole Blair og Neil Michel at en rekke nye minnesmerker ble bygd eller foreslått bygd som følge av suksessen og populariteten til Vietnam Veterans Memorial. Mange av disse videreførte elementer fra forbildet sitt, blant annet den polerte, svarte granitten og oppramsingen av navn. Men ikke alle ble like populære som minnesmerket til Maya Lin. Et eksempel er Astronauts Memorial (bilde 2.6), som er en del av Spaceport USA i Florida. Minnesmerket prøvde å oppnå samme effekt som Vietnam Veterans Memorial, men har fått en helt annen mottagelse fra publikum. Forfatterne mener dette er et resultat av minnesmerkets plassering i Spaceport USA, som er en slags fornøylespark. Selv om det er forståelig at Astronauts Memorial ble plassert i en park viet til romfarthistorie, bidrar plasseringen til å tilsøre minnesmerkets budskap (Blair & Michel 2001, s.185-187). Vietnam Veterans Memorial er plassert på the National Mall i Washington, DC, omringet av andre viktige minnesmerker. Nærheten til Washington Monument og statlige organer assosiert med krig bidrar til å styrke minnesmerkets budskap (Wasserman 1998, s.49).

Minimalismen har etterhvert blitt det uoffisielle formspråket i utforming av minnesmerker, og statuer av menn på hester er blitt byttet ut med enkle vegger og bokser (Kimmelman 2002). Moderne minnesmerker bruker ikke lenger klassiske elementer for å få frem budskapet sitt. De abstrakte formene tar ofte utgangspunkt i gjeldende trender i kunsten (Wasserman 1998, s.51-53). Et eksempel på dette er US. Air Force Memorial i Virginia (se bilde 2.7).

I løpet av de siste årene har også landskapet blitt et viktig middel for å kommunisere sorg, hyllest og minne (Sorvig 2008, s.158). Minnesmerker skal være steder for refleksjon, meditasjon og forsoning, hvilket kan fremheves gjennom symbolsk design og materialbruk. Mens skulpturelle elementer ofte fokuserer på ett uttrykk, gir bruk av landskapet et større fokus på romlige kvaliteter. En romlig utforming bidrar til bedre kommunikasjon og samspill

Bilde 2.5 (over): Navnene på de døde soldatene gravert inn i den svarte granittveggen.

Bilde 2.6 (over): Astronauts memorial inne i Spaceport USA, Florida.

Bilde 2.7 (over): Et eksempel på et minimalistisk og abstrakt minnesmerke er US. Air Force Memorial i Arlington, Virginia.

Bilde 2.8 (over): Korean War Memorial i Washington, DC, med en vegg i polert granitt.

mellom den besøkende og minnesmerket (Wasserman 1998, s.45 og 51). Selv om det er stor variasjon i utforming av moderne minnesmerker, er det en del elementer som går igjen (Sorvig 2008, s.159). Bruk av vegger som symbol i minnesmerker har blitt vanlig (se bilde 2.8). Andre elementer som brukes i stor grad er vann, planter og reflekterende overflater (Wasserman 1998, s.45 og 53).

I følge Kieran Long lever vi i en tid med "minnesmerke inflasjon". Nye og større minnesmerker bygges stadig. Minnesmerkene er dedikert til hendelser og kriger som fant sted for lenge siden, så vel som nyere hendelser (Long 2008, s.140). Mens det ofte ligger en klar enighet om historie og form bak historiske minnesmerker, er det annerledes med moderne tragedier og deres minnesmerker. Hendelsene fremkaller ofte motstridende meninger, og prosessen med å utforme et slikt minnesmerke kan være utfordrende (Sorvig 2008, s.160).

Bilde 2.9 (over): Spontan minnesmerke på et jorde i nærheten av der Flight 93 krasjet i Shanksville, Pennsylvania.

SPONTANE MINNESMERKER

I løpet av de siste 20 årene har plassering av blomster, lys og bilder på åsteder etter ulykker, massakrer, terrorangrep og lignende blitt veldig vanlig. Slike spontane minnesmerker har bidratt til å danne nye minnesteder og nye ritualer for hvordan vi minnes i forbindelse med uforutsett og voldelig død (Petersson 2010, s.142). Steder som er brukt til spontane minnesmerker kan ofte få en så stor betydning at den samme plassen blir brukt som plassering til et permanent minnesmerke (Sorvig 2008, s.160-162). Spontane minnesmerker er en bekreftelse på sorgen som familie og venner føler over å ha mistet en de er glad i. Det er et uttrykk for personlig sorg. Etter å ha besøkt det spontane minnesmerket som oppstod der Flight 93 krasjet i Pennsylvania 11. september 2001 (bilde 2.9), spurte Bill Thompson fra bladet "Landscape Architecture" seg om besøkende i fremtiden ville bli like rørt som han ble når det spontane minnesmerket etterhvert blir erstattet av et elegant og fredfullt minnesmerke utformet av designere (Carchidi 2010, s.193). I sin artikkel "Critic at Large: Remembering Columbine" skrev Alan Berger at alle effektene som folk etterlot seg i dagene og ukene etter massakren forteller den ekte historien om Columbine og er det sanne minnesmerket etter hendelsen (Berger 2000, s.121 og 124).

EKSEMPLER PÅ FORSKJELLIGE TYPER MINNESMERKER

Casestudiene i denne oppgaven tar kun for seg minnesmerker etter massakrer og terrorangrep, men det finnes mange typer minnesmerker som er reist til minne om andre hendelser og personer enn massakrer, terrorangrep og deres ofre. Nedenfor er det gitt en kort presentasjon av noen forskjellige typer minnesmerker. Dette er ikke en komplett liste, men et utvalg for å vise den store variasjonen som finnes:

ENKELTPERSONER - Minnesmerker reist til minne om enkeltpersoner, som gjennom sine handlinger eller sin posisjon har preget og inspirert et samfunn, en nasjon eller verden. Det kan for eksempel være minnesmerker etter krigshelter, folkehelter, presidenter og andre ledere, menneskerettsforkjempere eller kongelige. Til høyre er det vist bilder av Diana Memorial Fountain i Hyde Park i London. Diana ble kalt folkeprinsessen fordi hun var utrolig populær blant folket. Fra 1981 til 1996 var hun gift med Prince Charles, og hun var kjent for sitt engasjement i veldedige organisasjoner. Da hun døde i en trafikkulykke i Paris i 1997, brøt det ut nasjonal sorg i Storbritannia (The Biography Channel website 2013). Minneparken dedikert til prinsessen er designet av den amerikanske landskapsarkitekten Kathryn Gustafson og ble åpnet av dronning Elizabeth den 6. Juli 2004 (BBC News 2005).

Bilde 2.10 (over) og 2.11 (under): Diana Memorial Fountain i Hyde Park.

FORFØLGELSE OG URETTFERDIGHET -

Minnesmerker reist til minne om urettferdig behandling og forfølgelse av mennesker eller folkegrupper på grunn av blant annet utseende, hudfarge, kjønn, religion eller politisk overbevisning. Eksempler kan være forfølgelsene av hekser på 1600-tallet (Wasserman 1998, s.53) og jødeforfølgelsene under andre verdenskrig. Til høyre er det vist bilde av Holocaust-minnesmerket i Berlin, Memorial to the Murdered Jews of Europe. Minnesmerket er reist for de over 6 millioner jødene som ble drept i perioden 1938-45 som en følge av nazistenes utryddelseskampanje (Store norske leksikon 2005-2007a). Minnesmerket ligger sentralt i Berlin, rett ved riksdagen og Brandenburg-portalen. Det er designet av den amerikanske og jødiske arkitekten Peter Eisenman og ble åpnet den 10. mai 2005 (Burns 2005).

Bilde 2.12 (over): Memorial to the Murdered Jews of Europe i Berlin.

Bilde 2.13 (over): Maya Lins Vietnam Veterans Memorial i Washington, DC.

KRIGSMINNESMERKER - Tidligere ble

krigsminnesmerker reist for å feire at man hadde seiret i en krig. Å minnes de som mistet livet på veien mot denne seieren var nedprioritert. I senere tid har fokuset i krigsminnesmerker skiftet, og det har blitt mer vanlig å bruke minnesmerkene til å hedre de som døde og ble skadet i krigen (Wikipedia u.å.-e). Til venstre er det vist bilde av Vietnam Veterans Memorial i Washington, DC. Minnesmerket minnes de 58 272 (The Wall-USA u.å.) soldatene som mistet livet eller forsvant under USAs deltagelse i Vietnamkrigen, som varte fra 1963-1973 (Store norske leksikon 2005-2007b). Minnesmerket er designet av Maya Lin og ble åpnet 13. november 1982 (Vietnam Veterans Memorial Fund u.å.).

Bilde 2.14 (over): Tsunamiminnesmerket på Bygdøy med skulpturen Interferens.

NATURKATASTROFER - Minnesmerker reist til minne

om ødeleggelsene og livene som har gått tapt når områder rammes av naturkatastrofer. Det kan for eksempel være etter jordskjelv, vulkanutbrudd, flom, tsunamier eller orkaner. Til venstre er det vist bilde av tsunamiminnesmerket på Bygdøy i Oslo. Det er plassert i vannkanten med utsikt ut mot fjorden. Det er laget for å minnes de 84 nordmennene som mistet livet i tsunamien som rammet Sørøst-Asia andre juledag i 2004. Totalt mistet rundt 260 000 mennesker livet (VG.no 2009) i Thailand, Indonesia og omkringliggende nasjoner da den opp til 10 meter høye bølgen traff land. Tsunamien var forårsaket av et jordskjelv av styrke 9,0 på Richters skala, under havbunnen utenfor øya Sumatra (Pickrell 2005). Minnesmerket på Bygdøy er utformet av John Audun Hauge og ble åpnet den 19. oktober 2007 (Tørud 2007).

Bilde 2.15 (over): Scandinavian Star-minnesmerket ved Akershus Festning.

ULYKKER - Minnesmerker reist til minne om branner,

byggningskollaps, forlis, tog- og trafikkulykker, flystyrt, eksplosjoner, industrielle ulykker og andre ulykker (Wikipedia u.å.-a). Til venstre er det vist bilde av minnesmerket etter "Scandinavian Star"-ulykken, som står inntil muren til Akershus festning. Minnesmerket ligger rett ved Oslo Cruise Terminal der store skip ofte ligger til kai. Det er laget for å minnes de 159 menneskene som mistet livet da det natt til 7. april 1990 brøt ut brann på "Scandinavian Star"-fergen mens den var på vei fra Oslo til Fredrikshavn. I etterkant av brannen har det vært mye uenigheter rundt granskingen av brannen og hvem som hadde skylden, og støttegruppen for etterlatte og pårørende kjemper fortsatt for å få til en ny gransking (Senel & Lote 2013). Minnesmerket er laget av Jon Torgersen og ble avduket 7. april 2006, på dagen 16 år etter ulykken (Nicolaysen 2006).

TIDSPERSPEKTIV

En viktig problemstilling ved utforming av minnesmerker er hvor lenge etter hendelsen man skal vente før man begynner prosessen med å utforme et minnesmerke. Det tok 300 år før minnesmerket etter hekseprosessene i Salem ble bygd i 1992, hvilket ga god tid til å forsone seg med det som skjedde, skape forståelse og se hendelsene i en større historisk sammenheng. Likevel var flere selverklærte hekser i mot minnesmerket fordi de ikke hadde blitt rådført om utformingen. De mente at minnesmerket videreførte løgner om heksekunst og hekser (Wasserman 1998, s.50-51). Minnesmerket etter angrepet på Pearl Harbor kom ikke på plass før det var gått hele 40 år (Brekke 2011), men i de siste årene er det blitt vanlig å bygge minnesmerker veldig raskt etter hendelsene, noen ganger innen et år, hvilket er altfor kort tid for å få til et gjennomtenkt resultat (Sorvig 2008, s.163). "Det tar tid å skape perspektiv hvor man kan se en hendelse som dette i riktig lys, og stabilisere inntrykket av hva dette betyr. Selve skapelsen og byggingen av et minnesmerke forutsetter refleksjon, og det kan bare skje over tid", sier Craig Dykers, medeier i Snøhetta, "...man må la en del tid passere slik at man får et passende syn på hendelsen før man hopper inn i spørsmålet om design" (Brekke 2011).

En annen viktig problemstilling er hvordan tiden påvirker effektiviteten og oppfattelsen av minnesteder. Minnesmerker handler om tid, de er som et stillbilde som bevares for fremtiden (Sorvig 2008, s.159). Trender og behov rundt hva som minnes og hvordan det minnes vil endres over tid. I tillegg kan naturlig utvikling, som endring i vegetasjonen, påvirke minstedets kvaliteter. Fremtidige generasjoner uten tilknytning til og minner fra hendelsen, kan trenge klarere minnesmerker med et forklarende og tydelig design for å forstå minnesmerkets historie og budskap (Wolschke-Bulmahn 2001, s.4-5). Minner er avgjørende for å forstå minnesteder og minnesmerker. Derfor er det viktig at besøkende fortsatt kan forstå den originale intensjonen med designet, selv om hendelsen som minnes ikke lenger preger dem like mye (Hunt 2001, s.18-19).

Dette kan særlig bli et problem i nye minnesmerker. Minimalismens inntog i design av minnesmerker har resultert i unntakelse fra historiske referanser. De er som regel avhengig av at historien bak hendelsen blir fortalt et annet sted, og fokuserer i stedet på å vekke en generell følelse av sorg, tap og fravær (Long 2008, s.140). Ed Linenthal, en ekspert på minnesmerker, har sagt at dette formspråket, som oppfordrer til å gå videre ved å fremme

helbredelse, samtidig fremmer glemsel (O'Connell 2000, s.93). Design av minnesmerker burde i stedet fremme strategier som tillater varierte tolkninger og som kan endre seg og forbli tilgjengelige etterhvert som tiden går (Berger 2000, s.121).

I introduksjonen til boken "Places of commemoration: Search for Identity and Landscape Design" stiller Joachim Wolschke-Bulmahn spørsmålet om minnesmerker bør revurderes innimellom for å se om de fortsatt oppfyller sitt opprinnelige formål, og om dette formålet fortsatt er relevant og ønskelig (Wolschke-Bulmahn 2001, s.5). I en tid der både størrelsen på minnesmerkene og antallet øker (Long 2008, s.140), og med samfunnets økende behov for et offentlig sørgested (O'Connell 2000, s.93) kan en slik evaluering være en viktig måte å sikre at minnesmerkene bakgrunnshistorie blir ivarettatt for fremtidige generasjoner.

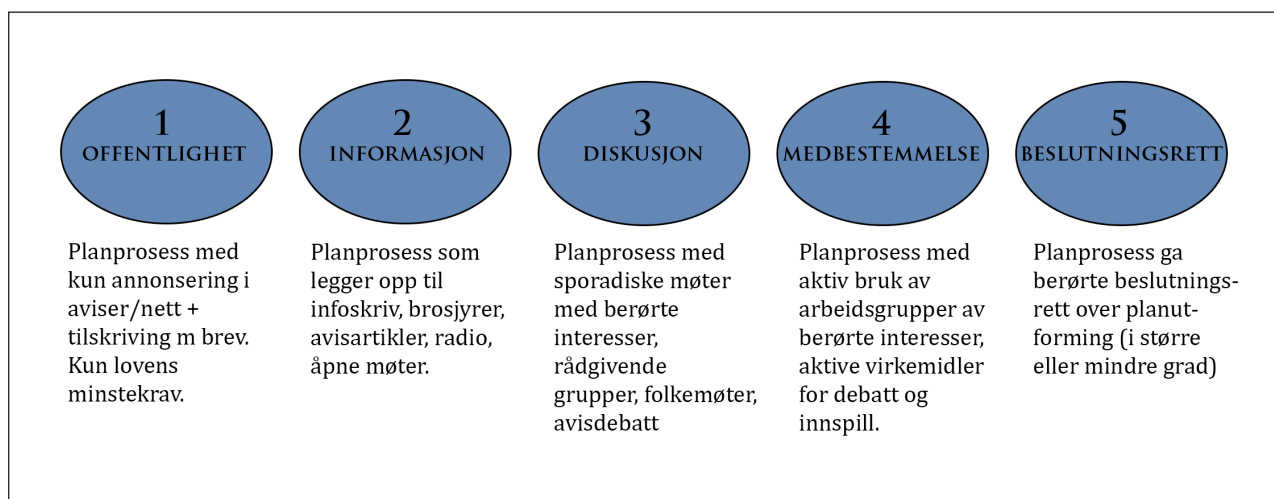
MEDVIRKNING

Under prosessen med å utforme Vietnam Veterans Memorial på starten av 80-tallet følte mange av veteranene fra krigen at de ble oversett i designprosessen (O'Connell 2000, s.72). Men etter dette virker det som om medvirkningsprosesser og inkludering av overlevende, pårørende og lokalsamfunn i utvelgelseskomiteer har blitt mer og mer vanlig i arbeidet med å utforme minnesmerker.

Å produsere minnesmerker på vegne av de pårørende er et stort ansvar, og det er derfor viktig at man tar hensyn til deres ønsker og behov (McFarlane 2009). Det virker som om det er vanlig at utvelgelseskomiteene formulerer en målsetning eller kriterier som de jobber ut fra. Denne målsetningen sier noe om hva man ønsker at minnesmerket skal uttrykke og hvilken reaksjon man ønsker å oppnå. Dermed kan de pårørende, gjennom medvirkning, komme med innspill om hvordan de ønsker å bruke symbolisme, plassering og landskap i utformingen av minnesmerket.

I løpet av de siste 20 årene har man lært mye om hvordan avgjørelser skal tas i arbeidet med utforming av minnesmerker. I kjølvannet av hendelser er det alltid mange grupper som ønsker å påvirke utformingen av designet; overlevende, pårørende, redningsarbeidere, politikere og grunneiere. Derfor er det viktig at minnesmerkeprosessen er inkluderende, slik at så mange enkeltpersoner og grupper som mulig blir inkludert i debatten. Selv om de som er hardest rammet av hendelsen som regel vil stå sentralt i denne debatten, er det viktig at disse ikke får retten til legge ned veto mot alle forslag. I utformingen av minnesmerker

Bilde 2.16 (under): Figur som illustrerer hva forskjellig grad av medvirkning innebærer.

er det derfor viktig å etablere en beslutningsprosess, som gir rom for innspill fra et vidt spekter av interessegrupper (Foote 2003, s.341-342).

Figuren på forrige side (bilde 2.16) viser på hvilken måte forskjellig grad av medvirkning påvirker en planprosess. Skalaen går fra liten grad av medvirkning, en "top-down" prosess, der et forslag laget på toppen delvis forankres nedover ved en invitasjon om å gi tilbakemelding på forslaget, til stor grad av medvirkning, en "bottom-up" prosess, der grupper sammensatt av den allmenne befolkningen utvikler forslaget (Wøhni 2007, s.16-17).

DEL 3: CASESTUDIER

Bilde 3.1 (over): Alfred P. Murrah-bygningen etter bombeangrepet 19. april 1995.

Bilde 3.2 (under): Oklahoma City National Memorial med field og empty chairs, vannspeilet og 9:03-portalen.

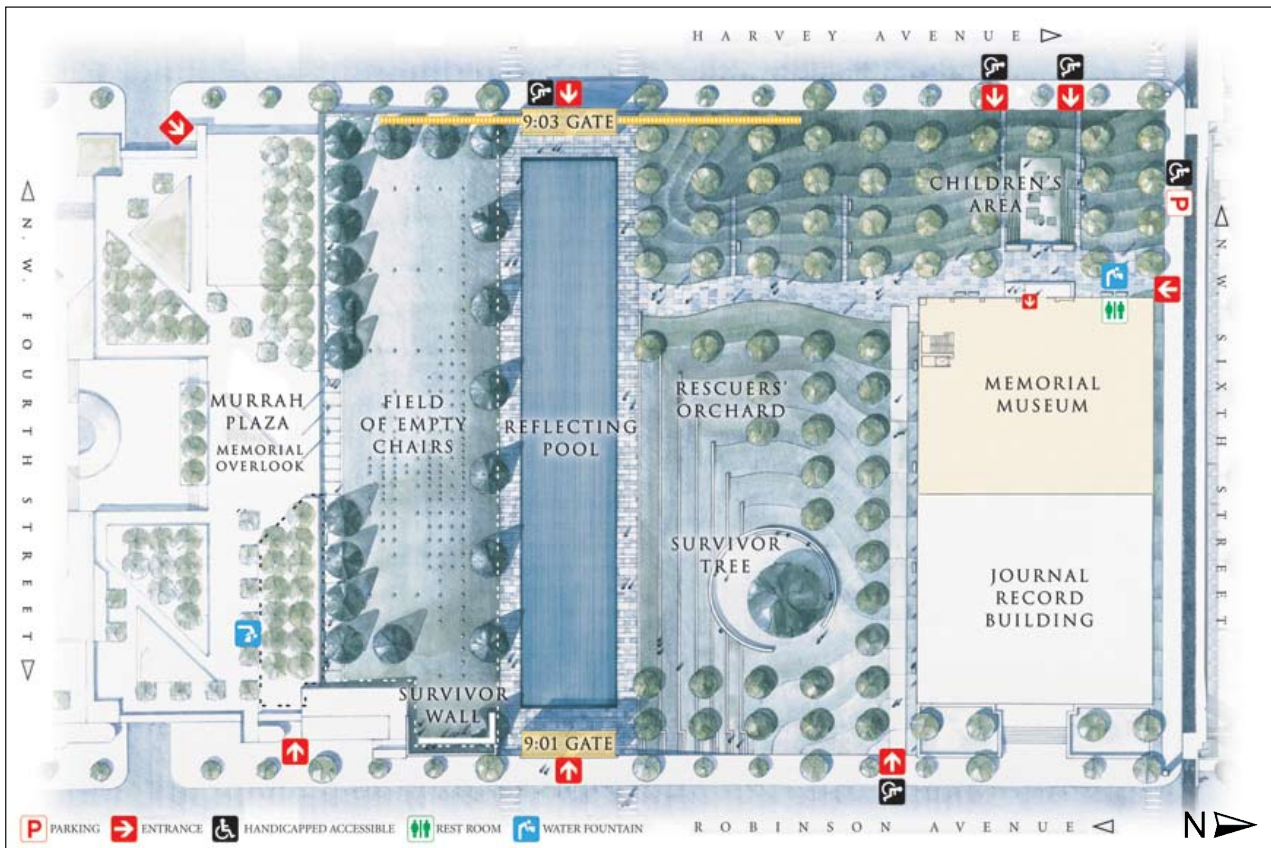
OKLAHOMA CITY NATIONAL MEMORIAL

HENDELSESFORLØP

Klokken 09.02 på morgenen lokal tid den 19. april 1995 eksploderte en bilbombe utenfor Alfred P. Murrah Federal Building i Oklahoma City, hovedstaden i den amerikanske staten Oklahoma. Eksplosjonen ødela hele bygningens nordre fasade i tillegg til at 300 omkringliggende bygninger ble skadet eller ødelagt. Totalt mistet 168 mennesker livet i angrepet, deriblant 19 barn som befant seg i bygningens barnehage. Ytterligere 650 mennesker ble skadet. Angrepet ble utført av Timothy McVeigh, en tidligere soldat og motstander av den amerikanske regjeringen. Han ble arrestert litt over time etter at bomben gikk av på grunn av brudd på trafikkreglementet og besittelse av et ulovlig våpen. Først to dager senere ble han koblet til bombeangrepet og tiltalt, basert på beskrivelser fra et øyenvitne. I 2001 ble han henrettet. Bombingen i Oklahoma City var på den tiden det verste terrorangrepet som noen gang hadde funnet sted på amerikansk jord, og beholdt den statusen frem til 11. september 2001 (The History Channel Website u.å.).

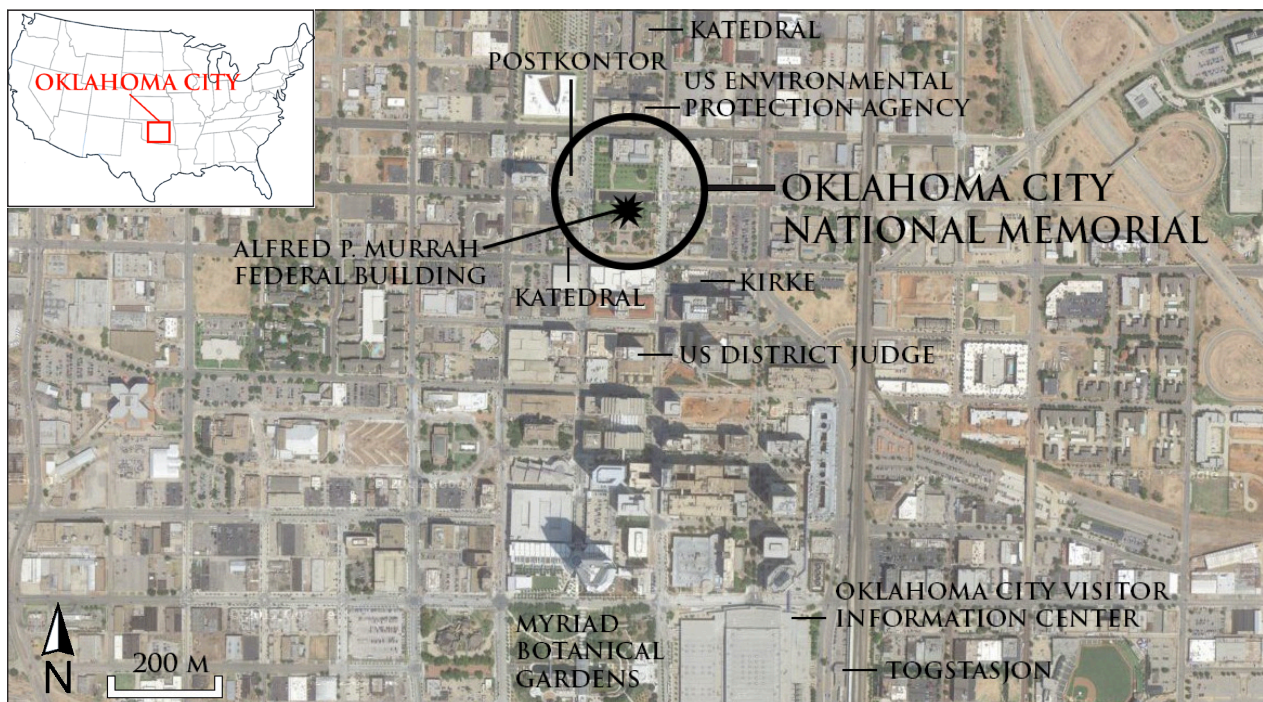
OM MINNESMERKET

Oklahoma City National Memorial ble åpnet av President Bill Clinton den 19. april 2000, på dagen 5 år etter bombeangrepet. Konkurransen om utformingen av minnesmerket begynte allerede i 1996, og det kom inn 624 forslag fra USA og 23 andre land. Vinnerutkastet, designet av Butzer Design Partnership, ble valgt ut av en komité sammensatt av pårørende, overlevende, redningsmannskap, kommunale representanter og utdannede designere. Designet ble valgt fordi det så på minnesmerket som et sted framfor et monument, og utformingen bragte det urbane rutenettet som ble ødelagt i eksplosjonen tilbake til live. Minnesmerket hedrer ofrene, de overlevende, redningsmannskap og alle som ble berørt av hendelsene den 19. april 1995. For Oklahoma City National Foundation var det viktig å ta hensyn til synspunkter fra pårørende, overlevende og den øvrige befolkningen. Formannen i Oklahoma City National Memorial Trust, Bob Johnson, uttrykte at de for første gang i landets historie hadde demokratisert prosessen med utviklingen

Bilde 3.3 (over): Plantegning over Oklahoma City National Memorial, Alfred P. Murrah Federal Building lå der Field of empty Chairs ligger i dag.

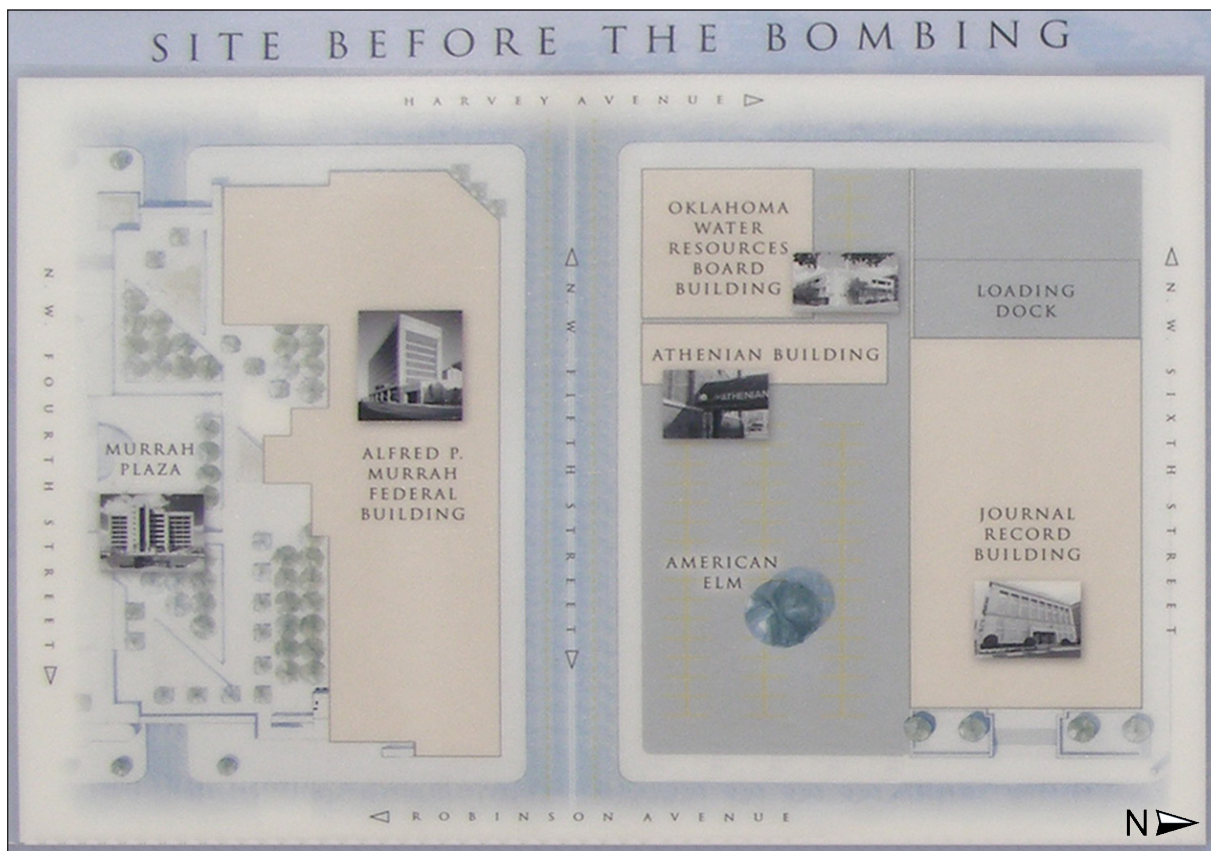
av et minnesmerke. I følge Kim A, Connell markerer dette minnesmerket en ny epoke i minnekulturen, der meningsløs vold og terror er det som minnes, ikke soldater og generaler som ofret livet sitt for frihet, likestilling eller landet sitt. Det var derfor ikke nok med et monument, det var behov for et minnesmerke som behandlet hendelsen med følsomhet og ynde. Minnesmerket er plassert der Alfred P. Murrah Federal Building tidligere sto, som nå omtales som hellig grunn, i tillegg til omkringliggende arealer som også ble ødelagt under angrepene. I den sørlige enden av området avgrenses minnesmerket av et Memorial Center med tilhørende museum som ligger i Journal Record building, et bygg som også ble hardt skadet under angrepet (O'Connell 2000, s.69-72; Oklahoma City National Memorial & Museum 2011). Utformingen av minnesmerket kan sees i plantegningen over.

Bilde 3.4 (over): Oversiktsbilde med minnesmerkets plassering i sentrum av Oklahoma City.

PLASSERING

Etter bombeangrepet på Alfred P. Murrah Federal Building oppstod det umiddelbart spontane minnesmerker på åstedet der folk etterlot blomster, bamser, brev og andre effekter som symboliserte sorgen de følte (O'Connell 2000, s.69-70). Siden folk allerede samlet seg her for å minnes de døde, og området i tillegg ble ansett som hellig grunn (Oklahoma City National Memorial & Museum 2011), som derfor ikke ville bli bebygget igjen, ble dette et naturlig sted å plassere et permanent minnesmerke. Alfred P. Murrah Federal Building lå midt i sentrum av Oklahoma City, omringet av travle bygater, to kirker, flere kontorbygg, et postkontor og et bibliotek (O'Connell 2000, s.73), så området hadde en sentral beliggenhet og var lett tilgjengelig for alle. Ved å plassere minnesmerket der hendelsen faktisk skjedde, er det lettere for besøkende å relatere til det som skjedde ved at elementer fra tiden før bombingene er bevart i minnesmerket, som blant annet Survivor Tree, et tre som sto på området før bombeangrepet, og Survivor Wall, den siste gjenværende vegg av Alfred P. Murrah Federal Building. Minnesmerket rammes også inn av elementer som fantes før eksplosjonen; bygatene i øst og vest, Journal Record Building i sør og Murrah Plaza i nord, men innenfor disse rammene er oppbyggingen helt annerledes enn før terrorangrepet (dette illustreres i planene over området før og etter bombeangrepet, bilde 3.3 og 3.5). Bygninger og

Bilde 3.5 (over): Plantegning over arealbruken før bombeangrepet den 19. april 1995. Murrah Plaza, den amerikanske almen og Journal Record Building eksisterer fortsatt i dag, mens N. W. Fifth Street er byttet ut med det store vannspeilet.

parkeringsplasser er byttet ut med gressplener, og der N. W. Fifth Street lå før ligger det nå et vannspeil (Oklahoma City National Memorial & Museum 2011).

SYMBOLISME

Utformingen av minnesmerket fremstår som enkel og rendyrket, men alle elementer er nøye planlagt og detaljert (O'Connell 2000, s.72). Det er lagt betydning i ethvert material- og formvalg (Melcher 2001, s.136). Plassen har ikke et patriotisk fokus. Bortsett fra tre flaggstenger med flagget til byen, staten og landet plassert på Murrah Plaza, er hovedtemaet å minnes de døde, de overlevende, de som hjalp til i etterkant og de som ble berørt av hendelsen. I følge designeren bak anlegget, Hans Butzer, sier elementene mye selv om de er abstrakte, designet sier nok uten å si for mye (O'Connell 2000, s.77-78). Likevel forteller landskapsarkitekt Katherine A. Melcher i sin artikkel "Critic at Large: Preserving Our Changing Memories" at hun måtte lese brosjyren før hun skjønnte designets underliggende betydning

(Melcher 2001, s.136). Nedenfor følger en presentasjon av elementene i minnesmerket, og hvilken symbolsk betydning disse er ilagt.

Bilde 3.6 (over): Den østlige Gates of Time-portalen med tidspunktet 9:01 innskrevet.

GATES OF TIME - De to gylne portalene fungerer som hovedinnganger til minnesmerket, og er plassert i hver sin ende av det som tidligere var N. W. Fifth Street. På portalene er minnesmerkets målsetning inngravert:

"We come here to remember those who were killed, those who survived and those changed forever. May all who leave here know the impact of violence. May this memorial offer comfort, strength, peace, hope and serenity." (O'Connell 2000, s.69)

Den østlige portalen er gravert med tidspunktet 9:01 (bilde 3.6), og representerer byens uskyldighet før bombeangrepet. Den vestlige portalen er gravert med tidspunktet 9:03, og representerer det øyeblikket som etterlot alle forandret for alltid og det håpet som oppstod i kjølvannet av angrepet. De rammer inn 9:02, det ødeleggende minuttet da bomben gikk av (Oklahoma City National Memorial & Museum 2011). Dette øyeblikket går uskrevet forbi, og er representert av vannspeilet og plenen med stolene på (O'Connell 2000, s.73).

Bilde 3.7 (over): Vannspeilet med blikkstilte vann. I bakgrunnen kan man se en av inngangsportalene.

VANNSPEILET - Vannspeilet er lagt der N. W. Fifth Street tidligere lå. Bassenget er kledd med svart granitt, og vannet er kun 2 centimeter dypt. Det renner over kanten og ned i en kanal langs bassengets ytterkant (O'Connell 2000, s.77). Vannspeilet skal bidra til å lege sår og være et sted for stille ettertanke (Oklahoma City National Memorial & Museum 2011). Den vidstrakte vannflaten er ment å symbolisere de dødes fravær. Svartheten i vannet, som forsterkes av den svarte granitten, symboliserer sorg. Vannspeilet spiller på kampen mellom det gode og det onde. Den mørke vannflaten danner en avgrunn som representerer helvete, mens himmelens gjenspeiling i den klare overflaten representerer himmelriket (bilde 3.7). Ignacio Bunster-Ossa, en av landskapsarkitektene som var med i utvelgesjuryen, poengterte at bombeangrepet, som vannspeilet, reflekterte det beste og verste med menneskeheten (O'Connell 2000, s.77 og 92).

FIELD OF EMPTY CHAIRS - Minnesmerket bruker et veletablert symbol på fraværet til en man er glad i, en tom stol (O'Connell 2000, s.74). De er kalde og tomme, og er et virkningsfullt symbol på det store tapet det er å miste en man står nær (Melcher 2001, s.136). I tillegg minner de rettryggede, kantete og ukomfortable stolene om hendelsens voldelige karakter (O'Connell 2000, s.74). Totalt 168 stoler er plassert utover gressplenen, én for hver person som ble drept (bilde 3.8). 19 stoler er mindre, og representerer barna som døde i angrepet (Oklahoma City National Memorial & Museum 2011). Ryggen og setet er laget av bronse, og hviler på en base av glass der navnene til ofrene er gravert (O'Connell 2000, s.74). Om kvelden lyser glassbunnene opp (bilde 3.9), et lys som i følge minnesmerkets brosjyre skal representere håp (Melcher 2001, s.136). Selv om stolene er identiske gjør inskripsjonene hver enkelt stol individuell. Det er likevel alle stolene sett under ett som viser hvilken effekt bomben hadde. Stolene er plassert der Alfred P. Murrah Federal Building sto før, organisert i ni rader etter hvilken etasje offeret befant seg på. I midten står stolene tett før de sprer seg tilfeldig utover plenen, på samme måte som løse deler i en eksplosjon gjør (O'Connell 2000, s.74).

Bilde 3.8 (over): Stoler i bronse og glass inngravert med ofrenes navn.
Bilde 3.9 (under): Stolene på kvelden med glassdelen opplyst.

SURVIVOR WALL - I et hjørne av området står den eneste gjenværende vegg etter Alfred P. Murrah Federal Building. Ruinene minnes de som overlevde bombeangrepet, mange av dem med store skader (bilde 3.10). Det lille hjørnet er dedikert til dem, og på granitt reddet fra bygningens lobby, er navnene på over 600 overlevende listet opp (Oklahoma City National Memorial & Museum 2011). Veggene er forrevent og ødelagt, og en kontrast til det ellers så ordnede og ryddige minnesmerket. Den minner de besøkende om den ødeleggende, uforståelige hendelsen som forstyrret den ryddige og ordnede tilværelsen (Melcher 2001, s.136).

Bilde 3.10 (over): Restene av Alfred P. Murrah Federal Building med navnene på overlevende.

SURVIVOR TREE - Survivor Tree (bilde 3.11) er et nesten 100 år gammelt amerikansk almetre, *Ulmus americana*, som sto på den asfalterte parkeringsplassen mellom Alfred P. Murrah Federeal Building og Journal Record Building før bombeangrepet (O'Connell 2000, s.92). På mirakuløst vis overlevde treet bomben, og har nå blitt en nasjonalskatt og et symbol på motstandsdyktighet. Det jobbes hardt for å holde liv i treet fordi menneskene trenger troen på at noe kan vare, troen på overlevelsessevnen. Treet er et dynamisk element i den ordnede parken (Melcher 2001, s.136 og 134). Det står på en rund, opphøyet plass midt i Rescuers' Orchard, med utsyn over resten av minnesmerket (O'Connell 2000, s.92).

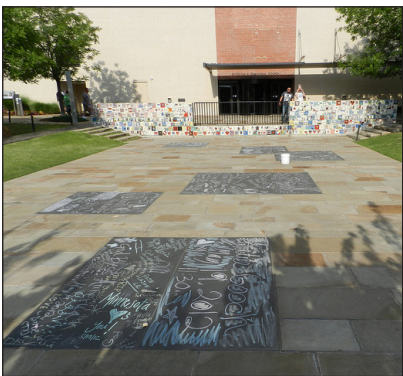
Bilde 3.11 (over): Survivor Tree plassert på den runde plassen med utsyn til resten av minnesmerket.

Bilde 3.12 (over): Rescuers' Orchard, bestående av trær med frukter og bær.

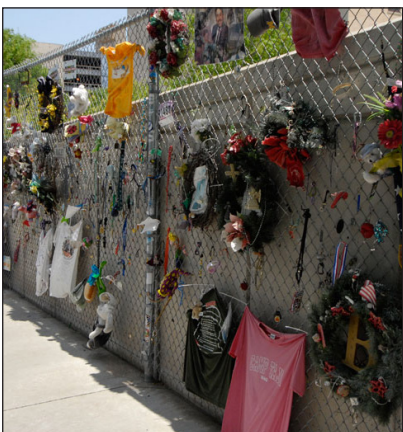
RESCUERS' ORCHARD - Rescuers' Orchard består av trær med frukter og blomster, alle opprinnelig fra Oklahoma, plassert i det skrånende terrenget rundt Survivor Tree (O'Connell 2000, s.92). Trærne omkranser Survivor Tree og beskytter det, akkurat slik redningsmannskap og frivillige gjorde med de overlevende etter bombeangrepet (bilde 3.12). På muren rundt Survivor Tree står inskripsjonen:

To the courageous and caring who responded from near and far, we offer our eternal gratitude, as a thank you to the thousands of rescuers and volunteers who helped. (Oklahoma City National Memorial & Museum 2011)

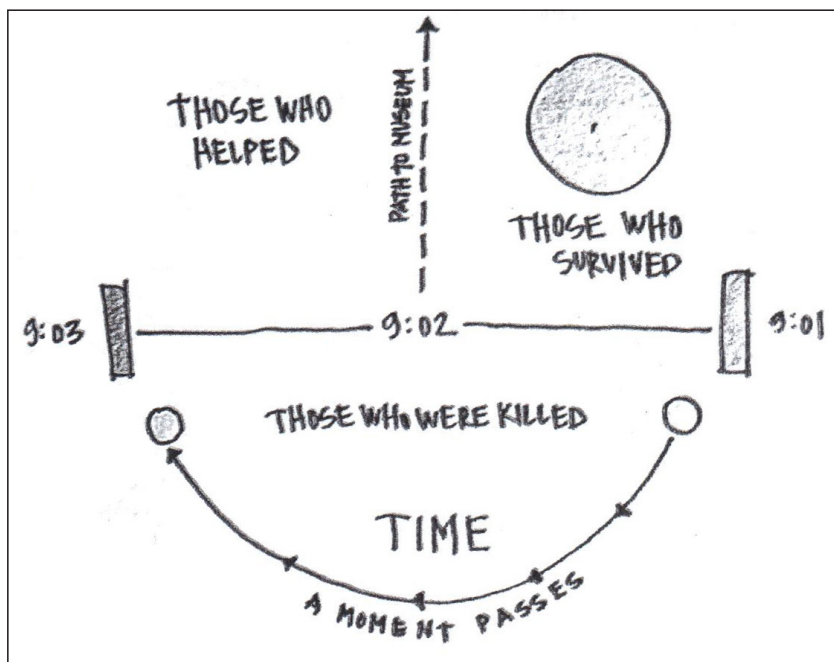
Bilde 3.13 (over): Barneområdet med tavlefliser i belegget og den fargerike veggen i bakgrunn.

BARNEOMRÅDET - Barneområdet (bilde 3.13) ligger litt for seg selv, ved inngangen til museet, et stykke unna den triste atmosfæren rundt vannspeilet og stolene. Området er et avbrytning fra den alvorlige atmosfæren i resten av minnesmerket, og er delvis avgrenset av en vegg bestående av påmalte fliser sendt inn av skolebarn etter bombeangrepet. Til tross for det triste budskapet på mange av flisene, har veggen et håpefullt og fargerikt uttrykk. Barn har også mulighet til å etterlate hilsener på tavleflisene som er lagt inn i gulvbelegget (O'Connell 2000, s. 92-93).

Bilde 3.14 (over): Minnegjerdet dekorert med forskjellige gjenstander fra besøkende og pårørende.

MINNEGJERDET - Minnegjerdet (bilde 3.14) var opprinnelig ikke en del av designet til Butzer Design Partnership. Det er plassert på utsiden av den vestlige portalen langs Harvey Avenue og består av over 60 meter med midlertidige gjerder. Disse ble opprinnelig brukt til avgrensning av området etter bombeangrepet (Oklahoma City National Memorial & Museum 2011). På gjerdene har folk hengt opp flagg, bamser, blomster, bilder, dikt, t-skjorter og andre gjenstander for å minnes de som mistet livet i bombeangrepet. Gjenstandene er en kombinasjon av ting som folk tilfeldigvis har hatt med seg da de besøkte stedet og gjenstander som pårørende og overlevende har tatt med seg for å henge der. Ved å henge ting på gjerdet har de besøkende prøvd å vise omtanke og uttrykke at de ble rørt av besøket. Besøkende har fortsatt å henge gjenstander på gjerdet i årene etter bombeangrepet, hvilket tilfører minnesmerket dynamikk og bidrar til å holde liv i minnene. Gjerdet forteller en historie og uttrykker sterke følelser, en stor kontrast til det ordnede, abstrakte uttrykket på andre siden av portalen. "Det er simpelt og banalt", men det er et uttrykk for ekte sorg og smerte (Melcher 2001, s. 134-135).

Bilde 3.15 (over): En av skissene til Butzer Design Partnership som illustrerer oppbyggingen og inndelingen av minnesmerket.

LANDSKAP

Som tidligere nevnt ble designet til Butzer Design Partnership valgt fordi det behandlet minnesmerket som et sted fremfor et monument. Ignacio Bunster-Ossa forklarte det med at hele området, på omtrent 12 mål, ble inkludert i et minnelandskap. Dette ga de besøkende varierte muligheter for bevegelse, opphold og kontemplasjon inne på området (O'Connell 2000, s.72).

Skissen over (bilde 3.15) viser oppbyggingen av minnesmerket. De to portalene som representerer 9:01 og 9:03 rammer inn øyeblikket da bomben gikk av, 9:02. Dette øyeblikket deler området i to, akkurat slik vannspeilet gjør. Landskapet på den ene siden, der Alfred P. Murrah Federal Building tidligere sto, er dedikert til de som døde. Landskapet på motsatt side, der den motstandsdyktige eika står, er dedikert til de levende; både de som overlevde bomben, redningsmannskap og frivillige som bidro i ettertid. Det sentrale området med vannspeilet ligger lavere i terrenget enn områdene rundt, en referanse til krateret eksplosjonen lagde (O'Connell 2000, s.92).

Richard Haag, en annen landskapsarkitekt i utvelgesjuryen, poengterte at designet ikke var innesluttet, men forholdt seg til de omkringliggende gatene (O'Connell 2000, s.74). I "Perspective", en beretning

av Rebecca Krinke, professor i landskapsarkitektur ved University of Minnesota, som skildrer hennes møte med minnesmerket forteller hun at portalene ikke er store nok til å markere seg i bybildet. Hun mener at portalene burde vært trukket litt ut på fortauet for å indikere at man har ankommet minnesmerket. Minnesmerket er åpent mot gatene i øst og vest, men er mer avstengt mot sør, der Journal Records Building står, og mot nord, der det opphøyde Murrah Plaza skaper noe forvirring om hvorvidt man har ankommet minnesmerket eller ikke (Krinke 2000, s.76).

Bilde 3.16 (over): Vannspeilet, 9:01-portalen og Field of Empty Chairs på kveldstid.

*Bilde 3.17 (over): World Trade Center rett etter at det andre flyet traff sørtårnet 11. september 2001.
Bilde 3.18 (under): Illustrasjon av 9/11 Memorial sett fra luften.*

9/11 MEMORIAL

HENDELSESFORLØP

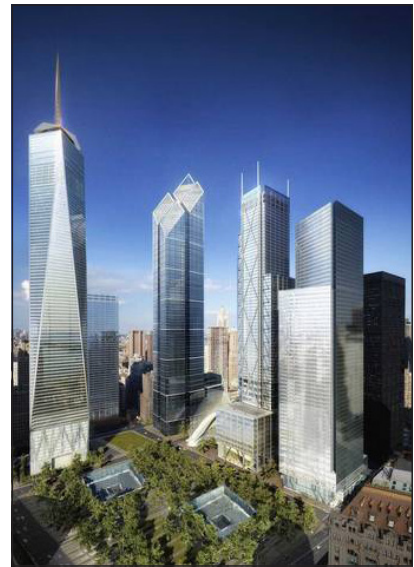
På morgenen den 11. september 2001 ble fire rutefly kapret av 19 terrorister med tilknytning til al Qaida. Klokken 08.46 lokal tid krasjet det første flyet inn i 93.-99. etasje på det nordlige tårnet til World Trade Center på Manhattan i New York. Redningsmannskap rykket umiddelbart ut, og arbeidet med å evakuere det nordlige tårnet ble igangsatt. De som oppholdt seg i det sørlige tårnet ble først bedt om å forbli i bygget, men ble deretter bedt om å evakuere noen minutter senere. Kort tid etter krasjet det andre flyet inn i 77.-85. etasje på det sørlige tårnet. Klokken 09.59, etter å ha brent i 56 minutter, kollapset det sørlige tårnet i løpet av kun 10 sekunder. 29 minutter senere kollapset også det nordlige tårnet. Utpå ettermiddagen kollapset 7WTC-bygningen, men da hadde allerede området og resten av nedre Manhattan blitt evakuert, og ingen ble skadet. I tillegg til angrepene i New York krasjet det tredje flyet inn i hovedkvarteret til det amerikanske forsvarsdepartementet, Pentagon, mens det fjerde flyet krasjet på et jorde etter at passasjerene forsøkte å ta tilbake kontrollen fra terroristene (National September 11 Memorial & Museum at the World Trade Center Foundation Inc. 2004-2011). Totalt mistet 2996 mennesker livet den dagen, inkludert de 19 terroristene. Blant de døde var det mennesker fra 90 forskjellige land, den eldste var 83 år gammel, mens den yngste var bare to år. Over 400 av de døde var redningsmannskap som døde mens de prøvde å redde mennesker etter angrepene (National September 11 Memorial & Museum 2011).

OM MINNESMERKET

Ryddearbeidet på Ground Zero ble avsluttet i mai 2002 (Drevon 2011). I den internasjonale designkonkurransen om utformingen av et permanent minnesmerke på Ground Zero fikk de inn 5201 forslag fra 63 land (National September 11 Memorial & Museum 2011). I januar 2004 valgte Lower Manhattan Development Corporation ut vinnerforslaget "Reflecting Absence", som var designet av arkitekten Michael Arad. Arad fikk deretter hjelp av landskapsarkitekten Peter Walker med videreutviklingen av forslaget sitt (Lubell 2004, s.21). På grunn av høye kostnader måtte det originale designet forenkles noe, men de fleste hovedelementene ble bevart (Lubell 2006, s.26).

Det er også laget minnesmerker etter terrorangrepene utenfor Pentagon og i Shanksville, Pennsylvania, der det fjerde flyet krasjet, i tillegg til flere andre mindre minnesmerker rundt om i USA og andre steder i verden (911memorials.org 2010). Men minnesmerket på Ground Zero er et nasjonalt minnesmerke laget for å hedre alle de 2977 uskyldige livene som gikk tapt i alle angrepene den 11. september 2001. I tillegg hedres de seks menneskene som ble drept i terrorangrepet den 26. februar 1993 etter at islamske terrorister sprengte en bombe i garasjen under WTC (National September 11 Memorial & Museum 2011).

Minnesmerket ble åpnet den 11. september 2011, ti år etter terrorangrepet (National September 11 Memorial & Museum 2011). Det opptar omtrent halvparten av arealet til det opprinnelige World Trade Center (National September 11 Memorial & Museum u.å.-c). Rundt minnesmerket er man i gang med å bygge opp et nytt World Trade Center med blant annet kontorlokaler, butikker og kollektivknutepunkt. Ett av tårnene, på 541 meter, vil bli den høyeste bygningen i USA (National September 11 Memorial & Museum 2011). Planen for de nye tårnene er designet av arkitekten Daniel Libeskind. Byggene er plassert i en spiral ut fra minnesmerket og rangert etter høyde, fra lavest til høyest. Libeskind vant konkurransen om å lage masterplanen for hele WTC-området i februar 2003 (Drevon 2011).

Bilde 3.19 (over): Slik skal WTC se ut når alle byggene er ferdige.

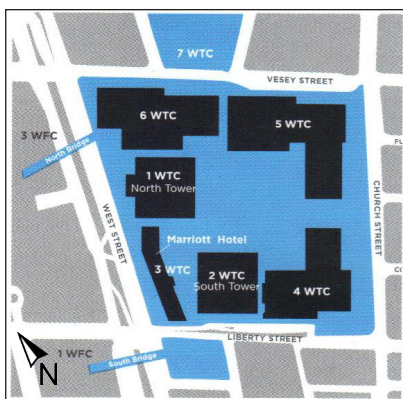
Bilde 3.20 (under): Plantegning over minnesmerket og det nye World Trade Center.

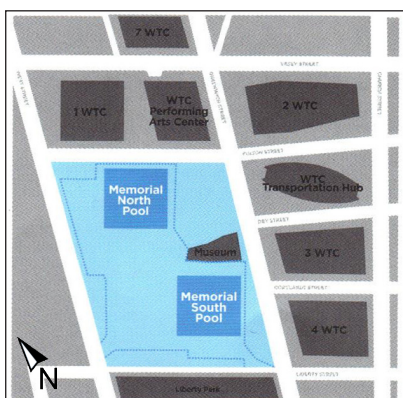

Bilde 3.21 (over): Oversiktsbilde med minnesmerkets plassering på Lower Manhattan.

Bilde 3.22 (over): Det gamle WTC med bygningene plassert i et kvadrat rundt den sentrale plassen, bare 7WTC ligger utenfor.

Bilde 3.23 (over): Det nye WTC med minnesmerket i midten og bygningene i spiral ut fra det.

PLASSERING

Minnesmerket ligger inne på området som har fått kallenavnet Ground Zero, der World Trade Center sto før terrorangrepet den 11. september 2001. Komplekset ble bygget mellom 1966 og 1987, og bestod av syv bygninger, en stor sentral plass og et shoppingssenter under bakken. Midt i komplekset lå tvillingtårnene, og med sine 110 etasjer og 414,5 meter var tårnene de høyeste bygningene i New York. Omtrent 430 firmaer hadde kontor der, og det var arbeidsplassen til cirka 35 000 mennesker (National September 11 Memorial & Museum 2011).

Før sto alle byggene i et kvadrat rundt den sentrale plassen, bare 7WTC sto utenfor (bilde 3.22). Med dagens plassering er den midtre plassen, som nå rommer minnesmerket, blitt utvidet, og 7WTC er blitt integrert i spiralen ut fra minnesmerket (bilde 3.23) (Drevon 2011). Terrorangrepene ødela World Trade Center fullstendig, og ryddearbeidet etterlot et stort krater der bygningene en gang sto. I 2002 foreslo avtroppende borgermester i New York, Rudolph W. Giuliani, at hele området skulle vies til et minnesmerke dedikert til hendelsen. Den nye borgermesteren, Michael R. Bloomberg, så derimot for seg at området ble brukt til kontorer og handel i tillegg til utformingen av et minnesmerke (Kimmelman 2002), og slik ble det. Det sentrale området der tvillingtårnene tidligere sto, den hellige

grunnen der tragedien fant sted, er brukt til det permanente minnesmerket. Men det virker som om amerikanerne ønsker å vise motstandskraft, de vil vise at de ikke lar seg knekke av terrorisme, og "tar tilbake" deler av området til samme bruk som tidligere, og i tillegg bygger de det enda større og høyere enn det var.

SYMBOLISME

I målsetningen til 9/11 Memorial står det at minnesmerket skal minne og hedre alle de uskyldige livene som gikk tapt i de to terrorangrepene i 1993 og 2001, samt respektere stedet som er gjort hellig gjennom den tragedien som fant sted der, anerkjenne motstandskraften til de som overlevde, motet til de som risikerte livet sitt for å hjelpe og omtanken til alle de som ga støtte og trøst i kjølvannet av tragedien (National September 11 Memorial & Museum 2011). Det skal være "et kontemplativt rom, adskilt fra metropolens dagligdagse lyder og inntrykk" (Drevon 2011). Minnesmerket er en påminnelse om det enorme tapet etter 11. september, men også et symbol på håp for fremtiden. Det skal være et sted der besøkende fra hele landet, og verden for øvrig, kan komme og vise sin respekt. Samtidig skal det være en påminnelse om hva de berørte har vært gjennom og deres evne til å stå samlet gjennom en slik tragedie (National September 11 Memorial & Museum 2011). Craig Dykers fra Snøhetta mener at minnesmerket " ...representerer mer enn alle som døde der, det representerer også en tragedie som påvirket verden, og som vi alle kan identifisere oss med" (Brekke 2011).

På grunn av 11. septembers store omfanget ønsket Michael Arad og Peter Walker at minnesmerkets symbolikk skulle være leselig for et mangfoldig publikum (PWP Landscape Architecture u.å.-b), men behovet for et tolkningscenter (Lubell 2004, s.21) og forklarende brosjyrer tyder på at symbolikken ikke er like tydelig som de hadde ønsket. I sin artikkel "Critic at Large: The Monument in the Age of Political Correctness" hevder Kieran Long at designet er så abstrakt at det nesten bare er arkitekten selv som forstår meningen bak det (Long 2008, s.138).

I utformingen av minnesmerket er det brukt få elementer og materialer. Kun én type granitt er brukt i heller og benker, det er kun plantet inn én tresort på hele plassen og av bunndekkende planter er det bare brukt gress og bergesføy,

Hedera helix. Dette er gjort for å opprettholde plassens rolige atmosfære (PWP Landscape Architecture u.å.-a).

Det ligger også en tanke bak plasseringen av 2WTC i forhold til minnesmerket. 2WTC, som er det nest høyeste tårnet i komplekset, er plassert slik at det diagonale taket reflekterer sollys til minnesmerket, og hvert år på den 11. september vil den ikke kaste noe skygge på minnesmerket (Drevon 2011). Nedenfor følger en presentasjon av elementene i minnesmerket, og hvilken symbolsk betydning disse er ilagt.

Bilde 3.24 (over): Fossefallet ned til vannspeilet, det høyeste menneskeskapte fossefallet i Nord Amerika.

Bilde 3.25 (under): Det sørlige vannspeilet med de 9 meter høye fossefallene og det midterste tomrommet.

VANNSPEILENE - To nedsenkede vannspeil (bilde 3.25) er lagt i bygningsavtrykkene der tvillingtårnene tidligere sto (Lubell 2004, s.21). De har en flate på omtrent 4000 kvadratmeter (PWP Landscape Architecture u.å.-b), og fra kantene faller vannet 9 meter før det treffer bassenget (bilde 3.24), hvilket er det høyeste menneskelagde fossefallet i Nord Amerika. I midten av bassenget forsvinner vannet ned i et hull (National September 11 Memorial & Museum 2011). Det gapende tomrommet som de nedsenkende bassengene etterlater seg, der det en gang sto høye skyskrapere, er minnesmerkets viktigste og sterkeste symbol på tap (Lubell 2004, s.21). Det symboliserer fraværet til de som døde og tårnene som sto der (PWP Landscape Architecture u.å.-b). Tvillingtårnene eksisterer fortsatt i vår kollektive hukommelse, og vannspeilene gir følelsen av en uendelig avgrunn der de tidligere sto (Drevon 2011). Hullet i midten av bassenget er et symbol på det tomrommet som aldri vil kunne fylles (Brekke 2011). Vannfallet er belyst slik at det også er synlig på kveldstid (PWP Landscape Architecture u.å.-b).

På bronseplater rundt kanten av de to vannspeilene er navnene på de nesten 3000 døde skrevet inn (bilde 3.26) (National September 11 Memorial & Museum 2011). Bokstavene er kuttet gjennom bronseplaten, slik at vannet er synlig gjennom dem, og om kvelden skinner lyset fra bassenget gjennom slik at bokstavene lyser opp i mørket (National September 11 Memorial & Museum u.å.-d). Besøkende setter også igjen blomster og flagg i bokstavene. Plasseringen av navnene er basert på lag av ”meningsfulle nærsliggenheter” som reflekterer hvor ofrene befant seg da de døde (bilde 3.27) og hvilke forhold de hadde til andre mennesker som også mistet livet den dagen (National September 11 Memorial & Museum 2011). Arkitekten hadde opprinnelig planlagt at navnene skulle spres tilfeldig rundt vannspeilene for å reflektere at dødsfallene den dagen var tilfeldige (Lubell 2004, s.21), men dette ble endret på etter ønske fra de pårørende (National September 11 Memorial & Museum 2011).

Bilde 3.26 (over): Bronseplatene med ofrenes navn inngravert.

Minnesmerket har to elektroniske stasjoner som hjelp til de som ønsker å finne et bestemt navn (National September 11 Memorial & Museum 2011). Presentasjonen av alle navnene er selve hjertet av minnesmerket (National September 11 Memorial & Museum u.å.-d). Størrelsen på bassengene og mengden navn poengterer hvor store ødeleggelsene var (National September 11 Memorial & Museum u.å.-b), og fungerer som en sterk påminnelse om at 11. september er det angrepet på amerikansk jord der flest menneskeliv har gått tapt. Det er også den hendelsen i amerikansk historie der det største antallet redningspersonell har gått tapt (National September 11 Memorial & Museum u.å.-a).

Bilde 3.27 (over): Bronsepanelene viser også hvor ofrene befant seg da de døde.

SURVIVOR TREE - Med unntak av ett tre er alle minnesmerkets trær av samme sort. Dette treet er et Callery pæretre, *Pyrus calleryana*, som ble plantet på 70-tallet som en del av det opprinnelige utearealet rundt World Trade Center (bilde 3.28). Etter angrepene i 2001 fant ryddemannskapet restene av treet innimellom ruinene. Treet ble flyttet til en park i New York der det fikk pleie og vokste seg stort og frodig igjen. I desember 2010 ble det flyttet tilbake til Ground Zero der det fikk en sentral plassering og ble døpt Survivor Tree. Treet representerer de historiene om overlevelse og motstandskraft som ble så viktige i etterkant av terrorangrepene (National September 11 Memorial & Museum 2011).

Bilde 3.28 (over): Survivor Tree, det eneste Callery pæretreet blant over 400 eiketrær.

Bilde 3.29 (over): Ett av de 416 eiketrærne som er plantet på plassen. Trærne vil etterhvert vokse seg store og danne et sammenhengende løvtak over de besøkende.

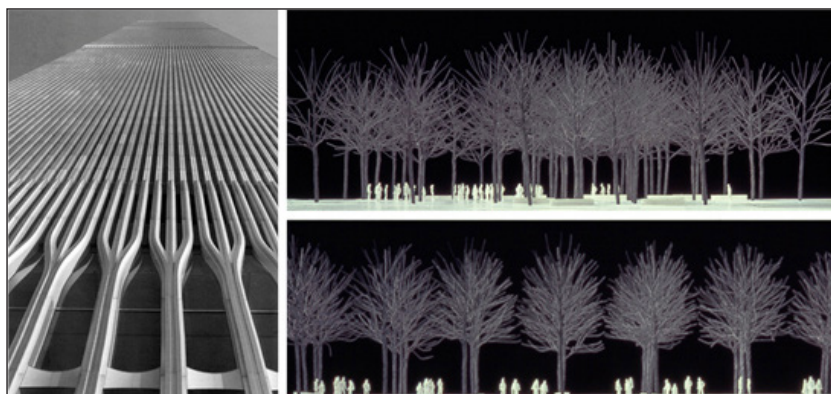

Bilde 3.30 (over): Radene av eiketrær åpner seg til en gresskledd lysning som kan brukes til sermonier og spesielle anledninger.

EIKESKOGEN - Eikeskogen består av 416 trær (PWP Landscape Architecture u.å.-b) av sorten swamp white oak, *Quercus bicolor* (bilde 3.29), som har blitt hentet fra planteskoler lokalisert innenfor en 800 kilometers radius fra de tre angrepsstedene (National September 11 Memorial & Museum 2011). Trærne er stammet opp slik at stammene ligner rette søyler og trekronene får omtrent lik høyde og størrelse (PWP Landscape Architecture u.å.-c). Likevel vil ikke trærne bli like, de vil gro forskjellig og miste løvene til forskjellig tid, en påminnelse om at de er levende individer (National September 11 Memorial & Museum u.å.-e).

Eikeskogen danner et sammenhengende felt av trær som blir avbrutt av de to tomrommene der de nedsunkede vannspeilene ligger (National September 11 Memorial & Museum u.å.-b). Kronene danner et løvtak over de besøkende. På sommeren vil bladene gi svalende skygge, på høsten bidrar de med flotte farger, på vinteren vil grenene kaste fine skygger på granittdekket og om våren vil trærne vise naturens fornyelse. Skogen markerer overgangen fra byens hverdagsliv til minnesmerkets hellige grunn. Den beskyttende skogen virker beroligende og er en bekreftelse på liv, hvilket kan være en trøst for besøkende etter å ha besøkt de to vannspeilene med navnene til alle de døde. Eikeskogen minner om en naturlig skog helt til man oppdager at trærne er plassert slik at de danner korridorer med én felles retning (PWP Landscape Architecture u.å.-b). Radene av trær deler opp den flate plassen ved å lage klynger, lysninger og lunder (National September 11 Memorial & Museum u.å.-b). Trærne tar opp formene fra ståltridentene i tvillingtårnernes fasade (bilde 3.31). På en større lysning (bilde 3.30) kan seremonier i forbindelse med jubileum holdes. Til hverdags kan det gresskledd arealet brukes til vanlige parkfunksjoner (PWP Landscape Architecture u.å.-b). Vegetasjonen tilfører parken et levende element som viderefører og utdyper opplevelsen av minnesmerket gjennom sin årlige syklus med fornyelse hver vår (National September 11 Memorial & Museum u.å.-b).

Bilde 3.31 (til høyre): Bildet illustrerer hvordan trærne ser tilfeldig plassert ut fra noen synsvinkler og ordner seg i rader fra andre synsvinkler. Treradene tar opp formene fra tridentene nederst på tvillingtårnernes fasade.

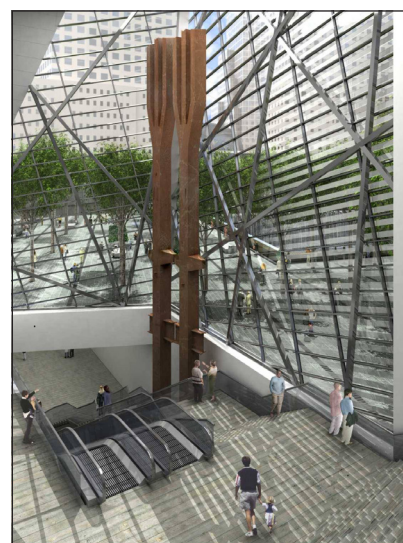

PAVILJONGEN - Minnesmerket inkluderer også et Memorial Museum der hendelsene forut for angrepene og i løpet av den 11. september 2001, samt internasjonal respons i kjølvannet av angrepene, er dokumentert. Utstillingslokalene ligger under bakkenivå rett under minnesmerket og har inngang gjennom en paviljong bestående av glass og stål. Paviljongen ligger mellom de to vannspeilene (National September 11 Memorial & Museum 2011), og er designet av arkitektfirmaet Snøhetta. Det utvendige skallet til paviljongen sto ferdig til tiårsjubileet den 11. september 2011, mens museet under, skulle åpne senere. Sett fra enkelte vinkler på bakkeplan minner paviljongen om et veltet tvillingtårn (bilde 3.32). Fasaden i glass og stål reflekterer lys mot vannspeilene, samtidig som det gjenspeiler trærnes og himmelens skiftende farger. Ved å blande ”det urbane og formelle med det mer uformelle og internasjonale”, ønsket Snøhetta å skape en bygning for både New York og verden. Nesten alle materialene som er brukt i paviljongen er laget i USA (Drevon 2011).

Inne i paviljongen er to tridenter fra tvillingtårnenes stålfasade bevart (bilde 3.33)(National September 11 Memorial & Museum 2011), hvilket fungerer som en umiddelbar påminnelse om angrepens størrelse og omfang (Lubell 2004, s.21).

Bilde 3.32 (over): Paviljongen ser ut som et veltet tvillingtårn fra siden.

Bilde 3.33 (over): Illustrasjon av de to tridentene inne i paviljongen til Snøhetta.

LANDSKAP

I den opprinnelige masterplanen til Daniel Libeskind var minnesmerket tegnet lavere enn bakkenivå for å stenge ute støy fra gatene rundt (Lubell 2004, s.21). Arad og Walker ønsket at plassen skulle tilhøre både minnesmerket og byen, derfor valgte de å legge minnesmerket på gateplan. Dermed tilrettelegges det for at plassen skal bli en integrert del av bybildet, og New Yorkere oppfordres å bruke plassen i hverdagen. Det gjør at minnesmerket ikke blir isolert fra omgivelsene, men isteden blir det en levende del av byen (National September 11 Memorial & Museum u.å.-b).

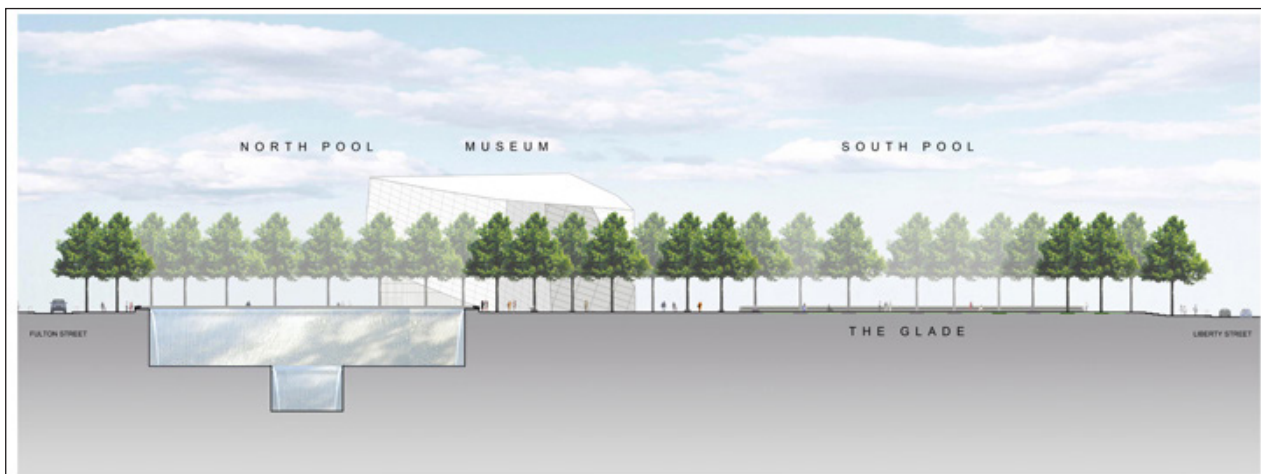
Bilde 3.34 (over): Mønsteret i belegget markerer plassens flate karakter, samtidig som det bidrar til å dele plassen i mindre soner.

Bilde 3.35 (over): Trerakkene, benkene og plantefeltene bidrar til å dele opp plassen i mindre rom.

Plassen er helt flat. Belegget, som er sammensatt av steinheller i to forskjellige størrelser, bunndekkende planter, gressfelt, plantefelt til trærne og stålrister, er lagt i et mønster som markerer og forsterker denne flatheten (PWP Landscape Architecture u.å.-b). Den flate plassen bidrar til å fremheve det eneste terrenginngrepet som er gjort, nemlig de nedsenkede bassengene. Ved å forsterke plassens flathet, forsterkes også tomrommene de etterlater og det fraværet og tapet de symboliserer (bilde 3.36).

Selv om minnesmerket er flatt og har et areal på omtrent 32 mål (National September 11 Memorial & Museum u.å.-c), bidrar rekkene av trær, benker og bed, plassert ut med varierende avstander, til å dele opp plassen i mindre rom (bilde 3.35). Disse varierer i størrelse, karakter og lyskvaliteter. Også ved å skifte mellom små og store heller i belegget (bilde 3.34) blir den store plassen delt opp i mindre soner med en mer menneskelig skala (PWP Landscape Architecture u.å.-b).

Bilde 3.36 (over): Snittet viser hvor flat plassen er, og hvordan dette fremhever tomrommet etter bassengene.

Bilde 3.37 (over): Restene av togsettet som eksploderte på Picadilly line i nærheten av Kings Cross Station.
Bilde 3.38 (under): Minnesmerke etter bombeangrepene som er plassert i Hyde Park.

7TH JULY MEMORIAL

HENDELSESFORLØP

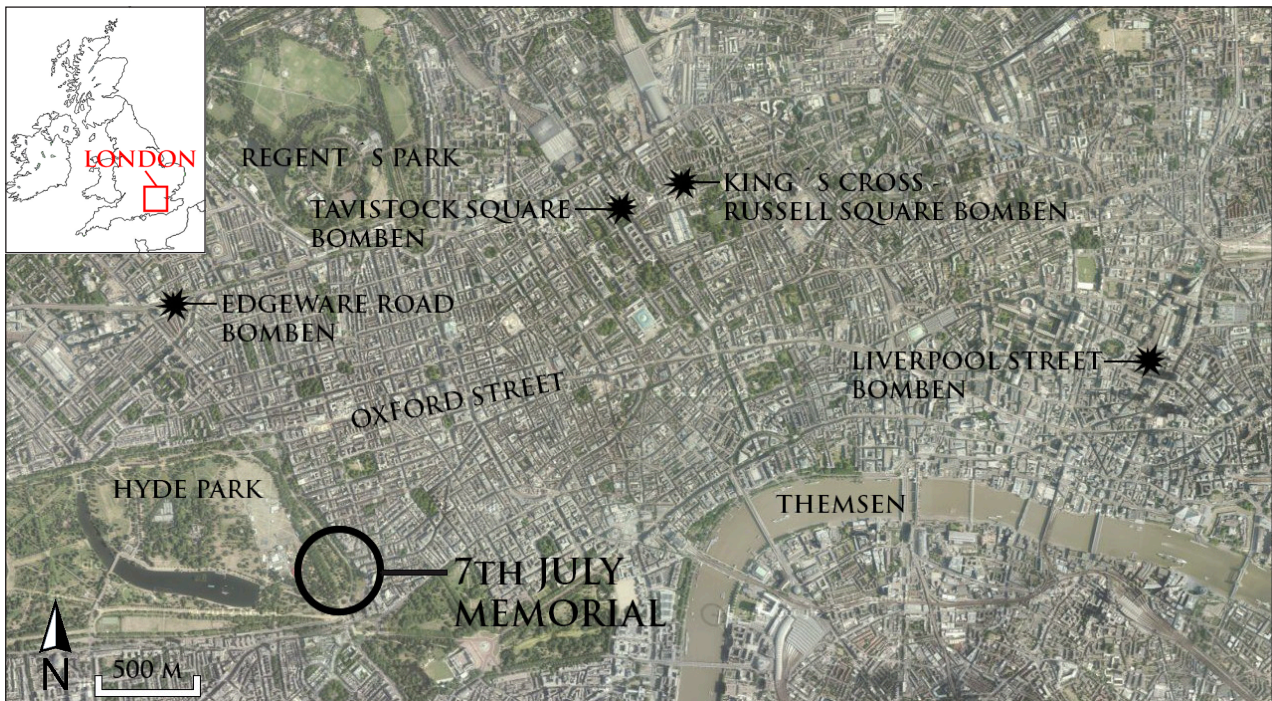
Klokken 08.50 den 7. juli 2005, i det morgenrushet var i ferd med å roe seg ned, gikk tre bomber av i t-banenettverket i sentrale London. Ett av togene var på vei fra King's Cross Station mot Russell Square, mens de to andre togene befant seg rett ved Liverpool Street Station og Edgware Road Station (BBC News 2008a). Klokken 09.47 eksploderte en fjerde bombe, denne gangen på en toetasjesbuss ved Tavistock Square (BBC News 2008b). Totalt 56 mennesker mistet livet i angrepene, inkludert de fire terroristene, og over 700 mennesker ble skadet (BBC News 2008a).

OM MINNESMERKET

Ett år etter terrorangrepene i London ble det hengt opp minneplaketter i nærheten av de fire stedene der bombene gikk av. Da var det også planlagt et permanent minnesmerke på et offentlig sted sentralt i London (Yglesias 2009, s.120). Utvelgelseskomiteen bestod av representanter fra ofrenes familier, Royal Parks og Department of Culture, Media and Sport. Designkonkurransen for utformingen av minnesmerket ble vunnet av Kevin Carmody og Andrew Groarke. De presenterte en prosess fremfor et prosjekt, og samarbeidet med de pårørende om den faktiske utformingen i etterkant av konkurransen (O'Hagan 2009). Den 7. juli 2009, nøyaktig fire år etter terrorangrepene, ble 7th July Memorial åpnet i Hyde Park av prins Charles og hertuginne Camilla (The Royal Parks 2012a). Minnesmerket består av tre elementer: 52 kvadratiske søyler i rustfritt stål, en plakett i mørkt rustfritt stål der navnene til ofrene er listet opp alfabetisk og en gressvoll som omslutter minnesmerket (Yglesias 2009, s.120). Flyfoto av minnesmerket er vist under.

Bilde 3.39 (til høyre): Flyfoto av 7th July Memorial i Hyde Park (flyfoto er brukt fordi plantegning over minnesmerket ikke var tilgjengelig).

Bilde 3.40 (over): Oversiktsbilde med minnesmerkets plassering i London og i forhold til de fire bombene.

PLASSERING

Selv om terroristene i London slo til på fire forskjellige steder, var det et koordinert angrep, og det var derfor naturlig å lage et samlet minnesmerke for ofrene fra alle angrepene. Bombene gikk av i t-banenettverket og i et travelt veikryss. I motsetning til angrepene i Oklahoma og New York, var det derfor vanskelig å lage et minnesmerke på samme sted som angrepene skjedde. Opprinnelig var Tavistock Square foreslått, plassen der den siste bomben gikk av, men ideen ble forkastet. Komiteen ønsket en plassering sentralt i London, for å reflektere hendelsens omfang. De ville vise at de som døde var viktige, så plasseringen måtte være et profilert og storslått sted (McFarlane 2009). Minnesmerket ble derfor plassert i det sørøstlige hjørnet av Hyde Park (The Royal Parks 2012a). Hyde Park er en av Londons åtte Royal Parks og har mange millioner besøkende hvert år (The Royal Parks 2012b). I tillegg er Hyde Park og tilgrensende Kensington Gardens allerede hjem til flere minnesmerker, blant annet Albert Memorial og Diana Memorial Fountain (O'Hagan 2009), så parken var et passende sted for plassering av 7th July Memorial. For å koble minnestedet til stisystemet og skape en forbindelse til resten av parken, ble eksisterende stier flyttet, forlenget og utvidet (Yglesias 2009, s. 120).

SYMBOLISME

Carmody og Groarke ønsket at minnesmerket skulle være et sted for privat refleksjon, så vel som et sted for allmennheten å minnes det som skjedde (McFarlane 2009). Det skulle reflektere både det individuelle tapet ved å minnes de 52 menneskene som mistet livet, og den følelsen av kollektivt tap som spredte seg i London og resten av landet etter angrepene (O'Hagan 2009). Minnesmerket har ingen benker eller sittemuligheter. Dette er et bevisst valg fra arkitektens side for at det skal være et sted man minnes de døde, og dermed unngå at minnesmerket bare ble brukt til ordinære parkfunksjoner (Yglesias 2009, s.119). Nedenfor følger en presentasjon av elementene i minnesmerket, og hvilken symbolsk betydning disse er ilagt.

Bilde 3.41 (over): Søylene danner fire grupper når man ser dem fra enkelte vinkler. Fra andre vinkler fremstår de som en enhetlig gruppe.

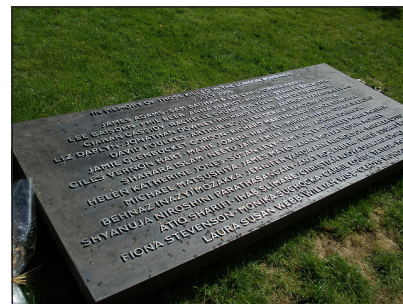
STÅLSØYLENE - De 52 søylene i rustfritt stål er 3,5 meter høye (The Royal Parks 2012a), og representerer de 52 menneskene som døde i terrorangrepene. Når man vandrer mellom de høyreiste søylene, minnes man hvordan ofrene sto rakrygget gjennom livet. Søylene minner om stiliserte bautasteiner, historiske og moderne på samme tid (O'Hagan 2009). Søylene er plassert slik at grupperingen endres ut fra hvor man står. Fra noen vinkler fremstår de som en enhetlig gruppe (Yglesias 2009, s.120). Fra andre vinkler står de i fire forskjellige grupper (bilde 3.41), med henholdsvis 6, 7, 13 og 26 søyler, hvilket refererer til antall døde på hvert av de fire stedene som ble angrepet (O'Hagan 2009).

Bilde 3.42 (over): Innskripsjon av dato, tid og sted på én av søylene.

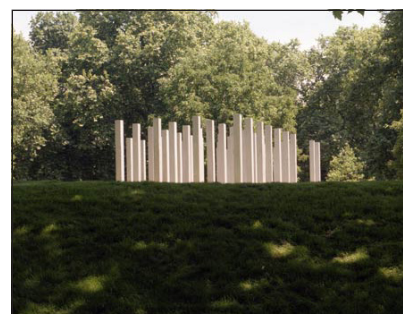
Hver enkelt søyle er støpt med dato, tidspunkt og sted for angrepet (bilde 3.42) med en skrifttype utviklet spesielt til minnesmerket. Den har fått navnet "stele", hvilket betyr "gravert bautastein" (O'Hagan 2009). Fonten er basert på en gammel engelsk font som inspirerte skrifttypen brukt på logoen til Londons t-bane (McFarlane 2009). Navnene på ofrene er utelatt som et symbol på terrorangrepets anonyme karakter. Likevel forteller Caren Yglesias i artikkelen "Critic at large: Representing Sorrow" at det virket som om de pårørende hadde valgt ut en søyle som representerte den de hadde mistet, og dekorerte disse med blomster og stoffbånd. Søylene er støpt med en rask sandstøpeteknikk, som gir en matt overflate med tilfeldig teksturer (Yglesias 2009, s.120). Bare siden med innskripsjonen på er glatt (McFarlane 2009). I sola skinner søylene, men når det regner gjør den ujevne overflaten at søylene "gråter". Tårer felt for de forferdelige hendelsene de representerer (Yglesias 2009, s.120).

NAVNEPLAKETTEN - På navneplaketten er navnene på de 52 menneskene som mistet livet listet opp alfabetisk (bilde 3.43). Pårørende og etterlatte legger stadig blomster rundt navneplaketten, som er nedlagt i bakken ved siden av stålsøylene. Blomstene fyller luften med lukten av liv og farger, samtidig som visne blomster er en påminnelse om tapet og sorgen etter de som er borte (Yglesias 2009, s.119-120). Ved å sette navnene i alfabetisk rekkefølge ønsket designerne å reflektere hvor tilfeldig dødsfallene var, at det kunne ha skjedd med hvem som helst blant de som befant seg i London den dagen (O'Hagan 2009).

Bilde 3.43 (over): Navneplaketten med ofrenes navn i alfabetisk rekkefølge.

GRESSVOLLEN - Gressvollen ligger i en halvsirkel rundt minnesmerket. Den bidrar til å blokkere for innsyn fra gatene rundt, men besøkende kan fortsatt høre lydene fra byen (bilde 3.44). Dette fungerer som en påminnelse om terroristenes urbane mål. I tillegg til å skjerme for innsyn og lyder, minner gressvollen om en gravhaug. Mennesket har bygd gravhauger med religiøse formål i lang tid, og bruken av denne formen rundt minnesmerket fremhever tapet og sorgen til de som mistet noen i angrepene (Yglesias 2009, s.119-120).

Bilde 3.44 (over): Gressvollen rundt minnesmerket fungerer som skjerming mot gatene rundt.

LANDSKAP

Landskapet er lite brukt i utformingen av dette minnesmerket. Eksisterende gressvoller ble forlenget, og noe vegetasjon ble plantet da minnesmerket ble satt opp for å gi det litt ly (McFarlane 2009). Likevel står søylene på en åpen gressplen et lite stykke unna vegetasjonsbeltet (bilde 3.45).

Bilde 3.45 (over): Minnesmerket ligger på en stutstikker midt på en åpen gressplen. Foruten gressvollen i bakgrunnen, er landskapet lite utnyttet i utformingen.

Søylene er plassert på en bred utstikker fra det øvrige stisystemet i Hyde Park (bilde 3.46). Caren Yglesias stiller spørsmålet om minnesmerket forteller nok av hendelsens historie, eller om det med tiden vil endres til konseptuell land art, der man må ta seg tid til å lese plaketten for å få med seg minnesmerkets historie. Unntaket er gressvollen, som trekker tankene mot historiske begravelseritualer med gravhauger. Samtidig skjærer den minnesmerket fra den travle veien som følger Hyde Parks ytterkant (Yglesias 2009, s.119).

Bilde 3.46 (over): Minnesmerket sett fra adkomststien.

MONDAY
29 APRIL 1996

THE AGE

60¢
ISSN 0011-8519 (classified 112243)

Hunt for more bodies as Tasmania siege goes on **33 die in massacre**

Bilde 3.47 (over): Avisoppslag i *The Age* den 29. april 1996, dagen etter massakren.

Bilde 3.48 (under): Port Arthur Memorial Garden inne på det historiske kulturminnet ved Port Arthur.

PORT ARTHUR MEMORIAL GARDEN

HENDELSESFORLØP

På morgenen den 28. april 1996 dro Martin Bryant fra Hobart til Port Arthur, et kulturminne bestående av et historisk fengselsområde fra kolonitiden. Port Arthur ligger på Tasman-halvøya helt sør på øya Tasmania. Han hadde med seg en bag med våpen og store mengder ammunisjon. På veien stoppet han hos et vennepar, som han skjøt og drepte, før han fortsatte til Port Arthur. Han spiste mat på kafeen før han fant fram våpenet sitt, og begynte å skyte. Det var rundt lunsjtider, og kafeen var full. I løpet av de første 90 sekundene hadde han drept 20 personer og skadet ytterligere 12. Han skjøt også flere ute på parkeringsplassen før han satte seg i bilen sin og kjørte mot hovedinngangen til området, der enda flere ble skutt. Han skjøt nok en person utenfor en matbutikk, og tok med seg et gissel før han returnerte til venneparets hus. Gjennom kvelden og natten ble det utvekslet skudd mellom gjerningsmannen og politiet, og neste morgen ble han arrestert da han prøvde å flykte fra huset etter å ha satt fyr på det. Da hadde han også drept gisselet han hadde hatt med seg. Til sammen mistet 35 mennesker livet, og flere titalls ble skadet (Port Arthur Historic Site Management Authority 2011). Blant ofrene var både australske og utenlandske turister, samt ansatte ved Port Arthur Historic Sites (Frew 2012, s.38).

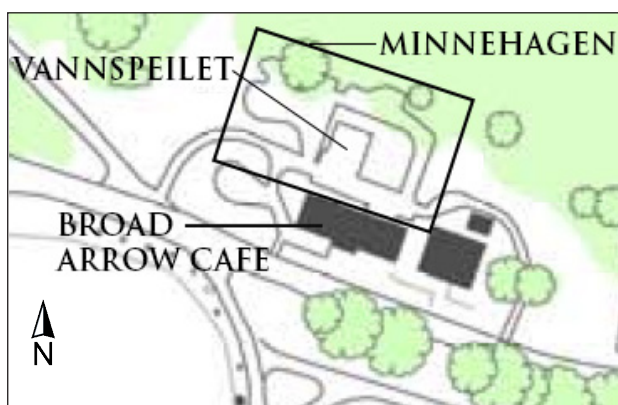
OM MINNESMERKET

Etter massakren ble det på nasjonalt nivå bestemt at all turistreklame for Tasmania skulle stoppes i tre uker, og turistreklame for Port Arthur skulle stoppes i seks uker. Men på lokalt nivå fortsatte alt som om ingenting hadde hendt i et forsøk på å viske ut hendelsen og gjenopprette Port Arthurs rykte som et fredelig kulturminne. Likevel resulterte hendelsen i lavere besøkstall, med færre overnattende besøk og hovedsakelig dagsbesøk (Frew 2012, s.38).

Port Arthur Memorial Committee ble opprettet i juni 1996. De ansatte en konsulent for å gjennomføre undersøkelser blant de som var berørt av hendelsen for å finne ut hva man skulle gjøre med åstedet. Planene for minnesmerket skulle egentlig annonseres ett år etter massakren, men ble utsatt slik at alle interesserte i lokalsamfunnet kunne

bidra. Siden man i etterkant av tragedien ikke ønsket noe oppmerksomhet rundt hendelsen, ville en forhastet etablering av et minnesmerke vært upassende. Derfor var det bedre å vente til de berørte hadde fått bearbeidet sorgen mer (Frew 2012, s.39 og 44). Basert på undersøkelsens konklusjonen bestemte komiteen at det skulle bygges et minnesmerke ved Broad Arrow Café, og landskapsarkitekt Torquil Canning ble spurt om å utvikle et forslag for utforming av minnesmerket (Tumarkin 2002, s.89). De berørte ønsket et landskap fremfor et monument, som skulle harmonere med omgivelsene og inkludere både organiske og bygde elementer. Etter en så fersk tragedie, både komplisert og blodig, var det vanskelig å utforme et minnesmerke etter vanlige normer. I lokalsamfunnet og blant de ansatte ved Port Arthur Historic Sites, var man preget av hendelsens råhet. Dette var en viktig faktor å ta hensyn til i utformingen av minnesmerket og noe av det som gjør det så særegent. Man har unngått å gjøre minnesmerket til en "dark tourism" severdighet. I stedet er minnesmerket inkorporert i kulturminnet på en diskret måte slik at besøkende kan fokusere på severdighetene fra kolonihistorien fremfor massakren (Frew 2012, s.39 og 45-46).

Åtte måneder etter tragedien ble deler av Broad Arrow Café, der 20 av de 35 ofrene mistet livet, revet. Det var stor uenighet om kafeen skulle beholdes som et monument, fjernes for å bidra til helbredelsesprosessen, eller stå igjen og forfalle naturlig. Man fryktet at det kunne være traumatisk for pårørende og overlevende å være der, og at bevaring av kafeen kunne bidra til å udødeliggjøre hendelsen, og med det også morderen. Men lokalsamfunnet ønsket også at området skulle brukes som et minnested for ofrene. Som et resultat av undersøkelsene, ble det bestemt at deler av Broad Arrow Café skulle bevares og inkorporeres i et minnesmerke, som skulle innby til stille refleksjon. Minnesmerket ble åpnet 28. april 2000, fire år etter massakren (Frew 2012, s.38-39). Nedenfor er en enkel plantegning av minnesmerket vist.

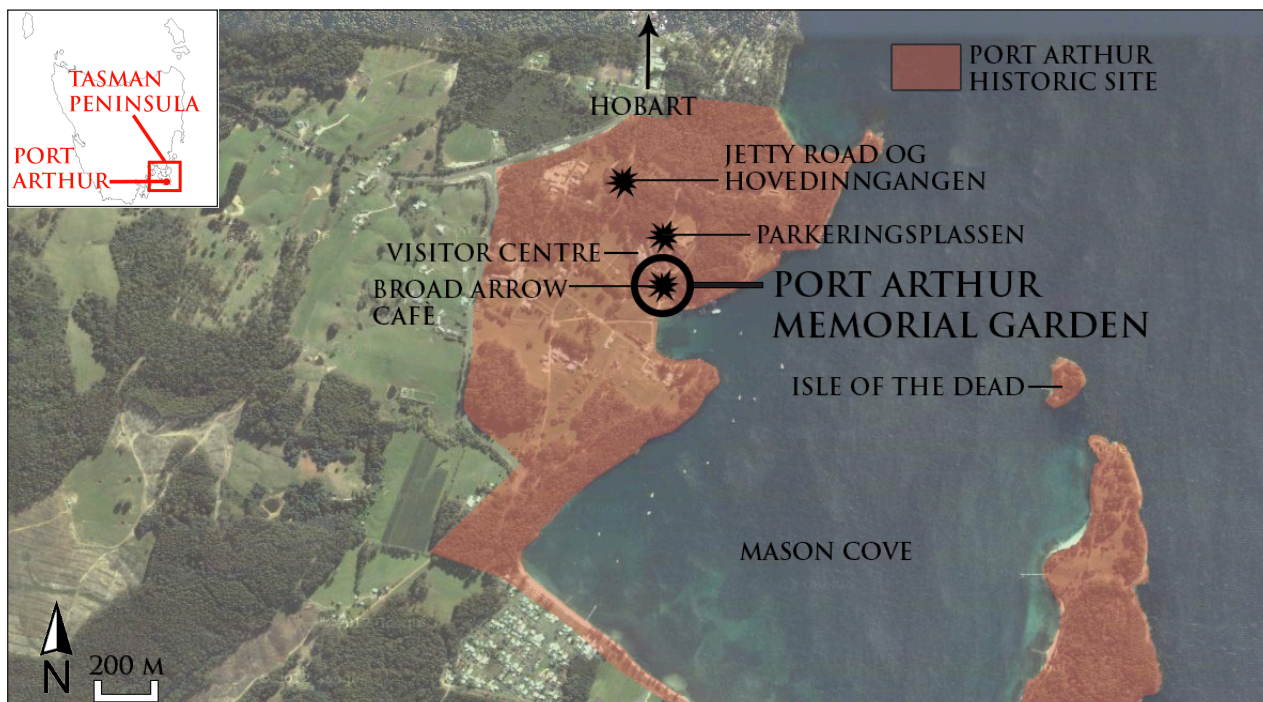

Bilde 3.49 (over): Enkel plantegning av minnesmerket.

Bilde 3.50 (over): Oversiktsbilde av minnesmerket.

Bilde 3.51 (over): Oversiktsbilde med minnesmerkets plassering inne på Port Arthur kulturminne.

PLASSERING

Tasmanias befolkning har hatt et ambivalent og ukomfortabelt forhold til øyas fortid som "oppbevaringssted" for britiske kriminelle, men i senere år har dette måttet vike for fascinasjon med kolonihistorie. Dette har turistindustrien utnyttet, og Port Arthur er i dag en av Tasmanias mest besøkte turistattraksjoner, kjent for sin blodige fortid. Port Arthur består av 30 historiske bygninger, ruiner og hager fra kolonitiden lokalisert på en halvøy omtrent 150 kilometer sørøst for Hobart (Frew 2012, s.36-37). Da det stengte i 1877 var dette det siste kolonifengselet som ble lagt ned (Wikipedia u.å.-d), og kort tid etter begynte de første turistene å besøke stedet (Tumarkin 2005, s.45). I artikkelen "Interpretation of a sensitive heritage site: the Port Arthur Memorial Garden, Tasmania" forteller forfatteren Elspeth A. Frew om den tragiske ironien som ligger i at massakren skjedde på et sted som allerede var kjent for, og ble forbundet med, vold. Siden Port Arthur var forbundet med Australias historie så vel som turistindustrien, fikk hendelsen også betydning for resten av Australia (Frew 2012, s.37-38). Plasseringen av minnesmerket innenfor kulturminnet i Port Arthur er unik, både på grunn av områdets rike historie, og fordi det fortsatt brukes som en turistdestinasjon. Området reflekterer komplekse forbindelser mellom mennesket og sted, med skifte i bruk fra kolonifengsel til landsby og til slutt til kulturminne. Massakren i 1996 ga det historiske området

en ny dimensjon, og det oppstod et behov for å bygge et minnesmerke hvor overlevende, pårørende og besøkende kunne komme for å minnes ofrene, og i tillegg hjelpe besøkende med å forstå tragedien (Frew 2012, s.45).

Samtidig skaper plasseringen av minnesmerket inne i det eksisterende kulturminnet noen komplikasjoner. Flere ansatte mistet venner, kolleger og familie på denne dagen. De ønsker derfor ikke at folk bruker gjerningsmannens navn eller stiller spørsmål om hendelsen, da det fortsatt er et sårt tema for dem. For å gi de ansatte mulighet til å komme over tragedien, blir besøkende instruert i guidebøker, på nettsidene og fra turguider om å ikke nevne hendelsen mens de er der. Hvis man har spørsmål blir man oppfordret til å lese om hendelsen på plakettene eller i besøkscenterets brosjyre. Her blir hendelsen forklart i korte trekk. Dette oppfordrer besøkende til å behandle ansatte med respekt, samtidig som det bidrar til å forsterke samtidsaspektet ved minnesmerket (Frew 2012, s.43-44). Plasseringen av et minnesmerke for en hendelse som ingen ønsker å snakke om eller forklare inne på et område der folk kommer for å få guidede turer og beretninger om ting som har skjedd, er paradoksal. For besøkende til Port Arthur kan dette oppleves som både forvirrende og fascinerende.

SYMBOLISME

Minnesmerket består av restene av kafeen der mange av ofrene døde, et vannspeil, et kors med ofrenes navn og en plakett som gir en enkel og innføring i hendelsen. Det er ment å være et sted for stillhet og rolig refleksjon. Siden minnesmerket tolker hendelsen på en usensasjonell måte, uten å overdramatisere hendelsen, tilrettelegges det for stille ettertanke på stedet. Minnesmerket oppfordrer også til medfølelse og sympati med ofrene, de overlevende og de etterlatte, men det gis ikke rom for sympati med gjerningsmannen. Alle de døde er navngitt individuelt flere ganger i minnesmerket, hvilket bidrar til å individualisere dem. I tillegg vektlegger det antall ofre og fremhever hendelsens omfang. Minnesmerket er åpent for elementene, og er et fredfullt sted der overlevende og pårørende kan komme og reflektere over det som skjedde. Plakettene, vannspeilet og kaféruinene gir potensiale for et vidt spekter av emosjonelle reaksjoner hos besøkende; man vil få forskjellige reaksjoner utfra hvordan man er relatert til tragedien; som beboere i nærmiljøet, tasmaniere, pårørende,

ansatte, australiere eller turister (Frew 2012, s. 33 og 43-46). Massakren resulterte i stor debatt rundt Australias våpenlover, som etterhvert ble endret til det som nå er blant de strengeste lovene i verden. Som en følge av dette har Port Arthur blitt et sterkt politisk symbol, så vel som et symbol på sorg for de lokale og de som ble berørt av hendelsen. På grunn av denne debatten er ikke endringene i våpenlovene nevnt noe sted i minnesmerket, men man kan lese om det i besøkssenterets brosjyre. Selv om debatten var viktig for hele Australia, er fokuset i utformingen av minnesmerket lagt på de som mistet livet i massakren (Frew 2012, s. 37 og 43-44). Nedenfor følger en presentasjon av elementene i minnesmerket, og hvilken symbolsk betydning disse er ilagt.

Bilde 3.52 (over): Broad Arrow Cafè sett fra utsiden.

Bilde 3.53 (over): Broad Arrow Cafè sett fra innsiden.

BROAD ARROW CAFÈ - Port Arthur Memorial Committee bestemte til slutt at skallet av kafeen skulle bevares fordi det var viktig å beholde en fysisk påminnelse om hva som hadde skjedd (bilde 3.52). Et av målene ved å bevare deler av kafeen, var å gi de pårørende og overlevende en bedre forståelse for det som hadde skjedd. I tillegg fungerte kafeen som en levende påminnelse om de som mistet livet der, akkurat slik restene av kolonifengslene gjør i resten av kulturminnet (Frew 2012, s.39).

Taket på Broad Arrow Café er tatt bort (bilde 3.53), det som står igjen er de fire veggene, en peis og en pipe. Bygningen har en inngang fra resten av kulturminnet i front, og utgang bak som leder ut til den tilhørende minnehagen. Det finnes ingen tekster, illustrasjoner eller gjenstander inne i bygningen, bare en enkel trebenk som er plassert i et hjørne. Bygningsskallet er dermed det eneste gjenværende sporet av massakren. Det tomme bygningsskallet ble karakterisert som et arkitektonisk åpent sår, et symbol på den vedvarende smerten lokalsamfunnet følte (Frew 2012, s.39).

Bilde 3.54 (over): De 35 gyldne eikebladene i vannspeilet.

MINNEHAGEN - Hagen domineres av et kvadratisk vannspeil, omtrent 10x10 meter i størrelse og rundt 0,5 meter dypt. Besøkende bruker noen ganger vannspeilet som en ønskebrønn, så det ligger ofte mynter i bunn av bassenget. Under vann, i det hjørnet av bassenget som ligger lengst unna kafeen, ligger en plate med 35 gyldne blader (bilde 3.54). De 'falne' bladene representerer de 35 falne menneskene som mistet livet i massakren. Bladene danner et sirkelmønster og har forskjellige størrelser, hvilket reflekterer spennet i alderen til ofrene, fra 3 til 72 år. De varierende størrelsene på bladene danner et gripende bilde

som fremhever at barn og voksne i alle aldre mistet livet. Det finnes ingen forklarende tekst til bladene, og besøkende står ofte og teller hvor mange blader sirkelen består av (Frew 2012, s.39-40 og 45).

Vannspeilet er designet for å hjelpe helbredelsesprosessen (bilde 3.55). Det bidrar til å gi minnesmerket en formell og høytidelig atmosfære, omtrent som i krigsminnesmerker (Frew 2012, s. 45).

Flere steder er dyptgående ord gravert inn i steinhellene (bilde 3.56). På bakken, rett ved vannspeilet, er denne teksten innlagt i steinbelegget:

*Death has taken its toll
Some pain knows no release
But the knowledge of brave compassion
Shines like a pool of peace* (Frew 2012, s.40)

Teksten forteller om smerten mange følte etter tragedien, men refererer også til et lyspunkt i tragedien; motet og medfølelsen de overlevende viste da de ble igjen i kafeen for å hjelpe de som var såret.

Langs bassengkanten, der de gylne bladene ligger, står det:

*May we who come to this garden
Cherish life for the sake of those who died
Cherish compassion for the sake of those who gave aid
Cherish peace for the sake of those in pain* (Frew 2012, s.41)

Teksten reflekterer den følelsen man ønsker å vekke hos de besøkende, en slags målsetning for minnesmerket.

KORSET - I bakgrunnen av hagen står det et kors laget av en lokal kunstner (Frew 2012, s.41). Korset var opprinnelig en del av et spontant minnesmerke som oppstod bare dager etter massakren, og som ble bevart i det permanente minnesmerket (Tumarkin 2005, s.48). Frem til 2001 sto korset på en mer prominent plass ved vannkanten, før det ble flyttet til sin nåværende, diskrete plassering (bilde 3.57). Dette gjorde at alle markeringer av massakren ble samlet på ett sted, og turguidene slapp å få konstante spørsmål om hendelsen når de passerte korset. Korset er laget av huonfuru (Frew 2012, s.41), *Lagarostrobos franklinii*, en type furu som kun finnes i Tasmania (Parks & Wildlife Service Tasmania 2008). På korset er det en plakett der ofrenes navn er listet opp i alfabetisk rekkefølge. Trekorset er et enkelt, men gripende symbol på tap (Frew 2012, s.41).

Bilde 3.55 (over): Vannspeilet.

Bilde 3.56 (over): Tekst gravert inn i kanten til vannspeilet.

Bilde 3.57 (over): Huonfurukorset med navnet på de 35 som døde i massakren.

Bilde 3.58 (øverst) og 3.59 (over): De to plakettene: den ene forteller om åpningen av minnesmerket, mens den andre forklarer hva som skjedde den 28. april 1996.

PLAKETTENE - Det finnes to plaketter i hagen. Den første forteller hvem som åpnet minnesmerket og når, i tillegg til å navngi de 35 som døde (bilde 3.58). Den andre plaketten står rett utenfor hagen, og har overskriften "What happened here?", hvilket reflekterer det spørsmålet mange besøkende spør ansatte når de kommer til minnesmerket (bilde 3.59). Plaketten gir en kort innføring i hendelsene fra 28. april 1996, og hedrer motet og omtanken til de overlevende i kafeen, som ble igjen og hjalp skadede, uten å vite om gjerningsmannen ville returnere for å fortsette skytingen. Både på plakettene og i minnesmerket for øvrig, har man valgt å utelate navnet til gjerningsmannen, blant annet for å unngå at gjerningsmannen blir beryktet. Minnesmerket etterlater likevel ingen tvil om hva som skjedde der. Plaketten som stiller spørsmålet om hva som skjedde for deretter å svare på spørsmålet, gir den besøkende en klar og enkel forklaring på det som skjedde (Frew 2012, s.42-44).

Bilde 3.60 (over): Kulturminnet ved Port Arthur ligger i naturskjønne omgivelser.

LANDSKAP

Landskapet er lite brukt i selve utformingen, men er utnyttet i et forsøk på å flytte fokuset til de besøkende fra massakren til kolonihistorien. Port Arthur ligger i naturskjønne omgivelser, men har blitt kritisert for at omgivelsene har blitt romantisert og pyntet på, noe enkelte mener distanserer området fra fortiden sin. Andre mener at massakren bidrar til å fremheve stedets mørke historie. Men når omgivelsene ser mer ut som et universitetscampus enn et fengsel (bilde 3.60), bidrar dette også til at minnesmerket etter massakren sklir inn i omgivelsene. Minnesmerket er godt absorbert i resten av kulturminnet. Det er ikke fremtredende, men et stille vitnesbyrd om den meningsløse skytingen av ansatte og besøkende. Bygningsskallet markerer det faktiske åstedet (Frew 2012, s. 38 og 44), men den takløse bygningen går i ett med de øvrige ruinene, og hagen som ligger bakenfor (bilde 3.61) glir inn i resten av landskapet med sine grønne vekster og småstein (Tumarkin 2005, s.48). Beplantningen bidrar til å skape en bortgjemt og privat atmosfære i hagen. I tillegg er det plantet busker langs forsiden av kafébygningen (bilde 3.62), slik at man må ta et bevisst valg om å besøke bygget og hagen. Mange turister legger ikke merke til bygningen i det hele tatt, og går rett forbi (Frew 2012, s. 39-40). Dette er en del av strategien til kulturminnets ledelse om å ikke promotere tragedien (de la Torre et al. 2005, s. 135). Minnesmerket er nedtonet, men forteller likevel en klar historie (Frew 2012, s. 44-45).

Bilde 3.61 (over): Minnehagen ligger bak kafèruinen, og er dermed skjernet fra resten av kulturminnet.

Bilde 3.62 (over): Ruinene av kafeen er godt skjult av vegetasjonen.

Bilde 3.63 (over): Rapport fra skyteepisoden på CNN.

Bilde 3.64 (under): Minnesmerket for de som mistet livet plassert i Clement Park, Littleton.

COLUMBINE MEMORIAL

HENDELSESFORLØP

Eric Harris (18) og Dylan Klebold (17) ankom Columbine High School i Littleton, Colorado, klokken 11.10 om morgenen den 20. april 1999. De gikk inn i skolens kafeteria rett før lunsjpausen, og satt fra seg to bager med eksplosiver innstilt til å gå av klokken 11:17. Deretter returnerte de til bilene sine for å vente på at bombene skulle gå av. Da ingenting skjedde innså de at noe måtte ha gått galt med timerne, så de gikk inn på skolen igjen, denne gangen med flere våpen. For å avlede politi og brannvesen, hadde guttene laget noen bomber som eksploderte på et jorde noen kilometer unna skolen klokken 11.19. Omtrent samtidig falt de første skuddene utenfor kantina på Columbine High School. Mange elever trodde først det hele var en spøk, så det tok tid før folk begynte å søke dekning. Harris og Klebold hadde også med seg små bomber som de kastet rundt seg mens de skjøt etter elevene som befant seg ute. Klokken 11.25 gikk de innendørs, der de fortsatte å skyte i gangene, før de gikk inn på biblioteket. Der inne befant seg mange studenter, og guttene skjøt både på de som gjemte seg under bordene og ut av vinduet mot politiet og studenter som flyktet fra skolen. I løpet av de 7,5 minuttene de tilbrakte inne i biblioteket, drepte de 10 elever og skadet ytterligere 12 stykker. En stund vandret de mellom kafeteriaen, der de prøvde å utløse de udetonerte bombene, og gangene. De tittet innom flere klasserom der mange elever gjemte seg, men de gjorde ingen helhjertede forsøk på å trenge seg inn i noen av rommene. Til slutt returnerte de til biblioteket, og mellom 12:05 og 12:08 skjøt de seg selv. Harris og Klebold drepte 13 mennesker, tolv elever og en lærer, og skadet 21 stykker før de tok sine egne liv (Rosenberg u.å.).

OM MINNESMERKET

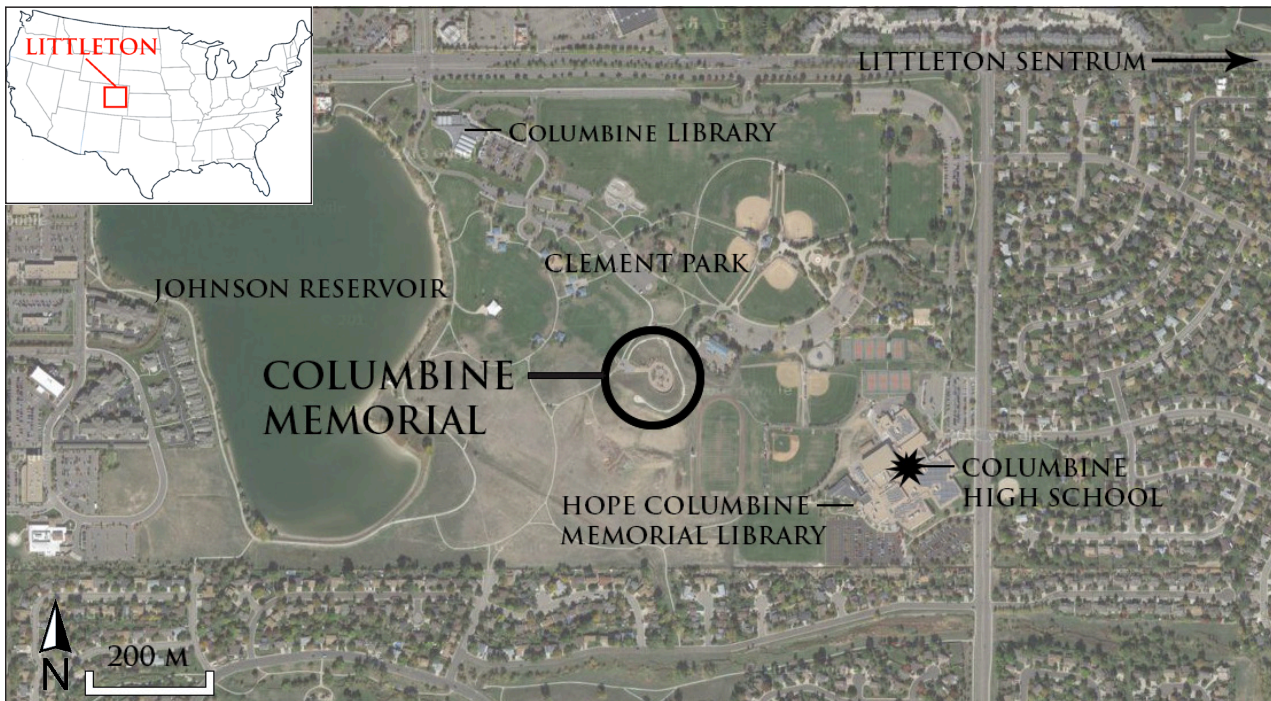
Columbine Memorial ble åpnet den 21. september 2007 i Clement Park (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). Clement Park er en stor offentlig park rett ved siden av Columbine High School, og her oppstod det spontane minnesmerker i etterkant av massakren. I løpet av de første dagene, og i tiden som fulgte, besøkte over 250 000 mennesker parken og la fra seg bamser, blomster, lys, brev og lignende for å minnes de som døde og vise sin sympati. I 2000 begynte en komité på 29 medlemmer sammensatt

av ansatte og elever fra Columbine High School, noen foreldre og representanter fra kommuner og skoledistrikt å jobbe med muligheter for plassering og utforming av et permanent minnesmerke. Prosjektet ble finansiert gjennom innsamlinger. (Berger 2000, s.124). Da komiteens medlemmer ikke ønsket å gjennomføre en konkurranse, ble det gjennomført intervjuer, og de ansatte til slutt DHM Design fra Denver. Komiteen ønsket å danne et minnested fremfor et monument, så designerne utviklet tre alternativer til utforming; en lund, en gangvei og et samlingssted. De valgte og jobbe videre med lunden (Sorvig 2008, s.161-162). Tre og et halvt år etter massakren ble designet for det permanente minnesmerket avduket (Columbine Memorial Foundation u.å.-b), noe forsinket på grunn av arbeidet med skolens nye bibliotek, som sto ferdig i 2001 (Sorvig 2008, s.162-163). Designet ble utviklet med innspill fra fire grupper, prioritert etter hvor hardt rammet de var av tragedien; familiene til de som ble drept, de skadede og deres familier, elever og ansatte ved skolen og øvrige medlemmer av lokalsamfunnet (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). Det valgte designet representerer derfor Columbine-samfunnet i form, ideer og materialbruk. Målet var å lage et minnesmerke som minnet og hedret de døde, de skadde, de overlevende og medlemmene av lokalsamfunnet (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). Utformingen av minnesmerket kan sees i plantegningen under.

Bilde 3.65 (over): Plantegning over Columbine Memorial i Clement Park.

Bilde 3.66 (over): Oversiktsbilde med minnesmerkets plassering i forhold til Littleton sentrum og Columbine High School.

PLASSERING

Som en følge av de spontane minnemerke kom ønsket om å etablere et permanent minnesmerke i nærheten av skolen som kunne hedre de uskyldige ofrene og samtidig dokumentere hendelsen og formidle håp til fremtidige generasjoner. Minnesmerket skulle være tilgjengelig for både pårørende, elever og ansatte på skolen så vel som resten av lokalsamfunnet (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). Hvis minnesmerket hadde blitt plassert inne på skolens område, kunne dette blitt en ubehagelig og konstant påminnelse om det som skjedde for alle elevene og de ansatte ved skolen.

Da designerne skulle velge plassering for minnesmerket vurderte de 13 steder, to av disse var ved skolen, resten var i Clement Park. De spontane minnesmerkene som oppstod etter tragedien sentrerte rundt Rebel Hill, en haug i Clement Park laget av utgravingsmasser fra byggingen av skolen og oppkalt etter skolens maskot, en mann med trekantet hatt og en rifle i hånden. Valget falt til slutt på en plassering ved foten av denne haugen (Sorvig 2008, s.160 og 162). Ved å plassere minnesmerket i Clement Park var det fortsatt nært og visuelt tilknyttet skolen, men samtidig på et offentlig tilgjengelig sted.

SYMBOLISME

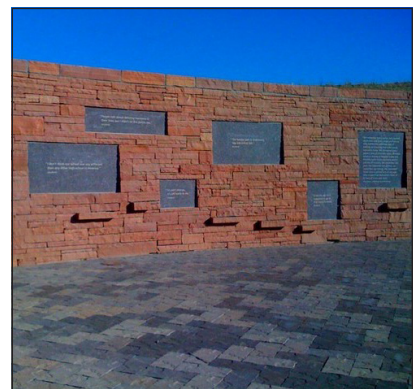
Landskapsarkitekt Tamara Shuck mener at det ikke er brukt like mye symbolikk i Columbine Memorial som i mange andre minnesmerker. Hun forteller at prosessen ble så viktig for designerne og komiteen, at symbolismebruken havnet i bakgrunnen. Et sted for refleksjon og nedlegging av blomster og andre effekter gikk foran symbolisme, historie og enhetlig tematikk. Minnesmerket har ikke et overordnet tema eller budskap, og det forteller heller ikke den besøkende hva man skal føle (Sorvig 2008, s.164-165).

Minnesmerket har utsikt mot Rocky Mountains (bilde 3.67), og befolkningen i Colorado er veldig opptatt av energien de får fra disse fjellene. Utsikten til fjellkjeden bidrar til å bringe de som besøker minnesmerket ut av sorgen (Sorvig 2008, s.164). Inngangen til minnesmerket er markert med en nedsenkning i terrenget, som understreker den høytidelige atmosfæren, og oppfordrer til stillhet og respekt (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). Komiteen ønsket ikke å bruke skulpturer eller grafiske elementer, så de måtte bruke skrift for å fortelle minnesmerkets historie (Sorvig 2008, s.162). En av de pårørende uttrykte et håp om at de besøkende skulle forlate minnesmerket med et ønske om å gi barna sine en klem og fortelle dem at de er glad i dem (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). Nedenfor følger en presentasjon av elementene i minnesmerket, og hvilken symbolsk betydning disse er ilagt.

THE WALL OF HEALING - Minnesmerket omringes av en oval steinvegg, kalt the Wall of Healing (bilde 3.68), laget av en lokal steintype (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). Den er en hyllest til alle de som ble skadet, redningsmannskap og alle de som ble berørt av hendelsen (Columbine Memorial Foundation u.å.-a). Veggene er gravert med sitater fra elever, lærere, skadede, pårørende og andre fra lokalsamfunnet. Sitatene forteller om å gå videre, endringer i samfunnet og håp for fremtiden. Veggene starter ved inngangen og øker i høyde mot bakre del av minnesmerket, der de fleste sitatene er samlet (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). Det er også lagt inn flere hyller i muren, der besøkende kan legge fra seg blomster, bilder, bamser og andre minner. Den gir de besøkende en mulighet til å minnes og reflektere rundt sine egne opplevelser av hendelsen. Etter ønske fra ofre og pårørende er navn utelatt på noen sitater (Columbine Memorial Foundation u.å.-a).

Bilde 3.67 (over): Columbine Memorial med Rocky Mountains i bakgrunnen.

Bilde 3.68 (over): Wall of Healing med sitater og hyller til etterlating av blomster og hilsner.

Bilde 3.69 (over): Fontenen.

Bilde 3.70 (over): Ring of Remembrance med ord om de døde.

Bilde 3.71 (over): Sløyfen med "Never Forgotten" i belegget.

Mot nord, nær inngangen til minnesmerket, går veggen over i en fontene (bilde 3.69) som fyller minnesmerket med beroligende vannlyder. Disse lydene kan ha en trøstende virkning på de besøkende mens de leser sitatene og historiene på veggene inne i minnesmerket. Veggen mykes opp av trær og vegetasjonsfelt inne i sirkelen. Disse bidrar til å skape en innbydende hageatmosfære. Det er også satt ut benker der de besøkende kan sitte og reflektere over hendelsen (Columbine Memorial Foundation u.å.-b).

THE RING OF REMEMBRANCE - The Ring of Remembrance er en hyllest til de som mistet livet i Columbine massakren (Columbine Memorial Foundation u.å.-a). Trærne og vegetasjonsfeltene omringer den indre sirkelen og gir området et mykere lys. En lav, sirkulær steinvegg inviterer den besøkende inn i en "historiesirkel" (bilde 3.70), der hvert offer får sin historie fortalt gjennom familienes minner, gravert inn i steinplatene langs sirkelens omkrets (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). Tekstene er personlige, de forteller ikke en utenforstående om hva som har skjedd, men indikasjonene er hjerteskjærende. Det er nesten som å lese andres personlige brev. I ettertid har minnesmerket også fått et faktaskilt, slik at det blir mer forståelig, også for utenforstående (Sorvig 2008, s.164). På bakken inne i sirkelen er det laget en sløyfe der frasen "Never Forgotten" er skrevet (bilde 3.71). Designet er inspirert av minnesløyfen som i årene etter tragedien ble et symbol på lokalsamfunnets samhold og styrke. Ordene på sløyfen kobler den indre sirkelen til den ytre Wall of Healing, og danner en symbolsk forbindelse mellom lokalsamfunnet og ofrene (Columbine Memorial Foundation u.å.-b).

LANDSKAP

Det var viktig for komiteen at det permanente minnesmerket tok hensyn til områdets skala, materialer og landformer. Rundt minnesmerket er det opprinnelige landskapet bevart, med bratte skråninger som møter den ovale steinveggen. Minnesmerket ligger skjermet av landformene, som omfavner, trøster og beskytter de besøkende og samfunnet. Ved inngangen til minnesmerket går det en sti som følger åskammen rundt minnesmerket opp til Rebel Hill. Der får man utsikt mot skolen, tettstedet Columbine og Rocky Mountains. Inngangen til minnesmerket oppleves som en korridor med bratte skråninger på hver side. I det man returnerer gjennom denne korridoren for å forlate minnesmerket, får man også utsikt mot Colorado Foothills (Columbine Memorial Foundation u.å.-b).

Komiteen ønsket at materialbruken skulle reflektere Colorado, så noen forandringer ble gjort på det opprinnelige designet. Den polert granitt ble byttet ut med lokal sandstein. Den ovale muren som utgjør Wall of Healing, ble også gjort noe lavere, hvilket slapp mer av landskapet inn i minnesmerket. I tillegg inkluderer beplantningen lokale planter. Et eksempel er Colorados statsblomst akeleie, *Aquilegia spp.*, som heter Columbine-blomst på engelsk (Sorvig 2008, s. 161-163). På bilder kan minnesmerket fremstå litt sparsommelig og lite frodig, men oversiktsbildet nedenfor viser at det passer godt inn i det omkringliggende landskapet.

Bilde 3.72 (over): Landskapet rundt Columbine Memorial. Skolen ligger bortenfor løpebanen til høyre i bildet.
Bilde 3.73 (motsatt side): Sitater fra Wall of Healing.

"The definition of normal
changed on that day."
(parent)

"I think that this caused people to
strengthen rather than shake their
faith in God."
(student)

"The hardest part to understand
was kids killing kids."
(student)

"Nobody ever trained for this;
we were just teachers doing
what we did every day."
(faculty)

"It's still Littleton.
It's still home to me."
(student)

"I no longer take
anything for granted."
(student)

"People talk about defining moments in
their lives, but I didn't let this define me."
(student)

Bilde 3.74 (over): Rapport fra skyteepisoden på CNN.

Bilde 3.75 (under): Minnesmerket for de som mistet livet plassert på NIU's campus.

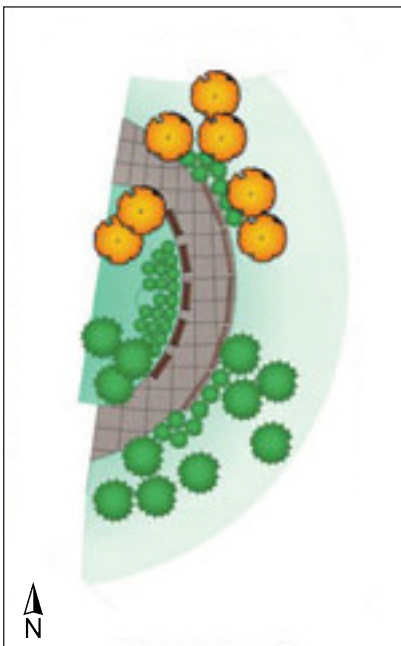

FORWARD, TOGETHER FORWARD MEMORIAL

HENDELSESFORLØP

Torsdag den 14. februar 2008 satt omtrent 120 studenter i et auditorium i Cole Hall på Northern Illinois University og hørte på en forelesning i geologi. Klokken 15.05 kom Steven Phillip Kazmierczak, en tidligere student ved NIU, inn på scenen, og begynte å skyte mot foreleseren og studentene i auditoriet. Mens studentene prøvde å gjemme seg eller løpe ut av auditoriet, ladet gjerningsmannen om flere ganger og vandret frem og tilbake på scenen og langs midtgangene mens han fortsatte skytingen. Hendelsen varte i underkant av 6 minutter før gjerningsmannen tok sitt eget liv. Totalt 6 mennesker mistet livet, inkludert gjerningsmannen, og 21 mennesker ble skadet (Northern Illinois University 2010, s.1-2 og B-9). Massakren er den fjerde verste massakren ved et universitet i USA (The Media Briefing).

OM MINNESMERKET

Bilde 3.76 (over): Plantegningen for minnesmerket etter massakren ved NIU.

Under minneseremonien som markerte at det hadde gått ett år siden skytedramaet, avslørte NIU planene for et permanent minnesmerke i nærheten av Cole Hall. En komité på 40 medlemmer, bestående av blant annet ansatte, nåværende og tidligere studenter, venner og personer fra lokalmiljøet, hadde fått jobben med å finne et forslag til et minnesmerke. Komiteen utformet kriterier for hva slags minnesmerke de ønsket å ha, før de gikk gjennom over 200 forslag som hadde kommet inn fra folk tilknyttet NIU. De kom frem til at de ønsket en skulptur, enten alene eller som et element i en fredfull hage. De ønsket også en minnevegg. Minnesmerket skulle også være lett tilgjengelig for offentligheten. Vinnerkonseptet ble videreutviklet med bidrag fra utdannede designere i firmaet HMK Architects + Planners Inc. Prosjektet ble finansiert gjennom private donasjoner. Den planlagte hagen og skulpturen skulle stå klar i løpet av den neste året, og allerede 5. oktober samme år ble det rapportert på NIU sine nettsider at skulpturen "Remembered", av skulptøren Bruce A. Niemi, var blitt installert som det siste elementet i den ferdigstilte hagen (Northern Illinois University 2009a; Northern Illinois University 2009b). Plan over minnesmerket vises til venstre.

Bilde 3.77 (over): Oversiktsbilde med minnesmerkets plassering på NIU's campus.

PLASSERING

Cole Hall ble stengt etter 14. februar 2008. Det var en stund snakk om å rive bygget, men i januar 2011 begynte man i stedet en ombygging av bygget, og Cole Hall åpnet igjen for første gang siden massakren i januar 2012 (Evans 2011). Komiteen ville ikke lage et minnesmerke inne i bygningen der massakren faktisk skjedde, men ønsket et utendørs minnesmerke, som skulle plasseres innen synsvidde fra Cole Hall (Northern Illinois University 2009b). Minnesmerket er derfor plassert rett utenfor bygningen, og gangveien gjennom minnesmerket kobler seg opp til Cole Hall Plaza og det øvrige gangveinettet på campus. Minnesmerket har dermed to innganger, hvilket oppfordrer folk til å gå gjennom minnesmerket og kanskje stoppe opp og reflektere litt (Northern Illinois University u.å.).

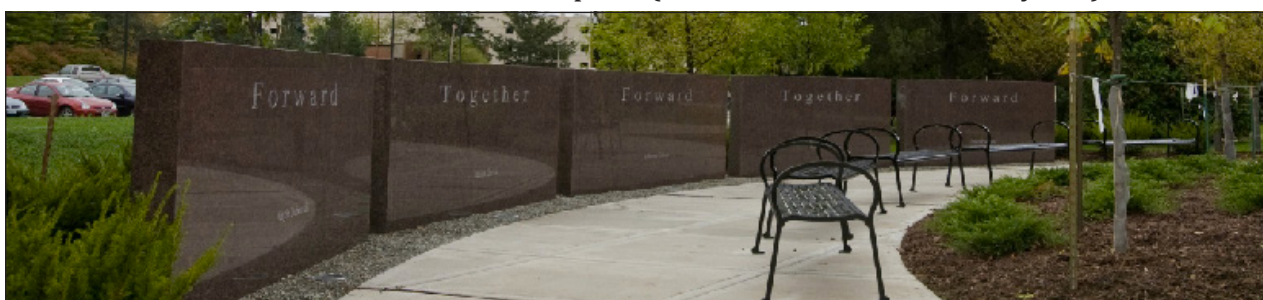
SYMBOLISME

Minnesmerket består av en buet gangvei gjennom en trelund, en refleksjonsvegg i rød granitt og en skulptur som et midtpunkt i den fredfulle refleksjonshagen (Northern Illinois University u.å.). Minnesmerket skal være et sted for stillhet og refleksjon på campus, som et minne om de studentene som mistet livet. Samtidig omfatter det skolens beslutsomme Huskieånd, kjennetegnet at slagordet "Forward, Together Forward". I tillegg til den følelsesmessige effekten minnesmerket vil ha på de som opplevde tragedien på nært hold, ønsker NIU at den lille hagen skal være en verdig påminnelse til fremtidige generasjoner om hvor dyrebart et menneskeliv er (Northern Illinois University 2009b). Nedenfor følger en presentasjon av elementene i minnesmerket, og hvilken symbolsk betydning disse er ilagt.

Bilde 3.78 (over): En av granittplatene med ordene fra skolens kampsang med stor skrift øverst, og navnet på en av de døde studentene med mindre skrift nederst. På grusen er det plass til å etterlate blomster og andre minner, og den innlagte lysarmaturen lyser opp veggen om kvelden.

Bilde 3.79 (under): Hele den buende refleksjonsveggen med tilhørende benker.

REFLECTION WALL - Refleksjonsveggen består av fem steinplater av rød granitt som er plassert i en bue langs gangveien (Northern Illinois University u.å.). Steinplatene er omtrent 3 meter brede og 1,4 meter høye (Northern Illinois University 2009b). Hver plate er dedikert til en av studentene som mistet livet i massakren. Steinplatene er gravert med navnet til hver student et stykke ned på platen, slik at det er nært bakken der blomster og andre minner kan plasseres (bilde 3.78). Lenger opp på veggen, med store bokstaver er det gravert inn ordene "Forward, Together, Forward, Together, Forward". Disse ordene er hentet fra kampsangen til skolens lag i amerikansk fotball, en sang som fikk en ny og dypere mening for studenter og ansatte ved skolen etter massakren i 2008. Ordene er også gravert på utsiden av steinplatene slik at de kan leses mens man går mot minnesmerket. Sammen representerer veggens fem enheter NIU-familiens styrke og samhold. På kveldstid er refleksjonsveggen belyst på en diskret og respektfull måte. Det er satt ut benker ovenfor refleksjonsveggen for å oppfordre besøkende til å stoppe opp og minnes ofrene og hendelsen (bilde 3.79). Totalt fem benker er satt ut, en til hver steinplate (Northern Illinois University u.å.).

SKULPTUREN "REMEMBERED" - Skulpturen skulle gi minnesmerket en kjerne av skjønnhet og mening, samtidig som det skulle bidra til å forsterke minnesmerkets fredfulle atmosfære (Northern Illinois University u.å.). Den har fått navnet "Remembered" (bilde 3.80), og er laget av Bruce A. Niemi, en kunstner som selv gikk ut fra NIU i 1981. Skulpturen er omtrent 5,5 meter høy, og er laget av rustfritt stål. Den forestiller fem stiliserte flammer som er flettet sammen. Hver del representerer en av studentene som døde, og sammen danner de en flammefasjon med oppløftende flyt. "Remembered" er laget for å hjelpe de pårørende i helbredelsesprosessen ved å være et positivt og oppløftende element i minnesmerket. Kunstneren hentet inspirasjon til utformingen fra bilder av studenter og ansatte fra NIU med brennende lys etter massakren, hvilket fikk han til å tenke på den evige ild (Northern Illinois University 2009a).

Bilde 3.80 (over): Skulpturen "Remembered" plassert i sentrum av minnesmerket.

VEGETASJONEN - Trærne beskytter minnesmerket mot sola. Med tiden vil trærne vokse mot himmelen og tilføre minnesmerket en dynamisk bekræftelse på liv og fremskritt. Trebestandene består av to tresorter. Den første er urtidstre, *Metasequoia glyptostroboides*, som man trodde var utryddet for mange år siden, men som ble gjenoppdaget viltvoksende ute i naturen. Som den "levende fossilen" den er, står den i hagen som et symbol på motstandskraft og utholdenhet. Den er også en av få bartrær som feller nålene på høsten, og som starter våren med nye knopper som brister. Det andre tresortene er hviteik, *Quercus alba* (bilde 3.81), hvilket er statstreet til delstaten Illinois (Northern Illinois University u.å.). Bruken av dette treet viser stolthet over og tilhørighet til Northern Illinois University og staten Illinois. Treet gror sakte, men har en sterk og massiv grenstruktur og lever lenge. Eikenøttene er en påminnelse om vekst og fremtiden. Det er også brukt lavtvoksende eviggrønne vekster, hvilket gir tegn på liv når vinteren kommer (bilde 3.82)(Northern Illinois University u.å.).

Bilde 3.81 (over): Hviteiken, Illinois sitt statstre er lite i dag, men vil etterhvert vokse seg stort og kraftig.

Bilde 3.82 (under): Minnesmerkets vegetasjon med lavtvoksende eviggrønne vekster og løvfellende trær.

LANDSKAP

Landskapet er lite brukt i utformingen av minnesmerket, det består hovedsakelig av en gangvei gjennom en liten trelund. Det er ikke stort og prangende. Det er lite i størrelse, og ved å knytte det opp mot det eksisterende gangveinettet, er det blitt godt inkorporert i omgivelsene. Samtidig gir trærne minnesmerket en tankefull skogslundkarakter, hvilket skiller det fra de åpne, omkringliggende områdene og aktivitetene som foregår der (Northern Illinois University u.å.). Minnesmerket er plassert inne på universitetets campus, rett ved Cole Hall, som fortsatt blir brukt i undervisningssammenheng. Derfor er det passende med et nedtonet minnesmerke. På den måten slipper studentene den konstante påminnelsen om tragedien i studiehverdagen, og i stedet kan den lille hagen være et fredfullt sted de kan oppsøke når de ønsker å minnes de som mistet livet.

*Bilde 3.83 (under):
Refleksjonsveggen med blomster og
kranser nedlagt ved markeringen to
år etter massakren.*

OPPSUMMERING

OM MINNESMERKENE

Bakgrunnsdelen i starten av oppgaven viste hvordan minnesmerker har endret seg fra å være monumenter av helter og idealiserte figurer, til å bli abstrakte minnesteder der landskapet er tatt i bruk i utformingen. De siste 20 årene har fokus på terrorangrep og massakrer økt, og minnesmerker etter slike hendelser er blitt mer vanlig. Kim Sorvig forteller i sin artikkel "Private Grief, Public Place" at hendelsen, samfunnet og stedet har mye å si for hva folk ønsker å uttrykke i et minnesmerke, og hvordan det endelige formspråket blir. Det finnes stor variasjon innen utforming av minnesmerker, men det er ofte de samme elementene som kombineres på ulike måter (Sorvig 2008, s.159-160). Arbeidet med casestudiene i del 3 har vist at dette stemmer. Seks minnesmerker er blitt presentert. Tre av disse er minnesmerker etter terrorangrep, og tre er minnesmerker etter massakrer. Hendelsene fant sted i tidsrommet mellom 1995 og 2008, mens minnesmerkene ble åpnet mellom 2000 og 2011. Fire av minnesmerkene er lokalisert i USA; to i storbyer og to i mindre tettsteder, ett ligger i Storbritannia og ett i Australia.

PROSESSEN - I følge formannen i Oklahoma City National Memorial Trust var det under arbeidet med Oklahoma City National Memorial at man for første gang tok hensyn til synspunkt fra de berørte. Noen jurymedlemmer og fagfolk var bekymret for om dette ville rote til prosessen og bidra til et "sukkersøtt og sentimentalt resultat", men det viste seg at de overlevende og pårørende klarte å legge følelsene til side og dømme forslagene på en objektiv måte (O'Connell 2000, s.70-72). Men etter dette er det blitt mer og mer vanlig med utvelgelseskomiteer bestående av en blanding av utdannede designere, pårørende, overlevende, redningsmannskap og lokale representanter. Columbine Memorial, 7th July Memorial og Forward, Together Forward Memorial er eksempler på dette. I Port Arthur og 9/11 Memorial var ikke de berørte med på å bestemme den faktiske utformingen, men de fikk mulighet til å komme med sine synspunkter (Lower Manhattan Development Corporation u.å.; Frew 2012, s.39).

Utforming av minnesmerker har blitt en mer inkluderende prosess, og man jobber for å få til minnesmerker som alle er fornøyd med. En grunn til dette kan være at det ikke er snakk om minnesmerker etter soldater som har valgt å kjempe for landet sitt, men minnesmerker etter meningsløs

vold der uskyldige liv har gått tapt. Minnesmerkene har blitt viktig for pårørende som en del av helbredelsesprosessen, de bidrar til bedre forståelse og forsoning med det som har skjedd. Et eksempel på dette er 7th July Memorial, der vinnerforslaget ikke var et ferdig utkast, men et forslag til en prosess der de pårørende deltok i den endelige utformingen av minnesmerket (McFarlane 2009).

Inkludering av pårørende i designprosessen er ikke problemfritt. Selv om Kevin Carmody og Andrew Groarke jobbet sammen med de pårørende for å finne en utforming til 7th July Memorial, var det vanskelig å komme frem til en løsning som alle var enige om. Flere pårørende uttrykte misnøye med designet i etterkant. Noen opplevde ikke designet som fredfullt, andre synes designet var helt meningsløst og én følte at det ikke reflekterte personligheten til hennes avdøde slektning (McFarlane 2009). I utformingen av Columbine Memorial, klarte ikke familiene å bli enige om hvilket tema og budskap minnesmerket skulle ha, og resultatet ble et minnesmerke uten et enhetlig budskap. Flere familier reagerte på at hvor "stort" tap man hadde hatt påvirket plassen man fikk i minnesmerket. I tillegg bidro alle debattene, som raste i etterkant av massakren angående våpen, politikk, religion og hva som hadde forårsaket skytingen, til å fremheve forskjellene i samfunnet. Dette la begrensninger på hva minnesmerket kunne uttrykke (Sorvig 2008, s.161-164). For å finne en løsning viste designerne de pårørende et utvalg eksisterende minnesmerker, både nye og gamle, for å undersøke hvilke ideer og elementer som var viktig for dem, og hvorfor noen elementer vakte sterkere emosjonelle reaksjoner enn andre (Columbine Memorial Foundation u.å.-b).

Som regel avholdes det store, internasjonale konkurranser for å bestemme utformingen av et permanent minnesmerke etter terrorangrep. Dette er ofte store hendelser som påvirker hele landet og verden for øvrig, og det blir derfor veldig viktig for mange mennesker hvordan minnesmerkene blir utformet. Massakrene, derimot, er mindre og rammer hovedsakelig lokalsamfunnet. Man kommer derfor ofte frem til utformingen av disse minnesmerkene på andre måter enn gjennom store konkurranser. Komiteene fra Port Arthur og Columbine valgte å ansette et firma til å utforme deres minnesmerker (Sorvig 2008, s.161; Tumarkin 2002, s.89). Ved Northern Illinois University ble forslag sendt inn fra folk i universitetsmiljøet, og komiteen valgte ut ett av disse før de fikk hjelp fra profesjonelle designere til å videreutvikle forslaget (Northern Illinois University 2009b).

Casestudiene viser at det er vanlig å formulere kriterier for hvilket uttrykk minnesmerket skal ha, hvem som skal hedres og hvilke følelser man ønsker å oppnå hos de besøkende. Komiteene ved NIU og Columbine High School brukte disse kriteriene i utforming og utvelgelse av design til sine minnesmerker (Columbine Memorial Foundation u.å-b.; Northern Illinois University 2009b). I Oklahoma og Port Arthur er ordene gravert inn i henholdsvis inngangsportalene og belegget, mens i 9/11 Memorial blir minnesmerkets målsetning presentert i turistbrosjyren.

Felles for alle casestudiene er at minnesmerkeprosessen har blitt satt i gang forholdsvis raskt. Alle minnesmerkene har blitt ferdigstilt innen 10 år etter hendelsen. Raskest var Forward, Together Forward Memorial, som sto ferdig bare 1,5 år etter massakren, mens 9/11 Memorial åpnet ti år etter terrorangrepet. Grunnen til at noen minnesmerker har tatt lenger tid, som for eksempel 9/11 Memorial og Columbine Memorial, har vært uenighet om design og dyre løsninger som har forsinket ferdigstillingen (Lubell 2006, s.21; Sorvig 2008, s.163). Ferdigstillingen av Port Arthur trakk også ut på grunn av uenigheter om hva man skulle gjøre med Broad Arrow Café og på hvilken måte hendelsen skulle minnes (Frew 2012, s.38-39). Flere av minnesmerkene er blitt ferdigstilt slik at de har åpnet på årsmarkeringer etter hendelsene de minnes. 7th July Memorial og Port Arthur Memorial Garden åpnet etter fire år, Oklahoma City National Memorial etter fem år, og 9/11 Memorial etter 10 år.

En risiko ved å bygge minnesmerker for tett opptil hendelsen de minnes, er at minnesmerket kan ende opp med å bagatellisere hendelsen (Wasserman 1998, s.50). Samtidig er slike områder ofte både politisk og emosjonelt ladet, og alle forslag kan lett bli kontroversielle og upopulære (Long 2008, s.138). Konfliktene som førte til hendelsen og følelsene rundt det som skjedde kan fortsatt trenge å bearbeides, og som et resultat kan det valgte designet ende opp med verken å reflektere det som skjedde eller hjelpe i helbredelsesprosessen til de berørte (Wasserman 1998, s.50).

SPONTANE MINNESMERKER - Etter flere av hendelsene har det oppstått spontane minnesmerker på åstedene eller steder forbundet med hendelsen. Disse har som regel blitt fjernet før eller ved etableringen av det permanente minnesmerket. Effektene etterlatt etter 11. september blir presentert i det tilhørende museet (National September 11 Memorial & Museum 2011). Andre er lagret på lagerrom og etterhvert kastet, som for eksempel etter

massakren på Columbine High School (Berger 2000, s.124). Et unntak er Oklahoma City National Memorial, der deler av gjerdet som stengte av åstedet etter bomben gikk av er blitt bevart. Dette gjerdet er fortsatt i bruk og folk henger stadig nye gjenstander på det (Melcher 2001, s.134). Dette tilfører minnesmerket et ekstra lag fordi det viser den personlige sorgen. I Port Arthur Memorial Garden er et trekors, som opprinnelig var en del av et spontant minnesmerke i etterkant av massakren, bevart i det permanente minnesmerket (Tumarkin 2005, s.48). Flere andre minnesmerker har steder der man kan etterlate blomster og andre minner. Columbines Wall of Healing har hyller beregnet for dette, Forward, Together Forward Memorial har plass foran refleksjonsveggen og 7th July Memorial har området rundt plaketten med navnene på ofrene. Imidlertid har ingen av disse minnesmerkene bevart elementer fra de opprinnelige, spontane minnesmerkene i det permanente minnesmerket.

Spontane minnesmerker kan også være starten på et permanent minnesmerke. Da designerne bak Columbine Memorial skulle finne en plassering til minnesmerket, ble til slutt Rebel Hill valgt, blant annet fordi det var der de fleste spontane minnesmerkene dukket opp (Sorvig 2008, s.160-162). Også ved Alfred P. Murrah Federal Building i Oklahoma City og ved Ground Zero i New York oppstod det mange spontane minnesmerker i etterkant av hendelsen.

GJERNINGSMENNENE - Felles for alle minnesmerkene er at informasjon eller henvisninger til gjerningsmennene er totalt fraværende. De er ikke inkludert når navn på de døde listes opp eller når det henvises til antall døde. Folk vil aller helst glemme dem, og derfor er de heller ikke nevnt. Port Arthur Memorial Garden viser sympati med de døde og de etterlatte, men det gis ikke rom for sympati med gjerningsmannen. Ønsket om å glemme gjerningsmannen er så sterkt at besøkende gjennom brosjyrer og guidebøker blir bedt om å unngå å bruke navnet hans mens de besøker kulturminnet (Frew 2012, s.44-46). I Clement Park, ved siden av Columbine High School, ble det satt opp 15 kors for å minnes de livene som gikk tapt i massakren. Allerede dagen etter ble to av korsene, som representerte de to gjerningsmennene, tatt ned. Under arbeidet med utformingen av Columbine Memorial ble alle forslag forbundet med tallene 2 og 15 nedstemt, da dette ble sett på som en referanse til gjerningsmennene (Sorvig 2008, s.160-163).

TURISME - Som en følge av noen hendelsers omfang og omfattende omtale i media, vil også minnesmerkene etter disse hendelsene lett bli turistattraksjoner. Dette gjelder spesielt 9/11 Memorial, 7th July Memorial, Oklahoma City Memorial og Columbine Memorial. Massakren på NIU fikk ikke like mye fokus i media, og minnesmerket her er lite og godt gjemt inne på skolens campus, og får derfor heller ikke besøk av så mange utenforstående.

Port Arthur er et spesielt tilfelle i denne sammenhengen. De lokale ønsker å glemme hele episoden og slippe å snakke om den (Frew 2012, s.43-44). Siden åstedet ligger midt i et eksisterende kulturminne, som blir besøkt av mange turister, er det ikke til å unngå at besøkende stiller spørsmål om hendelsen. For å få et sted der de berørte kunne minnes de som døde, ble de samtidig nødt til å forholde seg til en turistattraksjon de ikke ønsket. Dette har bidratt til å skape den litt uvanlige ordningen som blir beskrevet i artikkelen til Elspeth A. Frew, der nysgjerrige turister må hente en spesiell brosjyre fra besøkscenteret for å få mer informasjon om minnesmerkets bakgrunn, fordi de ansatte overser minnesmerket og nekter og snakke om det som har skjedd der (Frew 2012, s.43-44).

PLASSERING

Plassering er viktig for minnesmerkets effekt. De stedene der hendelsene fant sted har en egen evne til å fremkalle minner fra disse hendelsene (Wasserman 1998, s.48), og dette styrker minnesmerket. Minnesmerker som er plassert andre steder enn der hendelsen skjedde er ofte vanskeligere å relatere seg til (Hunt 2001, s.23). Tre av minnesmerkene som er brukt som casestudier er plassert der den faktiske hendelsen fant sted, Oklahoma City National Memorial, 9/11 Memorial og Port Arthur Memorial Garden. Dette gjør det lettere å relatere til det som skjedde, fordi man kan bevare elementer som var der før tragedien inntraff. Dette er gjort både i Oklahoma og Port Arthur, mens 9/11 Memorial har fått kritikk for at de ikke har bevart mer av ruinene etter World Trade Center. Noen har blant annet etterlyst stålkorset som ble funnet i ryddingsarbeidet (Dowd 2003).

Både Columbine Memorial og Forward, Together Forward Memorial har en visuell tilknytning til hendelsenes åsted, fordi de er bygd rett i nærheten av dem. Bare 7th July Memorial i London er plassert et helt annet sted enn der hendelsene inntraff. Mye av grunnen til dette er at terroristene slo til på fire forskjellige steder samtidig, og tre av bombene gikk av i t-banenettverket (BBC News 2008a), der det er vanskelig å lage minnesmerker. Derfor er det bare satt opp plaketter på hvert av åstedene, mens det permanente minnesmerket er plassert i Hyde Park (Yglesias 2009, s.120). Siden det var vanskelig å opprette et minnesmerket der bombene gikk av, var Hyde Park et godt alternativ. Parken er mye besøkt av både lokale og turister, og er hjem til flere andre minnesmerker, hvilket gjør parken til et passende plassering (O'Hagan 2009; The Royal Parks 2012b). Ved å bruke en skrifttype basert på den som er brukt på t-banen og markere søylene med stedsnavn for hvert dødsfall, refereres det likevel til de opprinnelige åstedene (McFarlane 2009).

BRUK - Både NIU og Columbine High School har valgt å endre på bruken av de rommene der skytingen foregikk for å skåne elevene for minnene om det som skjedde (Evans 2011; Foote 2003, s. 340). Minnesmerkene er plassert slik at de er tilgjengelig for alle, og i nærheten av åstedene, men ikke slik at de stadig blir en ubehagelig påminnelse i hverdagen til elevene. I Port Arthur og London er det ikke like lett å endre bruken av åstedene. I London brukes de samme stoppestedene på t-banen som før, bare de enkle plakettene avslører at det var der bombene gikk av. Minnesmerket i Port Arthur er gjemt bort og godt inkorporert i omgivelsene, så besøkende må ta et bevisst valg om å besøke det. Alt som omhandler massakren er samlet på ett sted, og åstedene utenfor her er ikke markert (Frew 2012, s.40-41). Denne tilstedeværelsen av noe ingen vil snakke om innenfor en etablert turistattraksjon, er paradoksal.

HELLIG GRUNN - Åstedene for bomben i Oklahoma og terrorangrepet i New York blir ansett som hellig grunn der man skal minnes de som døde. I Oklahoma er hele området beholdt som et minnesmerke, mens i New York er det sentrale området der tvillingtårnene sto beholdt ubebygget mens det nye WTC bygges rundt.

SYMBOLISME

STEMNING - Den overordnede stemningen man ønsker å oppnå, går igjen i de fleste casene. Ordene stillhet, refleksjon, kontemplasjon, håp og fremtiden blir ofte nevnt. Symboler på sorg og tap er også sentrale. I de fleste minnesmerkene er det fokus på at alle som ble berørt av hendelsen skal hedres. Spesielt i Oklahoma er det lagt stor vekt på dette i utformingen. Hele oppbygningen av minnesmerket er symbolsk, og ethvert materialvalg og element har en dypere mening (Melcher 2001, s.136). Minnesmerket har områder dedikert til de døde, de overlevende og de som hjalp til. Det er til og med et eget barneområde der barn kan uttrykke sine følelser rundt det som skjedde (O'Connell 2000, s.92-93). Selv om barn mistet livet i fire av de seks casestudiene, Oklahoma, 9/11, Port Arthur og Columbine, er Oklahoma det eneste minnesmerket som har et område dedikert til barna. De øvrige minnesmerkene har et voksent uttrykk og et formspråk som det er vanskelig for barn å forstå.

I 7th July Memorial og Forward, Together Forward Memorial er fokuset kun på de som døde, og det virker som om de overlevende har blitt glemt (Yglesias 2009, s.119). Dette er en stor kontrast til de andre minnesmerkene, der både overlevende og redningsmannskap hedres. Oklahoma City National Memorial det eneste minnesmerket som individualiserer de overlevende ved å ramse dem opp med navn (Oklahoma City National Memorial & Museum 2011).

Minnesmerkene er ikke patriotiske, de fokuserer heller på å minnes de døde, akkurat som Maya Lin gjorde i Vietnam Veterans Memorial. Oklahoma City National Memorial er et eksempel på det, der tre flaggstenger på Murrah Plaza er det eneste patriotiske elementet i minnesmerket (O'Connell 2000, s.77). Som følge av debatten om våpenlover som blusset opp i Australia i kjølvannet av massakren opplevde Port Arthur å bli et sterkt politisk symbol. De har likevel valgt å ikke nevne dette i minnesmerket for å holde fokuset på de som mistet livet (Frew 2012, s.43).

BUDSKAP - For at minnesmerket skal utføre sin funksjon er det viktig at den besøkende forstår designets budskap. For å oppnå dette må symbolismen som er brukt være mulig å tyde for de besøkende (Hunt 2001, s.18-19). Dette kan skape problemer for fremtiden. Når folk har problemer med å forstå minnesmerkene nå, så kort etter det skjedde, kan man spørre seg hvor mye man vil forstå i fremtiden,

når besøkende ikke lenger har egne minner om hendelsene (Wolschke-Bulmahn 2001, s.4-5).

Det kan virke som om dette er et problem i flere av casestudiene. Selv om designeren bak minnesmerket i Oklahoma mener at de abstrakte elementene sier mye, forteller Katherine A. Melcher at hun måtte lese brosjyren for å forstå betydningen av minnesmerkets elementer (Melcher 2001, s.136). Det samme opplevde jeg da jeg besøkte 9/11 Memorial. På grunn av hendelsens omfang var det viktig for designerne at symbolikken skulle være leselig for et stort publikum (PWP Landscape Architecture u.å.-b), men det var først da jeg leste turistbrosjyren at jeg forsto betydningen av de forskjellige elementene i minnesmerket. At det er behov for et tolkningssenter er også et tegn på at minnesmerkets intensjon ikke kommer tydelig nok frem. Columbine Memorial bruker ikke like mye symbolikk som mange av de andre minnesmerkene. Grunnen til dette er at komiteen syntes prosessen ble så viktig at symbolismebruken havnet i bakgrunn, og resultatet ble et minnesmerke uten enhetlig budskap og tematikk, men familiene har fått et sted å minnes sine kjære. Minnesmerket har nå fått et faktaskilt for å forklare hendelsen og minnesmerket for utenforstående (Sorvig 2008, s.164).

NAVN PÅ OFRE - Selv om antall døde i de seks casestudiene varierer fra fem til 2983 personer, er navnene på alle døde listet opp individuelt i alle minnesmerkene. De fleste har bare inkludert navnene, men i Columbine Memorial er det også tatt med en personlig tekst om hver av ofrene (Sorvig 2008, s.164). Med unntak av 9/11 Memorial, der dødstallet var veldig høyt, har alle minnesmerkene elementer som fokuserer på hvor mange som mistet livet. Et enkelt element repeteres like mange ganger som antall døde for å vektlegge hendelsens omfang. I de forskjellige casestudiene er det gjort med stoler, søyler, gylne blad, steinplater og plaketter. Sett under ett illustrerer disse elementene det kollektive tapet, og viser hendelsens størrelse og omfang, mens bruk av navn individualiserer ofrene. Selv om 9/11 Memorial ikke har et element som repeteres 2983 ganger, oppnår minnesmerket samme effekten gjennom størrelsen på bassengene og det utallige navnene gravert rundt kanten på begge bassengene (National September 11 Memorial & Museum u.å.-b).

I noen av minnesmerkene er det lagt en dypere mening i hvordan navnene og elementene som representerer de døde er arrangert. I Oklahoma er stolene med navnene på de døde

plassert der Alfred P. Murrah Federal Building tidligere sto, og navnene er arrangert i ni rader som representerer hvilken etasje ofret befant seg i da bomben gikk av (O'Connell 2000, s.74). Også i 9/11 Memorial er navnene plassert der bygningene tidligere sto. De er rangert etter hvor ofrene befant seg og hvilke forhold de hadde med andre ofre. Navnene på de som befant seg i det nordlige tårnet er plassert rundt det nordlige bassenget, og det samme gjelder for det sørlige tårnet og bassenget (National September 11 Memorial & Museum 2011). I 7th July Memorial er navnene arrangert alfabetisk for å illustrere hvor tilfeldig dødsfallene var, men de 52 stålsøylene er gruppert slik at de fra enkelte vinkler danner fire grupperinger, hvilket reflekterer hvor de forskjellig ofrene døde (O'Hagan 2009; Yglesias 2009, s.120).

VANN - Vanelementer er en gjenganger i flere av casestudiene. Mens Columbine Memorial har en fontene, har Port Arthur Memorial Garden, Oklahoma City National Memorial og 9/11 Memorial brukt vannspeil. Vannspeilene skal hjelpe med helbredelsesprosessen. Både i Oklahoma og 9/11 Memorial er vannspeilene brukt som et symbol på fraværet og tomrommet etter de som mistet livet (O'Connell 2000, s.77; PWP Landscape Architecture u.å.-b).

VEGETASJON - Vegetasjonsbruk kan tilføre et minnesmerke mye. Blomstring og skiftende farger på løvverket gir dynamikk og liv, og planter er et symbol på håp og fornyelse og illustrerer livets syklus med liv, død og gjenfødelse gjennom løvverket som visner og springer ut på ny (Wasserman 1998, s.54). Vegetasjon som symbol på liv og fornyelse har vært viktig i flere av minnesmerkene, spesielt 9/11 Memorial og Forward, Together Forward Memorial.

Både minnesmerket etter bombeangrepet i Oklahoma og 9/11 Memorial har et Survivor Tree. Begge disse trærne sto på området før tragediene, og overlevde ødeleggelsene på mirakuløst vis. Som en følge av dette har de fått stor betydning og blitt sterke symboler på motstandskraft og overlevelsessevne. I Forward, Together Forward Memorial er urtidstre, *Metasequoia glyptostroboides*, brukt som symbol på motstandskraft, fordi man lenge trodde den var utryddet før den "levende fossilen" ble gjenfunnet i ute naturen (Northern Illinois University u.å.).

I flere av minnesmerkene er det også fokus på å bruke stedegen vegetasjon. Rescuers' Orchard i Oklahoma består utelukkende av tresorter med opprinnelse i Oklahoma

(Oklahoma City National Memorial & Museum 2011). 9/11 Memorial har hentet sine 416 eiketrær fra planteskoler lokalisert i nærheten av de tre områdene der flyene krasjet (National September 11 Memorial & Museum 2011). I Forward, Together Forward er det plantet hviteik, *Quercus alba*, som er statstreet til Illinois (Northern Illinois University u.å.), og i Columbine Memorial er *Aquilegia spp.*, Columbineblomsten, som er Colorados statsblomst brukt (Sorvig 2008, s.159). Dette viser stolthet, tilhørighet og samhold, kvaliteter som har vært viktige for mange i kjølvannet av tragedier.

ELEMENTER - Andre elementer som går igjen i flere av minnesmerkene er:

Vegger: Oklahoma City National Memorial har Survivor Wall med navn på alle som overlevde bombeangrepet, Forward, Together Forward Memorial har refleksjonsveggen med navnene på de døde og slagordet fra skolens kampsang og Columbine Memorial har Wall of Healing fylt med sitater fra overlevende, pårørende og lokalsamfunnet. Akkurat som veggene på et hus er minnevegger tosidige, innsiden holder på alle minnene, mens yttersiden gir beskyttelse mot det utenforliggende (Wasserman 1998, s.53).

Spor fra tragedien: Flere av minnesmerker har beholdt elementer fra før hendelsen. I Oklahoma City National Memorial er restene etter en vegg fra Alfred P. Murrah Federal Building bevart, Port Arthur Memorial Garden har beholdt bygningsskallet av Broad Arrow Café og inne i paviljongen i 9/11 Memorial står to ståltridenter fra fasaden til ett av tvillingtårnene. Disse elementene fungerer som en påminnelse om hva som skjedde der og hendelsens omfang.

Benker: Nesten alle minnesmerkene tilrettelegger for opphold ved å sette inn benker der besøkende kan sette seg ned for å tenke og reflektere. Designerne bak 9/11 Memorial ønsket at New Yorkere skal bruke minnesmerket som et oppholdssted til hverdags (National September 11 Memorial & Museum u.å.-b). Ett unntak er 7th July Memorial, der arkitektene har droppet benker for å ivareta funksjonen som minnesmerke og unngå at folk tar i bruk området til vanlige parkfunksjoner (Yglesias 2009, s.119).

Tekst: I tillegg til navn på ofre, blir tekst brukt som virkemiddel i flere av minnesmerkene. I Columbine Memorial er sitater og personlige historier om ofrene brukt for å fortelle historien til de som opplevde tragedien på nært hold (Columbine Memorial Foundation u.å.-b). I tillegg har flere

av minnesmerkene faktisk som forteller om hendelsen de besøker.

Religiøse symboler: Det har vært lite bruk av religiøse symboler i de seks minnesmerkene. Ett unntak er Port Arthur Memorial Garden, der trekorset med navnet på de 35 døde er en sentral del av minnehagen og et viktig symbol på tap. Religiøse symboler brukes lite i moderne minnesmerker. Kieran Long mener grunnen til dette er at vi i dagens multikulturelle og politisk korrekte samfunn er så redde for å ekskludere noen at vi ikke lenger kan bruke symboler som kommuniserer godt nok, som religiøse symboler (Long 2008, s.138-139).

LANDSKAP

Alle casestudiene har en utforming der landskapet er brukt, men hvor mye det er brukt varierer. Oklahoma er det minnesmerket som bruker landskapet mest aktivt for å oppnå målet om å hedre alle, hele det store området er brukt for å hedre de døde, de overlevende, de som hjalp til og barna. Vannspeilet, som representerer det øyeblikket da bomben gikk av, ligger lavest i terrenget, nesten som et bombekrater. Området er rammes inn av minuttet før og etter bomben gikk av. 9:02, det minuttet da det smalt, ligger imellom og skiller områdene dedikert til de levende fra området dedikert til de døde (O'Connell 2000, s.73 og 92-93). I 9/11 Memorial er landskapet flatt, og minnesmerket er utformet slik at denne flatheten blir forsterket (PWP Landscape Architecture u.å.-b). Dette fremhever tomrommene etter de nedsenkende vannspeilene, hvilket er det eneste som bryter opp den flate plassen. Minnesmerket er lagt på høyden med gatene rundt slik at det kan bli en integrert del av bybildet (National September 11 Memorial & Museum u.å.-b). I Forward, Together Forward Memorial bruker landskapet lite, minnesmerket er ikke stort og prangende, men består av en liten avstikker på stisystemet omringet av en trelund. Minnesmerket er nedtonet, men vegetasjonen bidrar til å skille minnesmerket fra de åpne områdene rundt (Northern Illinois University u.å.).

UTSIKT - Utsikt til omkringliggende landskap er viktig i flere av minnesmerkene. I Columbine Memorial er utsikten mot Rocky Mountains viktig, den gir de besøker energi og hjelper dem ut av sorgen. I tillegg kan man se Columbine High School og tettstedet Columbine fra utkikkspunktet på

Rebel Hill (Columbine Memorial Foundation u.å.-b; Sorvig 2008, s.164). Forward, Together Forward Memorial har utsikt til Cole Hall der massakren fant sted, hvilket var et ønske fra utvelgelseskomiteen (Northern Illinois University 2009).

SKJERMING OG SKJULING - Landskapet brukes noen ganger til skjerming mot omkringliggende områder. I 7th July Memorial brukes gressvollen som en skjerming mot de travle gatene. Lydene fra byen er der fortsatt og bekrefter at man er i et urbant område, men vollen bidrar til å skape en rolig og fredelig atmosfære. Samtidig ligner den en gravhaug, hvilket forsterker følelsen av sorg og tap (Yglesias 2009, s.119-120). I Columbine Memorial er det opprinnelige landskapet bevart, og Rebel Hill skjerner og omfavner minnesmerket og trøster de besøkende. Minnesmerket er tilpasset landskapet ved bruk av lokale materialer og lave murer som slipper landskapet inn (Sorvig 2008, s. 161-163). I Port Arthur er plasseringen i landskapet brukt til å skjule minnesmerket. Hagen er plassert slik at den gjemmer seg bak vegetasjonsfelt og de gjenværende ruinene av Broad Arrow Café. Vegetasjonen hindrer innsyn og ruinene går i ett med de øvrige ruinene i kulturminnet. Minnesmerket blir dermed absorbert i omgivelsene, og mange turister går rett forbi minnesmerket uten å få med seg at det er der (Frew 2012, s.39-40).

DEL 4: AVSLUTNING

KONKLUSJON

I denne oppgaven har jeg sett på hvilken rolle plassering, symbolisme og landskap har i utformingen av minnesmerker etter terrorhandlinger og massakrer gjennom å studere seks eksisterende minnesmerker. Casestudiene har vist at disse virkemidlene har hatt en innvirkning på utformingen av alle eksemplene. Spesielt plassering og symbolisme spiller sentrale roller i mange av casestudiene, men også landskapet og dets kvaliteter er brukt som virkemiddel i utformingen.

Plassering har vist seg å være veldig viktig for minnesmerkets betydning. I motsetning til krigsminnesmerker, som ofte minnes soldater som mistet livet i andre land, står minnesmerker etter terrorangrep og massakrer hovedsakelig i samme land som hendelsene fant sted. Dette gjør det mulig å plassere det permanente minnesmerket på eller ved hendelsens åsted. Ved å plassere minnesmerket på åstedet tilføres en ekstra styrke, fordi det blir lettere for de besøkende å forstå omfanget av hendelsen og relatere til det som skjedde. Det blir også lettere å formidle historien videre til fremtidige generasjoner.

Av de seks casestudiene jeg har sett på er tre plassert der hendelsen fant sted. Dermed kan besøkende oppleve plassen der tragedien skjedde og få forståelse for hendelsens omfang. Dette forsterkes hvis elementer fra før hendelsen er bevart, som bygningsruiner og vegetasjon. De pårørende kan også komme til minnesmerket for å føle seg nærmere sine kjære og forsøke å forsones seg med det som skjedde. Plasseringen av Port Arthur Memorial Garden viser imidlertid at bruk av åstedet som minnesmerke i noen tilfeller også kan være problematisk. Minnesmerket har blitt en del av den eksisterende turistattraksjonen, mot de ansattes ønske. Siden flere av de ansatte også er berørt av hendelsen, blir minnesmerkets tilstedeværelse og spørsmål fra turister en ubehagelig påminnelse for dem om tragedien som skjedde der.

I to av casestudiene er minnesmerket plassert like ved åstedet. De har en visuell tilknytning til bygningene der hendelsene fant sted, men ligger et lite stykke unna selve åstedet. I disse tilfellene er de åstedene tatt i bruk igjen, og ved å flytte minnesmerket litt bort fra åstedet slipper de berørte å ha minnesmerket som en konstant påminnelse i hverdagen. Minnesmerket er likevel nærme, hvilket bidrar til at hendelsen ikke glemmes.

Det siste minnesmerket, er plassert i en park som ikke har

noen som helst tilknytning til hendelsen. Dette kan bidra til å svekke minnesmerkets budskap, spesielt i fremtiden når besøkende ikke lenger har egne minner om hendelsen. Likevel var parken et bra valg for plasseringen siden ingen av åstedene kunne brukes som minnesmerker. I slike tilfeller må man prøve å finne et sted som har de rette omgivelsene og den rette atmosfæren. Eksempler et slike steder er National Mall i Washington, DC, og Hyde Park i London der det allerede finnes mange minnesmerker.

Selv om plassering av minnesmerket kan bidra til å holde liv i hendelsens historie, er det ikke sikkert det er nok til at kommende generasjoner vil forstå de abstrakte minnesmerkene som bygges i dag. Vil fremtidens besøkende, som ikke husker tvillingtårnene og som ikke har sett bildene fra terrorangrepene som rullet over tv-skjermene i 2001, forstå betydningen av 9/11 Memorials plassering, eller vil den til slutt bli sett på som en helt vanlig bypark inneklemt mellom Manhattans høye skyskrapere?

Symbolisme er veldig viktig i utforming av minnesmerker. De fleste minnesmerkene gir lite informasjon og historiske fakta om minnesmerkets bakgrunn, så symbolismen må fortelle mye av historien. Symbolismen brukes for å få frem stemninger og følelser, som reflekterende, rolig atmosfære, følelse av tap og sorg, fornyelse og håp for fremtiden. Bruk av symboler forteller også hvem som hedres, illustrerer det individuelle og kollektive tapet, hvor mange som døde, hvor de døde og hvordan det skjedde. For at besøkende skal forstå minnesmerkets budskap, er det derfor viktig at symbolismen ikke er for komplisert. I så fall vil minnesmerket miste mye av sitt formål. Casestudiene har også vist at det er noen symbolske elementer som går igjen i flere minnesmerker, blant annet vannelementer, elementer som var der før hendelsen, oppramsing av navn, elementer som vektlegger antall døde og symbolsk vegetasjon.

Alle casestudiene har brukt elementer som er ilagt symbolsk betydning, men hvor mye symbolisme som er brukt, varierer fra minnesmerke til minnesmerke. Det kan virke som om symbolismebruken øker i takt med hendelsens størrelse og innvirkningen den har hatt på landets og verdens befolkning. Samtidig blir minnesmerkene mer kompliserte og abstrakte, og dermed vanskeligere for de besøkende å tyde. Mens Oklahoma City National Memorial og 9/11 Memorial trenger brosjyrer og tolkningsentre for å forklare symbolbruken, er mindre minnesmerker som Forward, Together Forward Memorial og Columbine Memorial lettere å forstå, disse har et enkelt symbolsk uttrykk som fokuserer på viktige verdier

og minnet etter de som døde.

Alle minnesmerkene består av mer enn et monument, og er i prinsippet minnesteder der landskapet er brukt i utformingen. Likevel er det overraskende hvor liten grad landskapet er utnyttet i utformingen av minnesmerkene. Jeg hadde forventet at det skulle bli lagt mer symbolsk betydning bak utforming av landskapet, men i casestudiene jeg har sett på er det hovedsakelig elementene som har hatt symbolske betydninger, mens landskapet er brukt til andre formål. Et unntak er Oklahoma City National Memorial der landskapet og terrengforskjeller er brukt i oppbygningen og inndelingen av minnesmerket.

I noen av minnesmerkene har landskapet blitt ilagt en symbolsk betydning, blant annet blir det sett på som beskyttende og omfavnende. Utsikt ut over landskapet er også viktig, enten mot åstedet for minnesmerkets hendelse, eller mot et betydningsfullt landskap. Utover dette er landskapet ilagt lite symbolikk i casestudiene som er brukt i denne oppgaven, i stedet blir landskapet brukt til å skjerme og skjule minnesmerket, skape forbindelser eller for å forsterke andre elementer i minnesmerket.

Denne oppgaven viser at både plassering, symbolisme og landskap spiller viktige roller i utforming av minnesmerker etter terrorangrep og massakrer. Minnesmerkene bruker symbolisme for å få frem budskapet og fortelle hendelsens og ofrenes historie. Derfor har symbolismen en veldig sentral rolle i utformingen av minnesmerker. Når det er mulighet for det, plasseres minnesmerkene som regel på åstedet for hendelsen. Når ikke det er mulig velges steder som forbindes med hendelsen, med de som mistet livet eller steder som er lett tilgjengelig for alle og som kan tilby de rette omgivelsene og den rette atmosfæren. Landskapet har flere kvaliteter som brukes i utforming av minnesmerker. En viktig kvalitet med landskapet er at det tilrettelegger for mer bruk, aktivitet og opphold enn et monument gjør.

LITTERATURLISTE

BØKER, ARTIKLER OG PUBLIKASJONER

Berger, A. (2000). Critic at Large: Remembering Columbine. *Landscape Architecture*, 90 (8): 121, 124.

Blair, C. & Michel, N. (2001). Designing Memories...of What? I: Wolschke-Bulmahn, J. (red.) *Places of Commemoration: Search for Identity and Landscape Design*, s. 185-214. Washington D.C.: Dumbarton Oaks.

Carchidi, V. (2010). Struggling with terror: the Pentagon memorial. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes: An International Quarterly*, 30 (3): 193-207.

de la Torre, M., MacLean, M. G. H., Manson, R. & Myers, D. (2005). *Heritage Values in Site Management: Four Case Studies*. Los Angeles: Getty Publications.

Foote, K. E. (2003). *Shadowed Ground, America's Landscapes of Violence and Tragedy*. 2 utg. Austin, Texas: University of Texas Press. 398 s.

Frew, E. A. (2012). Interpretation of a sensitive heritage site: the Port Arthur Memorial Garden, Tasmania. *International Journal of Heritage Studies*, 18 (1): 33-48.

Hammatt, H. (2002). Touchstones of Memory. *Landscape Architecture*, 92 (6): 69-75, 124.

Hunt, J. D. (2001). "Come into the Garden, Maud": Garden Art as a Privileged Mode of Commemoration and Identity. I: Wolschke-Bulmahn, J. (red.) *Places of Commemoration: Search for Identity and Landscape Design*, s. 9-24. Washington D.C.: Dumbarton Oaks.

Kong, L. (2010). Foreword. I: Maddrell, A. & Sidaway, J. D. (red.) *Deathscapes: Spaces for Death, Dying, Mourning and Remembrance*, s. xv-xvi. Farnham, England: Ashgate Publishing Limited.

Krinke, R. (2000). Perspective. *Landscape Architecture*, 90 (9): 76, 94.

Long, K. (2008). Critic at Large: The Monument in the Age of Political Correctness. *Landscape Architecture*, 98 (2): 138-140.

Lubell, S. (2004). Record News, Reflecting Absence chosen as World Trade Center memorial. *Architectural Record*, 192 (2): 21.

Lubell, S. (2006). Proposed World Trade Center memorial is slated to undergo major changes to reduce cost. *Architectural Record*, 194 (7): 26.

Maddrell, A. & Sidaway, J. D. (2010). Introduction: Bringing a Spatial Lens to Death, Dying, Mourning and Remembrance. I: Maddrell, A. & Sidaway, J. D. (red.) *Deathscapes: Spaces for Death, Dying, Mourning and Remembrance*, s. 1-16. Farnham, England: Ashgate Publishing Limited.

Melcher, K. A. (2001). Critic at Large: Preserving Our Changing Memories. *Landscape Architecture*, 91 (11): 134-136.

- National September 11 Memorial & Museum. (2011). *9/11 Memorial*. Turistbrosjyre laget av National September 11 Memorial & Museum.
- Northern Illinois University. (2010). *Report of the February 14, 2008 Shootings at Northern Illinois University*. DeKalb, Illinois: Northern Illinois University. Tilgjengelig fra: <http://www.niu.edu/feb14report/> (lest 11.04.2013).
- O'Connell, K. A. (2000). The Gates of Memory - The new Oklahoma City National Memorial. *Landscape Architecture*, 90 (9): 68-77, 92-94.
- Petersson, A. (2010). The Production of a Memorial Place: Materialising Expressions of Grief. I: Maddrell, A. & Sidaway, J. D. (red.) *Deathscapes: Spaces for Death, Dying, Mourning and Remembrance*, s. 141-159. Farnham, England: Ashgate Publishing Limited.
- Rogers, E. B. (2001). *Landscape Design: A Cultural and Architectural History*. 1 utg. New York: Harry N. Abrams, Inc. 544 s.
- Schjøien, T. K. (2008). "Jeg savner deg" Spontane minnemarkeringer og minnesteder som sorguttrykk i det offentlige rom. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for kulturstudier og orientalske språk. 126 s.
- Sikkerhetsloven. (1998). *Lov om forebyggende sikkerhetstjeneste av 20. mars 1998 nr. 10*.
- Sorvig, K. (2008). Private Grief, Public Place. *Landscape Architecture*, 98 (10): 158-165.
- Tumarkin, M. M. (2002). *Secret life of wounded spaces: traumascapes in the contemporary Australia*. PhD thesis. Melbourne: The University of Melbourne, Department of History. 420 s.
- Tumarkin, M. M. (2005). *Traumascapes: The Power and Fate of Places Transformed by Tragedies*. 1 utg. Melbourne, Australia: Melbourne University Press. 336 s.
- Wasserman, J. R. (1998). To Trace the Shifting Sands: Community, Ritual, and the Memorial Landscape. *Landscape Journal*, 17 (1): 42-61.
- Wolschke-Bulmahn, J. (2001). Introduction. I: Wolschke-Bulmahn, J. (red.) *Places of Commemoration: Search for Identity and Landscape Design*, s. 1-8. Washington D.C.: Dumbarton Oaks.
- Wøhni, A. (2007). "Virker medvirkning virkelig?" *Evaluering av planmedvirkning i storbyene*. Sandvika: Asplan Viak. Tilgjengelig fra: http://www.allgronn.org/virker_medvirkning_virkelig.pdf (lest 01.04.2013).
- Yglesias, C. (2009). Critic at Large: Representing Sorrow. *Landscape Architecture*, 99 (11): 119-120.

INTERNETTSIDER

911memorials.org. (2010). *List of 911 Memorials*. Tilgjengelig fra: <http://911memorials.org/?p=1-more-1> (lest 26.04.2013).

BBC News. (2005). *Timeline: Diana memorial fountain*. London: BBC. Tilgjengelig fra: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4508889.stm (lest 22.01.2013).

BBC News. (2008a). *In Depth: London Attacks: What Happened: Introduction*. London: BBC. Tilgjengelig fra: http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/uk/05/london_blasts/html/ (lest 02.04.2013).

BBC News. (2008b). *In Depth: London Attacks: What Happened: Tavistock Square*. London: BBC. Tilgjengelig fra: http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/uk/05/london_blasts/html/tavistock.stm (lest 02.04.2013).

Berg, O. F. & Tvedt, K. A. (u.å.). *Horatio Nelson*. Tilgjengelig fra: http://snl.no/Horatio_Nelson (lest 18.03.2013).

Brekke, A. (2011). *-Vent med minnesmerke i Norge*. Oslo: NRK. Tilgjengelig fra: <http://www.nrk.no/nyheter/verden/1.7785993> (lest 22.01.2013).

Burns, C. (2005). *Berlin unveils Holocaust memorial*. Tilgjengelig fra: <http://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/05/10/berlin.holocaust/> (lest 29.04.2013).

Collins Dictionary. (u.å.). *American English Dictionary, Definition of massacre*. London: HarperCollins Publishers. Tilgjengelig fra: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/american/massacre> (lest 29.03.2013).

Columbine Memorial Foundation. (u.å.-a). *Columbine Memorial: Design*. Tilgjengelig fra: <http://www.columbinememorial.org/Design.asp> (lest 02.04.2013).

Columbine Memorial Foundation. (u.å.-b). *Columbine Memorial: Overview*. Tilgjengelig fra: <http://www.columbinememorial.org/Overview.asp> (lest 02.04.2013).

Dowd, M. (2003). *Unbearable Lightness of Memory*. New York: The New York Times. Tilgjengelig fra: <http://www.nytimes.com/2003/11/30/opinion/unbearable-lightness-of-memory.html> (lest 22.01.2013)

Drevon, F. (2011). *Slik blir de nye WTC-tårnene*. Oslo: Teknisk Ukeblad. Tilgjengelig fra: <http://www.tu.no/bygg/2011/06/10/slik-blir-de-nye-wtc-tarnene> (lest 22.01.2013).

Evans, J. (2011). *Construction on Cole Hall is underway*. DeKalb, Illinois: Northern Star. Tilgjengelig fra: http://northernstar.info/campus/article_72795030-237f-11e0-9f42-0017a4a78c22.html (lest 04.04.2013).

Kamiya, G. (2006). *Why we can't win the "war on terror"*. New York/San Francisco: Salon. Tilgjengelig fra: http://www.salon.com/2006/09/15/richardson_13/ (lest 29.03.2013).

Kimmelman, M. (2002). *ART/ARCHITECTURE; Out of Minimalism, Monuments to Memory*. New York: The New York Times. Tilgjengelig fra: <http://www.nytimes.com/2002/01/13/arts/art-architecture-out-of-minimalism-monuments-to-memory.html?pagewanted=all&src=pm> (lest 22.01.2013).

KORO. (2012). *Hva er et minnested?* Oslo: KORO. Tilgjengelig fra: http://www.koro.no/no/prosjekter/prosjekter_i_arbeid/web/statlige_bygg/minnesteder_etter_22juli/ (lest 23.01.2013).

Lower Manhattan Development Corporation. (u.å.). *Renew NYC, About us*. Tilgjengelig fra: <http://www.renewnyc.com/overlay/AboutUs/> (lest 06.05.2013).

McFarlane, A. (2009). *Families key to creating memorial*. London: BBC. Tilgjengelig fra: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/8125209.stm (lest 22.01.2013).

National Park Service. (u.å.). *Washington Monument, History & Culture*. Tilgjengelig fra: <http://www.nps.gov/wamo/historyculture/index.htm> (lest 03.05.2013).

National September 11 Memorial & Museum. (u.å.-a). *About the Memorial*. Tilgjengelig fra: <http://www.911memorial.org/about-memorial> (lest 26.04.2013).

National September 11 Memorial & Museum. (u.å.-b). *Design Competition*. Tilgjengelig fra: <http://www.911memorial.org/design-competition> (lest 26.04.2013).

National September 11 Memorial & Museum. (u.å.-c). *Design Overview*. Tilgjengelig fra: <http://www.911memorial.org/design-overview> (lest 26.04.2013).

National September 11 Memorial & Museum. (u.å.-d). *Names on the Memorial*. Tilgjengelig fra: <http://www.911memorial.org/names-memorial> (lest 26.04.2013).

National September 11 Memorial & Museum. (u.å.-e). *Selecting Trees*. Tilgjengelig fra: <http://www.911memorial.org/selecting-trees> (lest 26.04.2013).

National September 11 Memorial & Museum at the World Trade Center Foundation Inc. (2004-2011). *September 11 Attack Timeline*. Tilgjengelig fra: <http://timeline.national911memorial.org/-/Explore/2> (lest 01.04.2013).

Nicolaysen, H. (2006). *Minnesmerke avdukes i Oslo*. Tilgjengelig fra: <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=142293> (lest 29.04.2013).

Norsk Folkemuseum. (u.å.). *Bygdø Kongsgård, Folkeparkens historie*. Oslo: Norsk Folkemuseum. Tilgjengelig fra: <http://www.norskfolkemuseum.no/no/tilknyttede-enheter/Bygdo-Kongsgard/Folkeparken/> (lest 10.05.2013).

Northern Illinois University. (2009a). *NIU installs sculpture 'Remembered' at Forward, Together Forward memorial garden*. Tilgjengelig fra: <http://www.niu.edu/PubAffairs/RELEASES/2009/oct/sculpture.shtml> (lest 04.04.2013).

Northern Illinois University. (2009b). *NIU unveils plans for 'Memorial Garden'*. Tilgjengelig fra: http://www.niu.edu/PubAffairs/RELEASES/2009/feb/memorial_garden.shtml (lest 04.04.2013).

Northern Illinois University. (u.å.). *Memorial Garden*. Tilgjengelig fra: <http://www.niu.edu/forward/memorial.shtml> (lest 22.01.2013).

O'Hagan, S. (2009). *How these men will honour the 7 July dead in this royal corner of London*. London: The Guardian. Tilgjengelig fra: <http://www.guardian.co.uk/artanddesign/2009/may/31/7-july-bombings-memorial-hyde-park> (lest 22.01.2013).

Oklahoma City National Memorial & Museum. (2011). *Symbolism*. Tilgjengelig fra: <http://www.oklahomacitynationalmemorial.org/secondary.php?section=2&catid=30> (lest 22.01.2013).

Parks & Wildlife Service Tasmania. (2008). *Native Conifers of Tasmania*. Tilgjengelig fra: <http://www.parks.tas.gov.au/index.aspx?base=3240> (lest 21.04.2013).

Pickrell, J. (2005). *Facts and Figures: Asian Tsunami Disaster*. Tilgjengelig fra: <http://www.newscientist.com/article/dn9931-facts-and-figures-asian-tsunami-disaster.html> (lest 29.04.2013).

Port Arthur Historic Site Management Authority. (2011). *A brief outline of events*. Tilgjengelig fra: <http://www.portarthur.org.au/index.aspx?base=2594> (lest 03.04.2013).

PWP Landscape Architecture. (u.å.-a). *National 9/11 Memorial, Design Process*. Tilgjengelig fra: <http://www.pwpla.com/national-911-memorial/design-process> (lest 22.01.2013).

PWP Landscape Architecture. (u.å.-b). *National 9/11 Memorial, Landscape Design*. Tilgjengelig fra: <http://www.pwpla.com/national-911-memorial/landscape-design> (lest 22.01.2013).

PWP Landscape Architecture. (u.å.-c). *National 9/11 Memorial, Memorial Trees*. Tilgjengelig fra: <http://www.pwpla.com/national-911-memorial/memorial-trees> (lest 22.01.2013).

Riksantikvaren. (2013). *Ordforklaringer*. Tilgjengelig fra: http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Ofte_stilte_sporsmal/Ordforklaringer/ (lest 09.05.2013).

Rosenberg, J. (u.å.). *Columbine Massacre*. Tilgjengelig fra: <http://history1900s.about.com/od/famouscrimesscandals/a/columbine.htm> (lest 03.04.2013).

Senel, E. & Lote, P. A. (2013). *Leverte omfattende bevismateriale til politiet*. NRK: Oslo. Tilgjengelig fra: <http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.11000911> (lest 29.04.2013).

Store norske leksikon. (2005-2007a). *Holocaust*. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/holocaust> (lest 29.04.2013).

Store norske leksikon. (2005-2007b). *Vietnamkrigen*. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Vietnamkrigen> (lest 29.04.2013).

Svendsen, L. F. H. (u.å.). *symbol - tegn*. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/symbol/tegn> (lest 29.03.2013).

The Biography Channel website. (2013). *Princess Diana biography*. Tilgjengelig fra: <http://www.biography.com/people/princess-diana-9273782?page=1> (lest 29.04.2013).

The History Channel Website. (u.å.). *Oklahoma City bombing*. Tilgjengelig fra: <http://www.history.com/topics/oklahoma-city-bombing> (lest 01.04.2013).

The Media Briefing. (u.å.). *Northern Illinois University shooting*. Tilgjengelig fra: <http://www.themediabriefing.com/events/northern-illinois-university-shooting> (lest 03.04.2013).

The Royal Parks. (2012a). *7 July Memorial*. Tilgjengelig fra: <http://www.royalparks.org.uk/parks/hyde-park/hyde-park-attractions/7-july-memorial> (lest 22.01.2013).

The Royal Parks. (2012b). *About Hyde Park*. Tilgjengelig fra: <http://www.royalparks.org.uk/parks/hyde-park> (lest 10.04.2013).

The Wall-USA. (u.å.). *The Vietnam Veterans Memorial, Wall Information*. Tilgjengelig fra: <http://thewall-usa.com/information.asp> (lest 22.01.2013).

Tørud, E. (2007). *Avduker tsunamiminnesmerke i larvikitt*. Tilgjengelig fra: <http://www.op.no/nyheter/article3067867.ece> (lest 29.04.2013).

VG.no. (2009). *Fem år siden monsterbølgen endret alt*. Tilgjengelig fra: <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/jordskjelv-i-asia/artikkel.php?artid=583318> (lest 29.04.2013).

Vietnam Veterans Memorial Fund. (u.å.). *History*. Tilgjengelig fra: <http://www.vvmf.org/History> (lest 22.01.2013).

Wikipedia. (u.å.-a). *List of accidents and disasters by death toll*. Tilgjengelig fra: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_accidents_and_disasters_by_death_toll (lest 29.04.2013).

Wikipedia. (u.å.-b). *Massakre*. Tilgjengelig fra: <http://no.wikipedia.org/wiki/Massakre> (lest 29.03.2013).

Wikipedia. (u.å.-c). *Memorial*. Tilgjengelig fra: <http://en.wikipedia.org/wiki/Memorial> (lest 30.03.2013).

Wikipedia. (u.å.-d). *Tasmania*. Tilgjengelig fra: <http://no.wikipedia.org/wiki/Tasmania> (lest 17.04.2013).

Wikipedia. (u.å.-e). *War memorial*. Tilgjengelig fra: https://en.wikipedia.org/wiki/War_memorial (lest 29.04.2013).

BILDELISTE

Bilder som ikke er nevnt i bildelisten er tatt av forfatteren selv.

Forsidebilde: 7th July Memorial, <http://www.guardian.co.uk/uk/2009/jul/07/july-7-bombings-memorial> (Nedlastet 16.03.2013)

Bilde 2.2: Washington Monument, <http://www.visitingdc.com/memorial/washington-monument-address.htm> (Nedlastet 03.05.2013)

Bilde 2.3: Nazimonument, http://www.ushmm.org/wlc/en/media_ph.php?ModuleId=10007829&MediaId=6566 (Nedlastet 03.05.2013)

Bilde 2.4: Vietnam Veterans Memorial, <http://www.art21.org/texts/the-culture-wars-redux/essay-the-black-gash-of-shame-revisiting-the-vietnam-veterans-memorial-> (Nedlastet 05.05.2013)

Bilde 2.5: Navnene på granittveggen, <http://rememberinghistory.files.wordpress.com/2012/11/vietnam-war-memorial.jpg> (Nedlastet 05.05.2013)

Bilde 2.6: Astronauts memorial, <http://berbs.us/2004/03/nasa-photos/> (Nedlastet 05.05.2013)

Bilde 2.7: US. Air Force Memorial, <http://dc.about.com/od/monumentphotos/ss/USAirforceMem.htm> (Nedlastet 05.05.2013)

Bilde 2.8: Korean War Memorial vegg, <http://www.visitingdc.com/memorial/korean-war-memorial-wall.htm> (Nedlastet 05.05.2013)

Bilde 2.9: Spontant minnesmerke, http://www.scoopweb.com/Flight_93_TV_film (Nedlastet 05.05.2013)

Bilde 2.12: Holocaust minnesmerke i Berlin, <http://www.travelblog.org/Photos/377901> (Nedlastet 29.04.2013)

Bilde 2.13: Vietnam Veterans Memorial i Washington, <http://www.fischerarthistory.com/vietnam-veterans-memorial.html> (Nedlastet 29.04.2013)

Bilde 2.16: Medvirkningsfigur, basert på figur på side 17 i: Wøhni, A. (2007). "Virker medvirkning virkelig?" Evaluering av planmedvirkning i storbyene. Sandvika. 75 s.

Bilde 3.1: Oklahoma City-bombingen, <http://www.aftenposten.no/nyheter/uriks/15-ar-siden-Oklahoma-City-bombingen-5325079.html#UVhqxL-Wevs> (Nedlastet 31.03.2013)

Bilde 3.2: Oklahoma City Memorial, <http://www.nomadicpursuits.com/blog/2011/1/20/sunset-in-okc.html> (Nedlastet 31.03.2013)

Bilde 3.3, 3.9, 3.12 og 3.14: Bilder fra Oklahoma City Memorial, <http://www.oklahomacitynationalmemorial.org/secondary.php?section=2&catid=30> (Nedlastet 22.01.2013)

Bilde 3.4: Flyfoto over Oklahoma City, <https://maps.google.com> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.5: Plantegning før bombeangrepet, <http://www.cindyaplanalp.com/oklahoma-city-national-memorial-and-museum> (Nedlastet 08.04.2013)

Bilde 3.6: Gates of Time, <http://www.panoramio.com/photo/17600839> (Nedlastet 09.04.2013)

Bilde 3.7: Vannspeilet, <http://www.panoramio.com/photo/77265330> (Nedlastet 09.04.2013)

Bilde 3.8: Field of Empty Chairs, http://www.elsweb.net/ph_okc_memorial.htm (Nedlastet 09.04.2013)

Bilde 3.10: Survivor Wall, <http://www.flickr.com/photos/nocureforgravity/7878410856/sizes/l/in/photostream/> (Nedlastet 09.04.2013)

Bilde 3.11: Survivor Tree, <http://www.flickr.com/photos/77175657@N00/7189956865/> (Nedlastet 09.04.2013)

Bilde 3.13: Barneområdet, <http://www.flickr.com/photos/77175657@N00/7189950039/> (Nedlastet 09.04.2013)

Bilde 3.15: Skisse av minnesmerket hentet fra side 73 i: O'Connell, K. A. (2000). The Gates of Memory - The new Oklahoma City National Memorial. *Landscape Architecture*, 90 (9): 68-77, 92-94.

Bilde 3.16: Kveldsbilde, <http://host.newspin360.net/okcnationalmemorial2/> (Nedlastet 09.04.2013)

Bilde 3.17: Angrepene på World Trade Center, <http://www.nydailynews.com/entertainment/tv-movies/9-11-terrorist-attacks-top-survey-memorable-televised-moments-article-1.1112555> (Nedlastet 31.03.2013)

Bilde 3.18 og 3.20: Illustrasjon og plantegning av 9/11 Memorial, <http://www.pwpla.com/national-911-memorial> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.19: WTC ferdig, <http://architecture.about.com/od/worldtradecenter/ig/World-Trade-Center-Plans/Aerial-View.htm> (Nedlastet 28.04.2013)

Bilde 3.21: Flyfoto over Lower Manhattan, <https://maps.google.com> (Nedlastet 26.04.2013)

Bilde 3.22 og 3.23: Plantegning over gamle og nye WTC, hentet fra 9/11 Memorial, turistbrosjyre laget av National September 11 Memorial & Museum (2011)

Bilde 3.24 og 3.32: Fossefallet i vannspeilet og paviljongen, bilder tatt av Geir Olav Benum.

Bilde 3.25 og 3.27: Vannspeilet og bronsepanel, bilder tatt av Anne Bennick.

Bilde 3.31, 3.34 og 3.36: Treradene og ståltridentene, belegget og snitt gjennom plassen, <http://www.pwpla.com/national-911-memorial/landscape-design> (Nedlastet 28.04.2013)

Bilde 3.33: Tridentene, <http://0.tqn.com/d/architecture/1/0/a/z/911-Museum-Interior.jpg> (Nedlastet 28.04.2013)

Bilde 3.37: Bombeangrepet i London, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1198170/7th-July-London-bombings-Four-years-7-7-seen-picture-inside-Russell-Square-train.html> (Nedlastet 02.04.2013)

Bilde 3.38: 7th July Memorial, <http://islamizationwatch.blogspot.no/2009/07/london-bombing-tributes-paid-at-7-july.html> (Nedlastet 16.03.2013)

Bilde 3.39 og 3.40: Flyfoto over Hyde Park og London, <https://maps.google.com> (Nedlastet 13.04.2013)

Bilde 3.41: Søylenes grupperinger, <http://vivrearia.blogspot.no/2009/07/7july2005-london-bombings-memorial-to.html> (Nedlastet 13.04.2013)

Bilde 3.42: Innskripsjon på søyler, <http://www.history.co.uk/explore-history/history-of-london/london-bombings/gallery.html> (Nedlastet 13.04.2013)

Bilde 3.43: Navneplaketten, <http://www.flickr.com/photos/pikerslanefarm/3787593355/> (Nedlastet 13.04.2013)

Bilde 3.44: Gressvollen, <http://www.dezeen.com/2009/07/07/7-july-memorial-by-carmody-groarke-2/> (Nedlastet 13.04.2013)

Bilde 3.45: Landskapet rundt minnesmerket, http://www.arup.com/Projects/7_July_Memorial/July_7_Memorial_1.aspx (Nedlastet 13.04.2013)

Bilde 3.46: 7th July Memorial, <http://openbuildings.com/buildings/7-july-memorial-profile-41724#!buildings-media/8> (Nedlastet 13.04.2013)

Bilde 3.47: Avisoppslag fra Port Arthur Massakren, <http://www.brisbanetimes.com.au/ftimages/2008/04/25/1208743220358.html> (Nedlastet 03.04.2013)

Bilde 3.48: Port Arthur Memorial Garden, <http://www.panoramio.com/photo/22039720> (Nedlastet 01.04.2013)

Bilde 3.49: Plantegning over Memorial Garden, whc.unesco.org/download.cfm?id_document=105335 (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.50: Oversiktsbilde over Memorial Garden, <http://www.flickr.com/photos/roshansroom/4243650243/> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.51: Flyfoto over Port Arthur, <https://maps.google.com> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.52: Broad Arrow Cafè utvendig, <http://www.flickr.com/photos/ianlloyd/38965865/> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.53: Broad Arrow Cafè innvendig, <http://fabsmotorcycletriptomatania.blogspot.no/2009/11/hobart-to-port-arthur.html> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.54: Sirkel av gylne blader, <http://www.flickr.com/photos/ianlloyd/38965953/> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.55: Vannspeilet, http://www.flickr.com/photos/craig_anderson_photography/4549258385/ (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.56: Tekst gravert på bassengkant, <http://www.offexploring.com/scottfree/albums/australia-tasmania-2/1663252#1663252> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.57: Trekorset, <http://www.flickr.com/photos/travelgroupie/4542645781/> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.58: Plakett 1, <http://www.flickr.com/photos/rexness/5407515148/> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.59: Plakett 2, <http://www.flickr.com/photos/travelgroupie/4543277282/lightbox/> (Nedlastet 21.04.2013)

Bilde 3.60: Flyfoto over Port Arthur, <http://home.vicnet.net.au/~mildura/Shiplog1.htm> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.61: Minnehagens plassering, <http://www.pbase.com/image/45409437> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.62: Kafeen med vegetasjon rundt, <http://www.flickriver.com/places/Australia/Western+Australia/Broad+Arrow/search/> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.63: Rapport om skyting fra CNN, <http://www.abcnyheter.no/nyheter/090419/nar-barn-dreper-barn> (Nedlastet 03.04.2013)

Bilde 3.64: Columbine Memorial, <http://race-the-sunset.blogspot.no/2011/07/remember-not-only-names-but-people-they.html> (Nedlastet 01.04.2013)

Bilde 3.65: Plantegning over Columbine Memorial, <http://www.aslacolorado.org/2009-winners/> (Nedlastet 16.04.2013)

Bilde 3.66: Flyfoto over Columbine, <https://maps.google.com> (Nedlastet 22.04.2013)

Bilde 3.67: Utsikt mot fjellene, <http://www.thedenverchannel.com/news/tour-the-columbine-memorial> (Nedlastet 10.05.2013)

Bilde 3.68: Wall of Healing, <http://www.nowpublic.com/world/columbine-memorial-0> (Nedlastet 16.04.2013)

Bilde 3.69: Fontenen, <http://www.flickr.com/photos/themeowverlord/5122960900/> (Nedlastet 16.04.2013)

Bilde 3.70: Ring of remembrance, http://www.brentpix.com/Colorado/Columbine-Memorial/22659878_FZ2p5x/1815717221_GHdz2mn#!i=1815717221&k=GHdz2mn (Nedlastet 16.04.2013)

Bilde 3.71: Never Forgotten sløyfen, <http://www.flickr.com/photos/dremle/3956709922/in/set-72157617113112088> (Nedlastet 16.04.2013)

Bilde 3.72: Oversiktsbilde hentet fra side 162 i: Sorvig, K. (2008). Private Grief, Public Place. Landscape Architecture, 98 (10): 158-165.

Bilde 3.73: Collage fra Wall of Healing, <http://www.flickrriver.com/photos/wackomaco/sets/72157607417628512/> (Nedlastet 16.04.2013)

Bilde 3.74: Rapport om skyting fra CNN, <http://www.tressugar.com/Headline-17-Shot-5-Dead-Northern-Illinois-University-1044844> (Nedlastet 03.04.2013)

Bilde 3.75, 3.79, 3.80, 3.81 og 3.82: Forward, Together Forward Memorial, refleksjonsveggen, skulpturen, hviteik og vegetasjonen, <http://www.niu.edu/forward/gallery/sculpture/index.html> (Nedlastet 25.04.2013)

Bilde 3.76: Plantegning, http://www.niu.edu/PubAffairs/RELEASES/2009/feb/memorial_garden.shtml (Nedlastet 04.04.2013)

Bilde 3.77: Flyfoto over NIU campus, <https://maps.google.com> (Nedlastet 24.04.2013)

Bilde 3.78: Nærbilde refleksjonsvegg, <http://www.flickr.com/photos/emace/4082125584/> (Nedlastet 25.04.2013)

Bilde 3.83: Refleksjonsveggen med blomster, <http://www.niu.edu/forward/2010galleries/wreaths/index.html> (Nedlastet 25.04.2013)

